

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)
XII aastakäik 1/2, 2012

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Seksuaalne ahistamine kui uurimisvaldkond –
proovikivi Eestile
Katri Lamesoo

Mehelikkuse tüpiseerimine noormeeste enesehinnangute,
soorolliga rahulolu ja seksuaalkäitumise järgi
Kadri Soo, Dagmar Kutsar

Kalevipoegi kaugelt koju oodates
Age Viira

Pildiline pöördumine vabadusse. Ajakirjandusfoto sisu muutumine
soolisest aspektist ajalehes *Edasi/Postimees* 1985–2005
Merike Kaunissaare

Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja
Lilli Suburgi “uus naine”
Eve Annuk

Tseugmaatiline ruum:
Ida/Kesk-Euroopa feminisimid
Mihaela Mudure

Naisekeha kuvandist Armeenia kultuuriruumis
Brigitta Davidjants

Munarakk ja seemnerakk:
kuidas teadus kirjutab stereotüüpsetele meeste-naiste rollidele
toetudes armastusromani
Emily Martin

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) • XII aastakäik 1/2, 2012

- 3 Seksuaalne ahistamine kui uurimisvaldkond – proovikivi Eestile
Katri Lamesoo
- 19 Mehelikkuse tüpiseerimine noormeeste enesehinnangute, soorolliga
rahulolu ja seksuaalkäitumise järgi
Kadri Soo, Dagmar Kutsar
- 35 Kalevipoegi kaugelt koju oodates
Age Viira
- 44 Pildiline pöördumine vabadusse. Ajakirjandusfoto sisu muutumine
soolisest aspektist ajalehes *Edasi/Postimees* 1985–2005
Merike Kaunissaare
- 65 Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi
“uus naine”
Eve Annuk
- 82 Tseugmaatiline ruum: Ida-/Kesk-Euroopa feminismid
Mihaela Mudure
- 92 Naisekeha kuvandist Armeenia kultuuriruumis
Brigitta Davidjants
- 101 Munarakk ja seemnerakk: kuidas teadus kirjutab stereotüüpsetele
meeste-naiste rollidele toetudes armastusromaanis
Emily Martin
- Raamatud**
- 114 Ühised erinevused
Raili Marling
- 116 Autoritist
- 117 ENUT
- 118 Summaries
- 121 About Authors
- 123 About ENUT

Peatoimetaja

Eve Annuk

Toimetaja

Raili Marling

Toimetuse kolleegium

Eve Annuk

Raewyn Connell

Leeni Hansson

Mirjam Hinrikus

Suzanne Lie

Krista Kaer

Veronika Kalmus

Tiina Kirss

Katrín Kivimaa

Leena Kurvet-Käosaar

Kristin Kuutma

Anne Lill

Endla Lõhkivi

Nina Lykke

Iivi Masso

Irina Novikova

Raili Marling

Tiina Raitviir

Selve Ringmaa

Kristiina Ross

Eda Sepp

Margit Sutrop

Reet Varblane

Keeletoimetaja

Riina Metslaid

Tõlkija

Raili Marling

Kujundus ja makett

Kalle Müller, Momo

Ariadne Lõng,

nais- ja meesuringute ajakiri

ISSN 1406-6246

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse
(ENUT) väljaanne, ilmub üks kord aastas

© Ariadne Lõng, 2012

Toimetuse aadress

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

Narva mnt. 25–410

10120 Tallinn

Tel./faks 6409 173

Internet: <http://www.enut.ee>E-post: enut@enut.ee**Juhised autorile tagakaane siseküljel****Ariadne's Clew**

Estonian Journal of Gender Studies

Two issues per year

Published byThe Estonian Women's Studies and
Resource Centre (ENUT)

Narva nnt. 25–410

10120 Tallinn

Estonia

Tel./fax 372/6409 173

Internet: <http://www.enut.ee>E-mail: enut@enut.ee

The publication of the present issue of the journal
has been supported by the
The Council Of Gambling Tax
Estonian Cultural Foundation

Ajakirja väljaandmist on toetanud
Hasartmängumaksu Nõukogu
Eesti Kultuurkapital

Väljaanne on eelretsenseeritav ning indekseeritav
andmebaasis *European Reference Index for the
Humanities* (ERIH)

Ariadne Lõng is a peer-reviewed journal indexed
in *European Reference Index for the Humanities*
(ERIH)

Seksuaalne ahistamine kui uurimisvaldkond – proovikivi Eestile

Katri Lamesoo

Arvatakse, et töökohal löikavad seksuaalsusest kasu naised, kuigi tegelikult tuleb see neile hoopis kahjuks. Samas ei seostata seksuaalsust töökohal mees-tega, kuigi just mehed on need, kes tööol seksuaalset käitumist algatavad ja sellest rohkem kasu võivad lõigata (Gutek ja Dunwoody 1987, 249).¹

Artikli alguses väljatoodud epigraaf iseloomustab hästi seisukohti, mis olid levinud Ameerika Ühendriikides 1970ndate lõpul, mil feministid tõstasid avalikkuses seksuaalse ahistamise teema ja see uurijate huvi pälvis. Epigraafis sisalduv paradoks hõlmab ahistamise kolme komponenti: tegelikku käitumist, seksuaalsuse mõju töökohal ning naisi ja mehi puudutavaid uskumusi ja stereotüüpe (Gutek ja Dunwoody 1987, 250). Tinglikult võib neid kolme komponenti käsitada kui alavaldkondi või uurimissuundi, mis sotsiaalteadlastele sel ajal enim huvi pakkusid.

Ajal, mil Ameerika Ühendriikides feminism kanda kinnitas, kuulus Eesti Nõukogude Liitu. Sugupooleuuringuid hakati meil tegema eelmise sajandi 90ndate keskpaigas ja feministlikust liikumisest sellisena, nagu see Ameerika Ühendriikides aset leidis, meil rääkida ei saa. Küll aga on välja kujunenud teemad, mida on uuritud ja avalikult kajastatud. Enam käsitlemist on leidnud prostitutsioon, paarisuhtevägivald, sooline palgalõhe ja naiste osalemine otsustusprotsessides. Üks soolise diskrimineerimise vormidest – seksuaalne ahistamine – on aga varju jäänud. Eestis on see suhteliselt tundmatu teema nii uurijate kui ka avalikkuse jaoks.

Lääne uurimiskogemus on osutanud hulgale probleemidele, millega seksuaalse ahistamise uurimisel kokku tuleb puutuda ja milleni iga uurija varem või hiljem jõuab. Probleemid algavad sellega, et puudub seksuaalse ahistamise ühene definitsioon. Samuti pole üheseid kriteeriume, mille alusel liigitada seksuaalne ahistamine erinevatesse käitumuslikesse vormidesse, nt. seksuaalse sisuga kommentaarideks, füüsilisteks puudutusteks, lähenemiskatseteks jne. Teiseks kitsaskohaks on seksuaalse ahistamise eristamine soolisest ahistamisest. Sageli on need kaks omavahel seotud ning aina enam uurijaid on seisukohal, et nende vahele ei tuleks piiri tõmmata. Kolmandaks tekitab segadust subjektiivsuse kriteerium – kas üht või teist käitumist tuleks lugeda seksuaalseks ahistamiseks, sõltub sellest, millise hinnangu ahistatav juhtunule annab. Ahistatava subjektiivne hinnang sõltub omakorda ajast ja ruumist, kus ta viibib. Teisisõnu, see, kuivõrd ebaseadlikuna subjekt seksuaalse alatooniga käitumist tajub, sõltub makrotasandil üleüldistest ühiskondlikest soonormidest ja mikrotasandil konkreetse organisatsioonis valitsevatest sugupoolevahelisi suhteid määravatest väärtustest, arusaamadest ja tavadest. Kuna seksuaalne ahistamine on üks soolise diskrimineerimise vorm ja sooline diskrimineerimine on algselt naisküsimus, sõltub seksuaalse ahistamise subjektiivne tajumine väga

olulisel määral ka ahistatava soost, st. mehed ja naised tajuvad seksuaalset ahistamist erinevalt.

Eelnimetatud sõlmpunktidele tuginedes on artikli eesmärk avada seksuaalse ahistamise² uurimise problemaatikat, anda ülevaade uurimisvaldkonna arengust ja asetada see teadmine Eesti konteksti. Artiklist ei leia vastust küsimusele, kuidas oleks õige seksuaalset ahistamist uurida, küll aga aitab selles sisalduv teadmine langetada tulevastel uurijatel teadlikumaid otsuseid.

Seksuaalse ahistamise defineerimine

Kui seksuaalse ahistamise mõiste 1970ndatel Ameerika Ühendriikides feministidest õigusaktivistide eestvedamisel kasutusele võeti, käsitati seda kui naisi kahjustavat käitumist, mis piirab naiste võimalusi täita tööülesandeid meestega võrdsel alusel, mistõttu hakati seda käsitama diskrimineerimise vormina (MacKinnon 1979). Kuna enamik ohvritest on naised, keda mehed ahistavad seetõttu, et nad on naised, on feministid, õiguseksperdid ja valdkonna uurijad ühel nõul, et tegu on soolise diskrimineerimisega (Zippel 2002).

Rahvusvahelises teoorias ja praktikas on tavaks eristada kaht tüüpi seksuaalset ahistamist töökohal:

a) *quid pro quo*, kus

- seksuaalse sisuga ettepanekud ja vihjed on otseselt või kaudselt töölevõtmise või töötamise eeltingimuseks

või

- seksuaalse ahistamise katse talumine või tagasilükkamine on aluseks tööalaste otsuste (edutamine, tööülesannete jagamine, töö sisu jms.) tegemisel;

b) vaenulik keskkond, mis

- hõlmab selliseid käitumisi nagu seksuaalse sisuga naljad, kommentaarid ja puudutused, millega häiritakse indiviidi töövõimet ja luuakse vaenulik ja alandav töökeskkond.

Kuigi eespool väljatoodud ahistamise vormid on olemuslikult erinevad, sisaldavad need mõlemad teise sugupoole proovilepanekut ja alavääristamist (Welsh 1999). Niisiis kannab seksuaalne ahistamine endas allteksti, mis annab naistele mõista, et nad kas ei ole teatud töökohadel teretulnud või ei austata neid töögrupi täisväärtuslike liikmetena (Reskin ja Padavic 1994, viidatud Welsh 1999 kaudu). Taoline käitumine, st. teise sugupoole proovilepanek, alavääristamine ja teisejärguliseks pidamine, pole aga vähimalgi määral seotud seksuaalsusega, küll aga sooga. Seetõttu tekkis rahvusvahelises õiguses seksuaalse ahistamise mõiste kõrvale soolise ahistamise mõiste.

Eesti seadusandluses sätestati seksuaalse ahistamise mõiste esimest korda 2004. aastal, mil võeti vastu soolise võrdõiguslikkuse seadus (SoVS § 3 lg 1 p 5). 2009. aastal seadust täiendati ning lisati ka soolise ahistamise mõiste (SoVS § 3 lg 1 p 6). Definiitsioonid on võetud üle meeste ja naiste võrdset kohtlemist sätestavast Euroopa Liidu direktiivist (EL 2002/73/EÜ).

Seadus sätestab nii seksuaalse kui ka soolise ahistamise diskrimineerimise vormidena ja defineerib mõisteid järgmiselt (SoVS § 3 lg 1 p-d 5 ja 6):

- seksuaalne ahistamine leiab aset, kui esineb mis tahes soovimatu sõnaline, mittesõnaline või füüsiline seksuaalse olemusega käitumine või tegevus, mille eesmärk või tegelik toime on isiku väärikuse alandamine, eelkõige luues häiriva, ähvardava, vaenuliku, halvustava, alandava või solvava õhkkonna;
- sooline ahistamine leiab aset, kui esineb sooga seotud soovimatu käitumine või tegevus, mille eesmärk või tegelik toime on isiku väärikuse alandamine ja häiriva, ähvardava, vaenuliku, halvustava, alandava või solvava õhkkonna loomine.

Kuigi soolise ahistamise mõiste kasutuselevõtt võimaldab paremini avada seksuaalse ahistamise tegelikku olemust ja tagamaid, muudab

see teisest küljest nähtuse määratlemise ja see läbi ka selle uurimise veelgi keerukamaks. Järgnevalt käsitlengi sellega seonduvat probleematikat.

Kui palju on seksuaalses ahistamises seksuaalset?

Muidugi õõnestab naisest seksuaalhuvi objekti tegemine ka tema kui võimeka töötaja mainet ja eneseusku. Paljudel juhtudel võtab ahistamine vormi, millel on vähe või pole üldse mitte mingit pistmist seksuaalsusega, vaid hoopis soolise kuuluvusega (Schultz 1998, 1687).

Asjaolu, et lisaks seksuaalse ahistamise mõistele hakati kasutama ka soolise ahistamise mõistet, osutab sellele, et seksuaalset ahistamist kui seksualiseeritud käitumist ei käsitata vaid ahistamise ja soolise võrdõiguslikkuse küsimusena, vaid tunnistatakse ka ahistamise mitte-seksuaalseid vorme. Selline käsitlus on oluline, kuna sageli kogetakse samal ajal nii seksuaalset kui ka soolist ahistamist. Siinkohal võib tuua näitena ahistamist meeste poolt domineeritud valdkondades, nagu ehitussektor, politsei ja militaarvaldkond, kus vaenulikkus naiste vastu põhineb pelgalt nende soolisel kuuluvusel. Soolise ahistamisena käsitatakse näiteks naisi halvustavaid sõnavõtte, mis kvalifitseeruvad ahistamiseks, olenemata sellest, kas need on seksuaalse alatooniga või mitte. Kui varem oli kohtutel keeruline kindlaks määrata, milline kogemus on seksuaalne ja milline mitte, siis praegu saavad nad juhinduda eespool nimetatud Euroopa Liidu direktiivist, mis hõlmab igasugust naiste suhtes vaenulikku käitumist, kaitstes ohvreid nii soolise kui ka seksuaalse ahistamise eest (Zippel 2002).

Osa autoreid (Schultz 1998; Franke 1997) on seksuaalse ahistamise õigusliku defineerimise küsimustes veelgi äärmuslikumad, leides, et soolise ja seksuaalse ahistamise mõistete ja teiste töövägivalda tähistavate terminite kasu-

tamine eraldiseisvatena jätab tähelepanuta tööl asetleidva nn. kiusamise soolistatud olemuse. Nimelt ei kasuta osa autoreid, valdavalt töö- ja organisatsiooniuurijad, oma töödes ahistamise terminit, vaid räägivad töökiusamisest (ingl. k. *bullying*), sealhulgas selle soolistatud ja seksuaaliseeritud vormidest. Autorid (*ibid.*) leiavad, et seksuaalsele ahistamisele ei tuleks läheneda kui ühele diskrimineerimisvormile teiste seas, vaid sugu tuleks käsitleda töökiusamist läbiva kategooriana. Ka siin on rõhk sotsiaalsel, mitte bioloogilisel sool ehk seksuaalsusel.

Lahendusena näeb Franke (1997) seksuaalse ahistamise mõiste asendamist sooliselega, mille tulemusena hakataks nii ahistaja kui ka ahistatava positsiooni tõlgendama, lähtudes valitsevatest soonormidest, mis kujutavad naisi (hetero) seksuaalsete objektide ja mehi maskuliinsete (heteroseksuaalsete) subjektidena (Franke 1997, 693). Soolist ahistamist peaks mõistma soolise diskrimineerimise vormina, mis leiab aset ükskõik millises soost inimeste vahel, kui see peegeldab ja põlistab soostereotüüpe töökohal. Sellisel juhul ei oleks seksuaalne ahistamine soolise ahistamise vorm mitte sellepärast, et ohver on teisest soost, ega ka sellepärast, et juhtunu on seksuaalse alatooniga, või sellepärast, et mehed teevad seda naistele, vaid sellepärast, et tegu on seksismi (taas)tootmisega. See tähendab, et selline käitumine põlistab ja kehtestab selliste soonormide hulka töökohal, mis taotleavad ja eeldavad naistelt naiselikku ja meestelt mehelikku peetavat käitumist (Franke 1997, 696).

Seksuaalse ahistamise mõiste asendamine soolise ahistamise mõistega võib aga seada ohtu nähtuse tõsiseltvõetavuse. Kuna pikka aega on seksuaalse ahistamise kindlaksmääramisel tuginedud just nähtuse seksuaalsele aspektile, on uudne lähenemine Abramsi (1998) sõnul vaieldav. Algselt oli just seksuaalsusele rõhumine see, mis tegi ahistamisest tõsiseltvõetava ja spetsiifilise vägivaldavormi töökohal. Samas nendib Abrams (1998, 1215), et aeg mõiste ümbersõnastamiseks võib olla küps, sest olukord

tööturul on teisenenud, st. üha rohkem naisi on hakanud töötama ning taotlema võrdseid õigusi ning selle tulemusel on ka seksuaalse ahistamise vormid ja keskkond mitmetahulisemaks muutunud.

Mõistete ümbersõnastamise idee leiab toetust ka Eestis. Biini jt. (2012) arvates oleks seksuaalse ahistamise mõiste asendamine soolisega mõistlik veel teiseski plaanis. Näiteks aitaks see kontekstuaalsemalt läheneda nendele juhtumitele, mis hõlmavad ebatraditsioonilisi võimusuhteid (naisülemus ja meesalluv) või homoseksuaalseid pooli ja oma ebatraditsioonilisuse ja normile mittevastamise tõttu loovad soodsad tingimused nii-öelda varjatud ahistamiseks.

Kuigi seksuaalse ahistamise mõiste iseseisev kasutamine on ajale jalgu jäänud ja tekitab pigem segadust kui selgust, ei saa ma päris õigeks pidada selle puhtakujulist asendamist soolise ahistamise mõistega. Nõustun siinkohal Abramsi (*ibid.*) tähelepanekuga, et selline teguviis võib vähendada seksuaalse ahistamise, eriti selle äärmuslikumate vormide tõsiseltvõetavust. Alljärgnevalt olen loonud näidisjuhtumi, mis toob esile seksuaalse ja soolise ahistamise lahutamatu olemuse, kuid näitab ära ka selle, et seksuaalse ahistamise mõiste täielik hülgamine ja asendamine soolisega ei pruugi anda edasi juhtumi spetsiifilist ja äärmuslikku olemust. Olen teadlik, et esitatud juhtumianalüüs on pealiskaudne ega pretendeeri juriidilisele analüüsile, kuid praegusel juhul pole see ka eesmärk.

Oletame, et töökohal on juhatuse koosoleku teemaks kulude kärpimine. Arutatakse ka töötajate koondamise võimalikkuse üle. Üks naistöötajatest laidab koondamismõtte maha, mille peale ütleb meestöötaja repliigi korras, et mis naistel viga, neile jääb alati võimalus teenida raha oma kehaga.

Kuidas kirjeldatud olukorda määratleda? Meeskolleegi kommentaar on suunatud konkreetsele naiskolleegile, kuid esitatud naiste kui

grupi kohta, mistõttu on tegu soolistatud sõnumiga. Samas hõlmab kommentaar ka seksuaalsuse aspekti, mida väljendab viide oma kehaga teenimisele, mille all võib olla silmas peetud striiptiisi, prostitutsiooni, oma meesülemusele silmailu pakkumist vms. On küsitav, kas meeskolleeg tegi oma märkuse teadliku eesmärgiga alandada naiskolleegi või -kolleegide väärikust ja luua solvav õhkkond või oli tegu ebaõnnestunud naljaga, küll aga võivad naiskolleegid seda väärikust alandavana tajuda, st. kommentaari tegelik toime on selline. Kuna kommentaar on suunatud pigem naiskolleegi soole ja seksuaalne aspekt on vaid vahend soolisuse rõhutamiseks, võiks seda olukorda määratleda soolise ahistamisena. Teisalt, kui ahistaja lisaks kommentaarile teeks nilbe, näiteks suguakti jäljendava liigutuse, kaalub seksuaalsusele rõhumine üle sooliselt motiveeritud käitumise, mistõttu võiks olukorda määratleda pigem seksuaalse ahistamisena. Kui lisada ka korduvuse faktor, st. meeskolleeg on teinud taolisi nilbeid märkusi varemgi, muudab see olukorra veelgi tõsiseltvõetavamaks, ehkki korduvus iseenesest ei viita veel ahistamise seksuaalsele olemusele.

Juhul kui viimase versiooni määratlemisel loobuda seksuaalse ahistamise mõistest ja nimetada kirjeldatud olukorda endiselt vaid sooliseks ahistamiseks, pisendaks see juhtunu tõsidust. Eestis, kus sugupooltevaheliste suhete reguleerimist mis tahes vormis saadab teatav võhiklikkus, skeptilisus või lausa naeruvääriv suhtumine, on eriti suur oht, et seksuaalset ahistamist ei võeta piisavalt tõsiselt. Teisalt poleks Eestis just eelkirjeldatud põhjusel ja laiemalt ka terminoloogilise segaduse tõttu mõistlik käsitleda seksuaalse ahistamise mõistet eraldi soolise ahistamise mõistest. Üheks võimaluseks oleks rääkida sooliselt ahistavast seksuaalse sisuga käitumisest. Teisisõnu, kui soolisele ahistamisele lisandub seksuaalsuse aspekt, võiks termin sisaldada mõlemat mõistet.

Seksuaalse ahistamise uurimissuunad ja nende areng

Seksuaalse ahistamise uurimise algusaastatel otsisid uurijad vastust peamiselt kolmele küsimusele: a) kuidas seksuaalset ahistamist defineerida; b) kui levinud see probleem on ja c) kuidas või millega seksuaalse ahistamise esinemist teoreetiliselt seletada. Vastuse leidmine esimesele küsimusele oli oluline ennekõike õiguslikust aspektist eesmärgiga luua nähtuse tuvastamiseks seadusi ja õiguslikke protseduure. Teine küsimus oli oluline tagajärgede hindamise seisukohast, sest seksuaalne ahistamine avaldab negatiivset mõju naistöötajatele ja organisatsioonidele. Kolmandale küsimusele vastamiseks loodi erinevaid teooriaid meeste ja naistevahelise võimu- ja tööjaotuse kohta. Iga küsimust hakati eraldi uurima – esimene küsimus pakkus enam huvi õigusteadlastele, teist küsimust lahati psühholoogilisest ja sotsioloogilisest vaatenurgast (Gutek ja Dunwoody 1987), kolmas küsimus huvitas aga ennekõike sugupooleuurijaid.

Praeguseks on uurimissuundade ulatus oluliselt laienenud ja pigem tuleks uurimusi liigitada uurimisparadigma kui -huvi järgi. Seksuaalset ahistamist käsitlevate uurimuste paradigmapõhist jagunemist märkas Bingham (1994, 3–4) juba 1990ndatel, mil ta liigitas need feministlikeks ja funktsionalistlikeks. Funktsionalistliku lähenemise puhul keskenduti fenomeni käitumuslikele, psühholoogilistele või struktuurasetele elementidele, samas kui feministlikes uurimustes üritati sellist ühetasandilist lähenemist asendada mitmekesisemaga ning suuremat tähelepanu pöörati naiste kogemusele interseksionaalsest aspektist, nagu etnilisus, sotsiaalne klass, sugu, vanus jms.

Funktsionalistlikes uurimustes huvitati seksuaalse ahistamise erinevate vormide ja tagajärgede tuvastamisest. Sellistes uurimustes kasutati (ja kasutatakse ka praegu) kvantitatiivset lähenemist, st. tehti (ja tehakse) laiaulatuslikke

uuringuid eesmärgiga teha kindlaks seksuaalse ahistamise erinevad vormid, nende ulatus ja esinemissagedus. Feministlik lähenemine keskendus seevastu seksuaalse ahistamise põhjuste seletamisele soolistatud võimuhete ja meeste domineerimisega, käsitledes soopõhist võimuhierarhiat ahistamise põhjusliku eeldusena (nt. MacKinnon 1979; Stanko 1985; Rospenda jt. 1998; Gutek ja Morach 1982). Praeguseks on feministlikuks peetud lähenemine võtnud selgelt kvalitatiivse suuna, lähtudes valdavalt konstruktsionistlikust paradigmat. Enam ei käsitata uurimustes võimu kui ühesuunalist ja püsivat nähtust, mida üks pool teise üle omab, vaid kui mitmesuunalist ja -kihilist praktikat, mis leiab aset interaktsioonis ja on olemuselt dünaamiline. Seda tüüpi lähenemist nimetatakse diskursiivseks lähenemiseks.

Seksuaalset ahistamist seletavad teooriad on praeguseks aga omandanud pigem klassikaliste tekstide staatuse: neid tsiteeritakse n.-ö. kohustuslik korras ja keegi ei kontrolli otsest empiriilisel teel nende paikapidavust. Enne kui tutvustan nii funktsionalistliku kui ka diskursiivse lähenemise olemust ja huvisid, annan lühikese ülevaate tuntumatest teooriatest.

Seksuaalset ahistamist seletavad teooriad

Kuna seksuaalse ahistamise teema tõstasid esimesena feministid, rajanevad tuntumad teooriad feministlikel mõttekäikudel, mis kannavad endas ajastule omaseid strukturalistlikke ideid. 1970ndate lõpul ja 1980ndate alguses, mil teooriatele alus pandi, ei kahelnud keegi ahistaja ja ahistatava soolises jagunemises – valdavalt oli ju võimupositsiooni omavaks pooleks mees ja tema alluvaks naine. Sugu käsitati kui hierarhiline, kuid fikseeritud kategooriat. Toona seadsid feministlikke teooriaid kahtluse alla evolutsiooniteoreetikud, tänapäeval, mil võidukäiku teevad post-strukturalistlikud teooriad, teevad seda ka feministid ise. Hoolimata sellest tsiteeritakse neid teooriaid endiselt, olgu siis nende

edasiarendamise eesmärgil, kriitiliselt või lihtsalt sissejuhatava ülevaate andmiseks.

Radikaalfeministist õigusteaduste professor Catharine A. MacKinnon tõi seksuaalse ahistamise temaatika avalikkuse ette 1979. aastal, mil tema teos *Töötavate naiste seksuaalne ahistamine: küsimus soolisest diskrimineerimisest* (*Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*) pälvis Ameerika Ühendriikides laialdast tähelepanu. MacKinnoni lähenemist teatakse kui **sotsiokultuurilist mudelit**, mis käsitleb seksuaalset ahistamist töökohal meeste poolt domineeritud ühiskonnamudeli pikendusena. Töötajad võtavad stereotüüpsed arusaamad ja soorollid tööle kaasa, mistõttu meestelt oodatakse agressiivset ja domineerivat ning naistelt passiivset ja allaheitlikku käitumist. Sama tuntud on Guteki ja Morach'i (1982) **soorollide laialivalgumise mudel** (ingl. k. *sex-role spillover*), mille kohaselt kannavad mehed oma ootused naiste traditsioonilistele soorollidele eraelus üle ka töökohtadele. Teisisõnu varjutab naiseks olemise roll erasfääris naise rolli töötajana. Eriti hästi tuleb see esile traditsiooniliselt naiste poolt domineeritud valdkondade puhul, näiteks õenduses, kus õdedelt oodatakse "hellitamist", või teeninduses, kus ettekandjatelt eeldatakse "seksikust" (Gutek 1985). **Organisatsiooniline mudel** (Rospenda jt. 1998; Gruber 1992; Tangri 1982) põhjendab ahistamise esinemist organisatsioonide hierarhilise ülesehitusega, kus võimuhierarhiad ja neist tulenevad situatsioonid loovad kõrgemal positsioonil olevatele töötajatele tingimused eksploateerida madalama positsiooniga töötajaid. **Evolutsiooniline/bioloogiline mudel** (Tangri jt. 1982) käsitleb seksuaalset ahistamist kui loomulikku käitumist, mis rajaneb meeste sugutungil ja paneb nad tööle agressiivselt käituma. Hilisemal ajal on tehtud katseid luua mitmetasandilisi mudeleid, näiteks O'Hare'i ja O'Donohoe (1998) neljafaktoriline teooria, mis hõlmab korraka kõiki kolme tasandit (st. individuaalset, organisatsioonilist ja sotsiaalset).

Kuigi teooriad seletavad ahistamise põhjuseid erinevatest lähtekohtadest (st. evolutsiooniline vs. sotsiaalne) ja erinevatelt tasanditelt (st. organisatsiooniline vs. sotsiokultuuriline), on seksuaalse ahistamise uurimisele kõige enam mõju avaldanud esimesed kaks, st. sotsiokultuuriline ja soorollide laialivalgumise mudel. Ilmselt võib just nende teooriate teeneks pidada, et nähtust hakati mõistma ja tõlgendama sugudevahelise ebavõrdse võimujaotuse valguses laiemalt, st. väljaspool organisatsioonisest soolist võimujaotust.

Funktsionalistlik lähenemine ehk ahistamise ulatuse mõõtmine

Funktsionalistliku lähenemisviisi puhul keskendutakse uuringutes seksuaalse ahistamise alavormide tuvastamisele ja nende ulatuse mõõtmisele ning andmekogumismeetodina kasutatakse küsimustikku. Seejuures seisavad uurijad juba uuringut planeerides silmitsi probleemiga, kuidas seksuaalset ahistamist defineerida – kas hõlmata ka soolist ahistamist või mitte. Samuti tuleb otsustada, millist liigitust (nt. sõnalised märkused, füüsilised puudutused, seksuaalse sisuga ettepanekud jne.) ja milliseid termineid (nt. jõllitamine vs. meelad pilgud, nilbed naljad vs. seksuaalse sisuga anekdoodid) kasutada. Küsitavusi tekitab ka ajavahemik – kas küsida seksuaalse ahistamise kogemise kohta viimase aasta, kahe aasta või viie aasta jooksul.

Näiteks eristab Fitzgeraldi jt. (1988) välja töötatud seksuaalsete kogemuste küsimustik (ingl. k. *SEQ* ehk *Sexual Experiences Questionnaire*) ahistamise kolme dimensiooni (Welsh 1999, 171–173): a) sooline ahistamine (seksistlikud ja halvustavad kommentaarid ja naljad naiste kohta üldiselt); b) soovimatu seksuaalne tähelepanu (soovimatud seksuaalsed märkused, küsimused ja/või puudutused) ja c) seksuaalne sundus/väljapressimine (ingl. k. *sexual coercion*) (erinevad kõlvatusele ahvatlevad käitumisvormid). Teises tuntumas küsimustikus (Gruber

1992), seksuaalse ahistamise loendis (ingl. k. *Inventory of Sexual Harassment*) on seksuaalse ahistamise põhikategooriateks: a) verbaalsed märkused, b) verbaalsed taotlused/nõudmised (ingl. k. *verbal requests*) ja c) mitte-verbaalsed käitumised (ingl. k. *nonverbal displays*). Esimesele küsimustikule heidetakse ette vähest detailisust ja teist kritiseeritakse selle eest, et ühte patta on pandud kaks erinevat ahistamise liiki: *quid pro quo* ja vaenulik keskkond (vt. Welsh 1999, 172–173).

Kuna puuduvad ühtsed kriteeriumid, on rahvusvahelises uurimispraktikas võrdlemisi tavapärane selline olukord, kus erinevate uuringute tulemused on omavahel vastuolus ning nende interpreteeringud seetõttu võrreldamatud. On siiski kaks tendentsi, mida veel ükski uurimus pole ümber lükanud. Esiteks, naised kogevad ahistamist meestest sagedamini. Teiseks, mida intiimsem ja pealetükkivam on ahistamise vorm, seda väiksem on selle esinemissagedus.

Metodoloogilised probleemid ei ilmne aga mitte üksnes uurimuse planeerimise faasis. Nimelt on tavaline, et uurimistulemusi esitades nimetavad autorid kõiki respondendi äramärgitud seksuaalse sisuga käitumisi seksuaalseks ahistamiseks, kuigi respondent ise ei pruugi sellega nõustuda. Selline uurimisviis tekitab lõhe seksuaalse ahistamise nn. objektiivse tõlgendamise ja subjektiivse tajumise vahel, mis omakorda on pannud osa uurijaid huvituma hoopis lõhest ahistamise objektiivse ja subjektiivse tajumise vahel (nt. Folgero ja Fjeldstad 1995; Vaux 1993). Fitzgerald (Fitzgerald ja Schullman 1993) kui üks tuntum funktsionalistlikku lähenemisviisi kasutatav seksuaalse ahistamise uurija soovib respondentidelt küsida soovimatute seksuaalsete kogemuste kohta ja mitte kasutada terminit “seksuaalne ahistamine”. Ahistamise kriteeriumiks on seejuures soovimatus. Probleemi lahendamiseks soovib Welsh (1999, 175) lisada mõõtmisinstrumenti küsimuse: “Kas teie arvates oli tegu seksuaalse

ahistamisega?”, et sedakaudu kindlaks teha, kuidas uurimistulemuste erinevused on eneseldistamisest (ingl. k. *self-labeling*) mõjutatud. Williamsi (1997) arvates ei piisa küsimustike täiustamisest, vaid selleks, et luua selgust seksuaalse ahistamise mitmetähenduslikesse käitlusvormidesse ning siluda lõhet objektiivsete ja subjektiivsete lähenemiste vahel, tuleks kasutusele võtta etnograafilised uurimismeetodid.

Eestis on seksuaalset ahistamist mõningal määral uuritud vägivalda, soolist võrdõiguslikkust ja tööelu käsitlevate küsitlusuuringute raames. Biin jt. (2012) on sellised uuringud välja selgitanud ja leidnud viis uuringut või küsitlust, mille ankeedi küsimustest vähemalt üks puudutab seksuaalse ahistamise vorme või sellele omaseid tunnuseid. Kuna igas uuringus on nähtust käsitletud erinevast aspektist, kasutades selleks valdkonnaspetsiifilist lähenemist nii rõhuasetuses kui ka terminites, on erinevad ka tulemused. Näiteks on Euroopa töötingimuste uuringus (2010) küsitud soovimatu seksuaalse tähelepanu ja seksuaalse ahistamise kohta, psühhosotsiaalsete riskide uuringus (Seppo jt. 2010) aga soovimatu seksuaalse tähelepanu kohta, uurimistulemustes on see küll nimetatud ümber seksuaalseks ahistamiseks.

Kõige otsesemalt on teemat käsitletud soolise võrdõiguslikkuse monitooringutes (Derman jt. 2006; Vainu jt. 2010), kus ahistamise vormid on jagatud viide kategooriasse alates kahemõttelistest anekdootidest kuni füüsiliste lähene-miskatseteni. Kuriteoohvrite uuringus (Ahven jt. 2010) on ahistamise vormid jagatud kahte kategooriasse: füüsiline ja mitte-füüsiline ahistamine. Soolise võrdõiguslikkuse monitooringu 2009. aasta tulemuste kohaselt on aasta jooksul kogenud seksuaalset ahistamist umbes veerand vastajatest, naised veidi enam kui mehed (Vainu jt. 2010), samas kui kuriteoohvrite uuringu (Ahven jt. 2010) andmetel on sama ajavahe-miku vältel seda kogenud 6,5% naistest ja 1,9% meestest.

Diskursiivne lähenemine ehk ahistamise interpreteerimine

Etnograafilise uurimismeetodi kasutamisel käsitatakse seksuaalset ahistamist diskursiivse praktikana. Diskursiivne lähenemine annab võimaluse uurida ahistamise konstruktsioone ja sellele antavaid tähendusi – kuidas nähtust normaliseeritakse, talutakse või vastustatakse (Bingham 1994). Selline lähenemine võimaldab mõista, kuidas ahistamisest aru saadakse ja millistele ühiskonnas kasutusel olevatele diskursustele see arusaam uuritaval ajal rajaneb (Wood 1994, 17). Teisisõnu ei läheneta seksuaalsele ahistamisele kui millelegi püsivale, vaid kui konstruktsioonile, nagu seda teistegi sotsiaalsete probleemide uurimisel post-strukturalistliku lähenemisviisi puhul tehakse. Sellistes uurimustes ei ole keskseteks küsimusteks, kes, keda ja kui tihti ahistab, vaid kuidas indiviidid nähtust mõistavad ja milliseid tähendusi sellele annavad. Nagu teistegi sotsiaalselt tundlike teemade puhul, ei pruugita ka seksuaalset ahistamist uurides rääkida respondentidega probleemist otsesõnu, vaid teemale lähenetakse üldisemalt, rääkides näiteks meeste ja naiste vahelistest suhetest töökohal. Näiteks uuris Dougherty (2006) fookusgrupi abil seda, kuidas ühe organisatsiooni inimesed mõtestavad võimu kui seksuaalset ahistamist läbivat kategooriat. Eestis on autorile teadaolevalt kasutatud kvalitatiivseid uurimismeetodeid kahe uurimuse puhul. Esimese uurimuse (Lamesoo 2005, 2013 ilmumas) keskmes oli seksuaalsele ahistamisele antavate tähenduste analüüs meditsiiniõdedega tehtud intervjuude põhjal. Teine uurimus tehti soolise vägivalda mõjusid hindava rahvusvahelise projekti raames ning selleks intervjueriti paarisuhte vägivalda ja seksuaalset ahistamist kogunud naisi (Soo ja Laas 2009).

Seksuaalset ahistamist käsitlevate uurimuste liigitamine funktsionalistlikeks ja diskursiivseteks on nüüd, pea kakskümmend aastat hiljem,

endiselt tajutav, kuid piirid kahe leeri vahel on mõnevõrra nihkunud. Võib öelda, et feministlik lähenemine on mõjutanud funktsionalistlikku lähenemist, samas kui feministlik lähenemine on funktsionalistlikust veelgi kaugenenud, olles mõjutatud post-strukturalistlikest ideedest. Sellest, milliste tulemusteni seksuaalse ahistamise uurimisel on jõutud, räägib järgmine peatükk.

Seksuaalse ahistamise esinemist ja tajumist mõjutavad tegurid

Nagu korduvalt rõhutatud, sõltub ahistamise tajumine küll konkreetse ahistatud inimese subjektiivsest hinnangust juhtunule, kuid seejuures mängivad rolli teisedki faktorid. Ühest küljest sõltub see, milline tähendus seksuaalse sisuga käitumisele antakse ja kuivõrd ebasoovitavaks seda peetakse, ühiskonnas levinud arusaamadest ja tavadest. Teisalt on teatud tingimusi, mis seksualiseeritud käitumist soodustavad, ja peamiselt on need seotud sugudevahelise võimujaotusega organisatsioonis. Kuivõrd häirivana seksuaalset ahistamist tajutakse, sõltub aga omakorda ahistatava soost.

Sooline segregatsioon organisatsioonis

Uurimistulemused näitavad, et soolise tasakaalu puudumine organisatsioonis (ükskõik millises vormis) soodustab seksuaalset ahistamist. Nii horisontaalne kui ka vertikaalne segregatsioon loovad soodsa pinnase naiste seksuaalseks ahistamiseks.

Euroopa Komisjoni (European Commission 1998) koostatud võrdlevas uuringus leiti ilmselge seos seksuaalse ahistamise ja soolise ebavõrdsuse vahel – kõige vähem esineb ahistamist nendes töökohtades, kus ametialase võimu omamine, nt. hierarhilise alluvussuhte või staatuse näol, on sooliselt tasakaalustatud.

Ahistamist esineb rohkem nendes organisatsioonides, kus mehed on arvulises ülekaalus (Gutek 1990), või kui on tegu traditsiooniliselt meestele kuulunud töövaldkonnaga (Gruber 1998). Sama tendents ilmneb ka meeste ahistamise puhul: Jackson ja Newman (2004) on leidnud, et mehed saavad soovimatu seksuaalse tähelepanu osaliseks tõenäolisemalt nendes ametites, kus on naistöötajate arvuline ülekaal. Kõige vähem esineb ahistamist sooliselt neutraalsetes ametites (Gutek ja Morach 1982). Seksuaalse ahistamise tõenäosus on suurem, kui sooline tasakaal on hiljuti eba võrdsusega asendunud, seejuures pole oluline, kumma soo esindajad vähemusse on jäänud (European Commission 1998). Samuti esineb ahistamist rohkem olukorras, kus naised asuvad meeste poolt domineeritud töökohtadele. Traditsiooniliselt meestele kuulunud töökohtadel võib ahistamine võtta laialdasema ja agressiivsema vormi (Collinson ja Collinson 1994).

Soopõhiselt määratletud ametid

Omaette valdkonna moodustavad soopõhiselt määratletud ametid. Naistöötaja seksuaalsuse rõhutamine on mõnede ametite puhul lausa osa tööst (st. *quid pro quo* ahistamine) ja seda ennekõike traditsiooniliselt naiselikuks peetavate ametite, nagu meditsiiniõdede või ettekandjate, puhul. Sellistele töökohtadele on naised tööle võetud kui “naised”, mistõttu neid ahistatakse lihtsalt sellepärast, et nad on naised (Wilson ja Thompson 2001). Kui naise palkamise üheks tingimuseks on pakkuda silmailu või olla meelepärane meesülemusele, kelle arusaam kvalifitseeritud töötajast ühtib seksistliku arusaamaga naisele sobilikust rollist, ei ole MacKinnoni sõnul just üllatav, et seksuaalset lähedust (isegi kui see on pealesunnitud) peetakse naise kui töötaja kohustuseks ja meesülemuse privileegiks (MacKinnon 1979).

Naised traditsiooniliselt meeste valdkonnas

Kuigi ahistamist kogevad valdavalt vähetasustatud ja madala staatusega valdkondades töötavad naised (European Commission 1998), ei tähenda see, et teised naised seda ei kogeks. Umbes 15 aastat tagasi prognoosis Euroopa Komisjon (European Commission 1998) seksuaalse ahistamise uurimisraportis, et olukorras, kus Lääne naised on sisenemas tööturule, kasvab ka ahistamisest teada andvate naiste arv. Erinevalt Läänest, kus naiste tööhõive on tõusnud alles viimastel aastakümnetel, oli Eestis naiste tööhõive kõrge juba Nõukogude Liidu ajal. Sellegipoolest on naised hakanud ka Eestis alles viimastel aastatel hõivama nii traditsiooniliselt meeste valdkonnaks peetavaid ameteid kui ka kõrgemaid ametipositsioone.

Ahistamise vormid, millega prestiižsetes ametites naised (nt. arstid, juristid, akadeemikud) kokku puutuvad, võivad tunduda vähem tõsistena, kuna on valdavalt verbaalsed ega võta ekstreemseid vorme (nt. füüsiline puudutamine, väljapressimine, ähvardamine). Nicolsoni (1996, 131–132) sõnul kehtib seda tüüpi töökohtadel kirjutamata reegel “mitte vinti üle keerata”, st. ahistamise üle kaebamine pole sellise staatusega töökohal hea toon. Sellises olukorras võib juhtuda, et ahistamist hakatakse esitama kui tühja, nähtamatut või olematut kategooriat, nagu Kitzinger ja Thomas (1995, 46) naisi intervjuuerides täheldasid. Ahistamisest räägiti kui millestki, mis juhtub meeste ja naiste vahel “kogu aeg”, mistõttu ei saa seda enamasti nimetada ahistamiseks.

Kontra-ahistamine

Varjatumaks jääv ahistamine toimub kõigis organisatsioonides ja ametites, kus naine on mehest formaalselt kõrgemal positsioonil. Sellises võimusuhtes aset leidvat ahistamist nimetatakse kontra-ahistamiseks (ingl. k. *contra*

harassment). Tegu on olukorraga, kus madalamal (ameti)positsioonil asuv ja seega vähem võimu omav inimene ahistab endast kõrgema staatuse või positsiooniga inimest (Lampman jt. 2009). Tüüpiliste kontra-ahistamise vormidena on uurijatele huvi pakkunud õppejõu-üliõpilase suhe akadeemilises keskkonnas (vt. Lampman jt. 2009) ja arsti-patsiendi suhe haiglateskkonnas (vt. Phillips ja Schneider 1993). Soolise ja seksuaalse ahistamise lahutamatu olemus tuleb eriti selgelt esile olukorras, kus naine, olgugi et kõrgemal positsioonil olev, on ikka ahistatav ja mees, hoolimata madalamal positsioonil olemisest, siiski ahistaja. Uurijad põhjendavad sooliselt ebatraditsioonilises võimusuhtes aset leidvat ahistamist soorolli konfliktiga, millega seletab seksuaalse ahistamise põhjuseid ka eespool kirjeldatud soorollide laialivalgumise mudel. Teisisõnu, ahistatava sugu ei vasta ahistaja rolliootusele sellest, mis soost kõrgemal positsioonil olev isik olema peaks.

Seksuaalse ahistamise tajumine ühiskondliku ja ametialase staatuse kontekstis

Eespool seksuaalset ahistamist soodustavatest teguritest rääkides jäi tagaplaanile subjektiivse hinnangu kriteerium, mida artikli alguses korduvalt rõhutatud sai. Seda, kuivõrd häirivaks seksuaalset ahistamist peetakse, võib mõjutada nii asjaosalise ühiskondlik staatus kui ka ametialane positsioon. Näiteks leidsid Giuffre ja Williams (1994) restoranitöötajate seas tehtud uuringu tulemusena, et nii mees- kui ka naissoost ettekandjad suhtusid soosivamalt sellesse, kui nendega flirtisid nendega samast rassist ja sotsiaalsest klassist ning samasuguse seksuaalse orientatsiooniga kaastöötajad, ning pidasid taunimisväärseks seda, kui sarnaselt käitusid teistsuguse sotsiaalse taustaga inimesed. Teisedki autorid on märkinud, et sarnase sisuga käitumisele võidakse anda erinev hinnang sõltuvalt ahistaja positsioonist (nii ametialasest kui ka sotsiaalsest positsioonist laiemalt). Lamesoo

(2005, 2013 ilmumas) tehtud intervjuudest haiglas töötavate naissoost meditsiiniõdedega ilmnes, et kuigi õdede hinnangul tegid patsiendid meesarstidest oluliselt sagedamini soovimatuid seksuaalse sisuga märkusi, nad olid kogenud soovimatut seksuaalse sisuga füüsilist kontakti sagedamini patsientide kui meesarstidega ning patsiendid kasutasid ekstreemesemaid ahistamise vorme kui arstid, nimetasid meditsiiniõded ometi arstide ahistavat käitumist ebaseadlikuks, interpreteerides seda võimupositsiooni ärakasutamise ja austuse puudumisena.

Seksuaalse ahistamise tajumine sõltuvalt soost

Uurimistulemused näitavad, et mehed tajuvad ahistamise erinevaid vorme vähem ähvardavatena (Gutek 1985) ja nimetavad üht või teist käitumist ahistamiseks naistest harvemini (Berdahl jt. 1996). Lihtsustades võib öelda, et mehed tajuvad ahistamist vähem solvavana ja see mõjub neile vähem negatiivselt (European Commission 1998). Seda, et naised on altimad nimetama seksuaalse sisuga käitumisi töökohal ahistamiseks, märkas Gutek (1985) oma uurin-gutes juba 1980ndatel.

Kui varasemal ajal, mil naiste positsioon töö-turul oli madalam nii vertikaalses kui ka horisontaalses plaanis, kannatasid seksuaalse ahistamise all ennekõike naised, siis praegusel ajal hakkab see probleem seoses sooliste võimustruktuuride muutumisega senisest rohkem puudutama ka mehi. Küsitlustulemused näitavad, et u. 10% Euroopa meestöötajates on kogenud seksuaalset ahistamist või soovimatut seksuaalset käitumist töökohal (European Commission 1998). Viimase Eesti soolise võrdõiguslikkuse monitooringu (Vainu jt. 2010) andmed eespool väljatooduga ei haaku: Eestis teatas ahistamisest lausa iga neljas mees, s.o. õige pisut vähem kui naised. Tekib küsimus, kas sellest võiks järeldada, et Eestis ahistavad naised mehi rohkem kui mujal, või on asi selles, et Eesti mehed on teemast teadlikumad

kui teiste Euroopa riikide mehed. Eestis saadud tulemus on vastuolus Rospenda (1998) seletusega, et meeste soov võtta omaks normatiivne domineeriva heteroseksuaalse mehe identiteet ei lase neil ahistavat käitumist ahistamisena tajuda. Kuna uuringutulemused on näidanud, et Eesti mehed suhtuvad soorollidesse konservatiivsemalt kui Eesti naised (Järviste 2010), siis oleks Rospenda (1998) selgitusele toetudes võinud eeldada, et Eesti mehed eelistavad ahistamise kogemist pigem eitada. Seetõttu võib oletada, et Eesti mehed küll märkisid ära erinevate seksuaalse ahistamise vormide kogemist, kuid ei pruukinud neid tegelikult ebameeldivatena tajuda. Seda hüpoteesi on vaja siiski kontrollida.

Küsimustele, kas ja kuidas mehed võrreldes naistega ahistamist tajuvad, on otsinud vastust teisedki uurijad. Kvalitatiivsed uurimused on näidanud, et meeste kogemused on määratletavad pigem soolise ahistamisena, kuna on seotud traditsiooniliste soorollide ja normatiivse soole omase käitumisega. Olukorrad, mida mehed ahistamisena tajuvad, erinevad oma olemuselt neist olukordadest, mida naised ahistamisena tajuvad, näiteks on meeste arvates ahistavad kommentaarid või pilked, kus pannakse küsimärgi alla nende mehelikkuse vastamine normile (Welsh 1999). Võrreldes naistega kogevad mehed rohkem ahistamist samasoolistes suhetes (Stockdale jt. 1999, 634), kus neid karistatakse selle eest, et nad traditsiooniliste käitumismustrite taastootmisega kaasa ei lähe. Berdahl jt. (1996) on toonud esile soolise ahistamise vormi, kus ahistamise põhjuseks on ebameelikuks peetav käitumine, mistõttu ahistamine väljendub traditsiooniliste soorollide pealesurumises. Cortina jt. (2002, 261) rõhutavad, et meeste ahistamise uurimisel tuleks arvesse võtta asjaolu, et “erinevalt naistest, kes on sedasorti käitumise suhtes juba tundlikuks muutunud, ei pruugi mehed tajuda seost soolisuse ja vastavasisuliste märkuste vahel”.

Küsimusele, miks mehed ei tunnista seksuaalse ahistamise olemasolu ja selle tõsidust

töökohal, on fookusgrupi-uuringu abil otsinud vastust Dougherty (2006), kes lähenes teemale võimu kui seksuaalset ahistamist läbiva kategooria mõtestamise kaudu. Autor leidis, et vastus sellele, miks mehed ja naised ahistamisest erinevalt aru saavad, peitub naiste ja meeste erinevas võimukäsitluses, mis omakorda määrab ära selle, mida seksuaalne ahistamine sugupoolte jaoks tähendab. Analüüsitulemused näitasid esiteks seda, et naised mõistavad ahistamise järelemeid kestvana, samas kui mehed näevad ahistamist situatsioonikeskselt. Selline erinevus tuli esile nii nende respondentide jutus, keda oli ahistatud, kui ka nende puhul, kes seda kogunud polnud. Teiseks selgus, et meeste arusaam võimust oli seotud hirmuga saada marginaliseeritud, samas kui naiste arusaam võimust oli seotud üldise hirmu ja füüsilise kahjustatusega. Autori sõnul viitavad uurimistulemused sellele, et meeste ja naiste avalikkuses toimuv dialoog seksuaalse ahistamise üle võib kujuneda mõlema poole monoloogiks.

Ühiskondlik hoiak ja teadlikkus sooküsimustes

Tinglikult võime seksuaalsest ahistamisest rääkides tõmmata piiri organisatsioonide ja ühiskondliku tasandi vahele, kuid sisuliselt on need kaks üksteisest lahutamatud. Kuna ühiskondlik kultuur toetab ja legitimeerib võimuhierarhiaid väljaspool tööd, pole üllatav, et selline hierarhia esineb ka töökohal (Sbraga ja O’Donohue 2000).

Kas inimesed tajuvad üht või teist seksuaalse sisuga käitumist ahistamisena, sõltub sellest, kuivõrd teadlikud teemast ollakse (European Commission 1998), mis aga omakorda on mõjutatud üleüldisest ühiskondlikust teadlikkusest ja ka hoiakutest soolist ebavõrdsust puudutavate küsimuste suhtes. On täheldatud, et Lõuna-Euroopa ja Põhja-Euroopa naised tajuvad seksuaalset ahistamist erinevalt. Lõunas on seksuaalne ahistamine naiste jaoks midagi, millega

tuleb leppida, sest see on lahutamatu osa naiseks olemisest, mehed aga oma käitumist seksuaalse ahistamisena ei taju. Seevastu Põhja-Euroopas ja eriti Põhjamaades, kus soolise võrdõiguslikkuse küsimusi oluliseks peetakse, on inimesed nähtusest teadlikumad. Nendes riikides on teema leidnud rohkem avalikku kajastamist ja uurimiskogemus on samuti pikem, mistõttu ei käsitata seksuaalset ahistamist paratamatusena (European Commission 1998).

Juba 1994. aastal esitasid Soome uurijad (Haavio-Mannila 1994) küsimuse seksuaalsuse rollist töökohal ja ennustasid, milliseks võiks kujuneda seksuaalse ahistamise käsitlemine iseisesevunud Eestis. Nad võrdlesid seksuaalsusesse suhtumist töökohal kahte tüüpi ühiskondades: Skandinaavias (Taani, Soome ja Rootsi) ja endises Nõukogude Liidus (Venemaa ja Eesti). Andmeid koguti aastatel 1985–1988. Uurimistulemused näitasid, et Nõukogude Liidus kalduiti sugudevahelisi suhteid töökohal erotiseerima: suhtumine flirti oli soosiv ja Venemaal esines seksuaalset ahistamist rohkem kui Skandinaaviamaades (Eestis seksuaalse ahistamise kogemise kohta andmed puudusid). Haavio-Mannila (1994) pakkus välja kaks ideoloogilist suunda, kuhu endised sotsialismimaad areneda võiksid: feminism ja seksuaalne liberaliseerumine. Esimese puhul pidas ta silmas, et feministlikud ideed, mis mõistavad hukka soorollide laialivalgumist töökeskkonda (ingl. k. *sex-role spillover*), võiksid vähendada erotiseerimist, flirti ja seksuaalset ahistamist töökohal. Seksuaalse liberaliseerumise korral suureneks töökaaslastevaheliste romantiliste suhete osakaal.

Kaheksateist aastat hiljem reflekteeris Lamesoo (2013, ilmumisel) Elina Haavio-Mannila (1994) välja pakutud ideoloogiliste suundade üle oma uurimuses seksuaalsest ahistamisest meditsiiniõdede näitel ja tuvastas õdede jutus feministlikule ideoloogiale omast retoorikat. Feministlikku perspektiivi esindasid just noorema põlvkonna õed, kes pidasid küll seksuaalset ahistamist lubamatuks, kuid olid kõhklevad

oma seisukoha argumenteerimisel. Lamesoo hinnangul võib ebakindlus tuleneda puudulikust sõnavarast naiste õiguste vallas. Ühtlasi võis järeldada, et feministliku ideoloogia omaksvõtmist takistab endiselt Eestis levinud negatiivne hoiak soolise võrdõiguslikkuse teemade suhtes (Lamesoo 2013, ilmumas).

Kuhu paigutub Eesti praegusel ajal? Kas pigem nende riikide hulka, kus ahistamist peetakse töökultuuri normaalseks osaks, või pigem nende hulka, kus ollakse teadlikud töösuhete seksualiseerituse lubamatusest? Kui võrrelda Eesti soolise võrdõiguslikkuse monitooringu 2005. aasta ja 2009. aasta andmeid, siis märkimisväärseid erinevusi seksuaalset ahistamist kogenute osakaalus ei ole. Seega on veel vara väita, et eestlaste teadlikkus seksuaalsest ahistamisest on suurenenud, st. rohkem osatakse ära tunda selle erinevaid vorme. Kuigi traditsioonilisi soorolle pooldavad ja taastootvad hoiakud on vaikselt murenemas, on Järviste (2010, 25) hinnangul Eesti puhul veel vara rääkida soolist võrdõiguslikkust soosivast kultuurist. Eestis ilmutab end suhtumises soolisesse võrdõiguslikkusesse endiselt nõukogude pärand koos tollase ametliku retoorikaga, mis manifesteerides sugupoolte võrdsust, süvendas ometi varjatult naiste ja meeste vahelist ebavõrdsust (Marling 2010). Seetõttu ei saa Eesti puhul veel Läänele ja eriti Põhjamaadele omasest võrdõiguslikkust soosivast hoiakust rääkida. Järviste (2010, 25) sõnul peavad meie ühiskondlikud hoiakud ning kultuur tegema läbi märkimisväärse arengu, enne kui saame rääkida naiste ja meeste võrdväärsusest.

Timmermani ja Bajema (1999) sõnul võib erinevusi ahistamise esinemissageduses käsitleda kui rahvuslike või kultuuriliste erinevuste peegeldust. Folgero ja Fjeldstad (1995, 311) järeldasid ettekandjate seas tehtud uuringu põhjal, et kultuurilistes tingimustes, kus ahistamist aktsepteeritakse osana tööst, võidakse ahistamise tajumist alla suruda seni, kuni ohver hakkab probleemi eksisteerimist aktiiv-

selt eitama. Sellistel puhkudel võivad töötajad nimetada ahistamiseks vaid väga ekstreemseid ja vägivaldseid ahistamise vorme (Williams jt. 1999). Selle teadmise valguses võib väita, et kuna Eestis valitseb negatiivne hoiak soolise võrdõiguslikkuse küsimuste suhtes, on tõenäoline, et selline hoiak laieneb ka seksuaalset ahistamist puudutavatele küsimustele.

Inimeste arusaamu ahistamisest mõjutab ühiskondliku suhtumise kõrval sooküsimustesse ka teadlikkus seksuaalse ahistamise olemusest kitsamalt (European Commission 1998). Ajavahemikus 1980. aastast kuni 1994. aastani suurenes Ameerika Ühendriikides inimeste teadlikkus seksuaalse ahistamise olemusest, sealhulgas selle eri vormidest. Selle tulemusena suurenes oluliselt seksuaalse ahistamise kogemist kinnitavate meeste osakaal (42%-lt 64%-le), kes märkisid seksuaalse ahistamise vormidena seksuaalse alatooniga nalju ja märkusi (Pina jt. 2009). Eelkirjeldatu näitlikustab veel kord seda, et ahistamise ulatuse mõõtmistulemused ei räägi meile niivõrd sellest, kui palju seda nn. objektiivselt esineb, vaid pigem sellest, kui tundlikult ühiskond sellesse suhtub või kui teadlikud ahistamisest ollakse. Teadlikkust seksuaalse ahistamise olemusest puudutas Lamesoo (2005) ka intervjuudes Eesti meditsiiniõdedega. Selgus, et nooremad õed olid altimad nimetama üht või teist ebameeldiva seksuaalse sisuga käitumist ahistamiseks, samas valdavalt oskamata oma seisukohta põhjendada ja teadmata, kas kehtib seksuaalset ahistamist puudutav õiguslik regulatsioon. Terminit “seksuaalne ahistamine” kasutasid omal algatusel ennekõike alla kolmekümneaastased õed, samas kui vanemad õed pidasid ahistamist pigem Läänest kunstlikult imporditud probleemiks. Sellest hoolimata leidsid pea kõik intervjuueeritavad, ka need, kes probleemipüstitust kunstlikuks pidasid, et haiglates võiksid olla infovoldikud, kus selgitataks, mida kujutab endast seksuaalse sisuga käitumine töökohal.

Kokkuvõtteks

‘Seksuaalse ahistamise uurimine Eestis on vaid mõned aastad vana. Meile on algusest peale kättesaadavad need teadmised, milleni Läänes on jõutud aastakümnetepikkuse uurimistöö tulemusena. Uurimist alustades oleme teadlikud ka paradoksist, millega Lääne uurijad on juba mõnda aega silmitsi seisnud ja mis väljendub küsimuses, kuidas uurida ahistamist mitmetasandiliselt, võttes arvesse soolistatud võimustruktuure ühiskondlikul ja organisatsioonilisel tasandil, kuid samas jättes kohtlemata mehi ja naisi homogeensete gruppina. Mõnevõrra paremas seisus on siinkohal diskursiivse koolkonna uurijad, kes toetudes poststrukturealistlikele teooriatele, jõuavad lähemale ahistamisele antavate tähenduste dünaamilisele ja kontekstuaalsele olemusele, uurides arusaamade asetumist diskursustes ja diskursuste asetumist üksteise suhtes. Kvantitatiivse läheneamise puhul, mille üheks eesmärgiks on võrrelda erinevaid uurimistulemusi (sageli ka riikide kaupa), tuleb senisest veelgi rohkem arvestada ajalooliskultuurilise kontekstiga.

Olenemata meeste ja naiste palgalõhest ning tööturu soolisest segregatsioonist, näitab riiklik statistika, et kõrg- ja erihariduse omandajate seas on rohkem neide kui noormehi, seda juba ka sellistel erialadel, mida peetakse traditsiooniliselt meestele sobivaiks. On vaid aja küsimus, mil naised hakkavad aina enam hõivama meeste poolt domineeritud ameteid ja kõrgemaid ametikohti. Artiklis väljatoodud problemaatika, faktid ja tendentsid annavad suuna nii sellele, kuidas seksuaalset ahistamist Eesti ühiskonnas mõistma hakatakse, kui ka sellele, millised ahistamise vormid sugudevahelise tööjaotuse muutudes aktuaalseks saavad.

Kokkuvõttes võib öelda, et me ei saa seksuaalse ahistamise uurimist planeerides lähtuda aastakümneid Läänes levinud eeldusest, et ahistajaks on kõrgemal positsioonil olev heteroseksuaalne mees ja ahistatavaks madalamal posit-

sioonil olev heteroseksuaalne naine. Seetõttu oleks esmalt vaja välja selgitada, milline on Eesti mehe arusaam ahistamisest, ning teemale peaks lähenema meesuurimuslimikust vaatenurgast. Teiseks tuleks leida vastus uurimisküsimusele, kas ja kuidas võidakse Eestis seksuaalset ahistamist eitada ja pseudoprobleemiks pidada. Soovitatavalt tuleks neid kahte teemat uurida etnograafilisi meetodeid kasutades, sest sel viisil on võimalik saada ahistamise interpreteerimise kohta põhjalikumaid teadmisi. Neid teadmisi saab aga kasutada ka kvantitatiivse uuringu planeerimisel.

Artikli aluseks olevat uurimistööd on rahastanud ESF (Euroopa Sotsiaalfond).

Märkused

- 1 *Women are perceived as using sex to their advantage; in practice, however, they are hurt by sexual behavior at work. On the other hand, while men are not perceived as sexual at work, they display more sexual behavior and may benefit from it* (Gutek ja Dunwoody 1987, 249).
- 2 Rääkides seksuaalsest ahistamisest, peetakse valdavalt silmas töökohal asetleidvat ahistamist, mis aga ei tähenda, et seda ei võiks esineda teistes situatsioonides, kontekstides ja suhetes. Sellistel juhtudel saame rääkida seksuaalsest ahistamisest tööülesannete täitmisel või tööga võrdsustatud tegevuse käigus. Esiimesel juhul, st. tööülesannete täitmisel on vähemalt üks pooltest töösuhetes. Näitena võib tuua restorani, haigla, lõbususasutuse, spordiklubi jne., kus tavaliselt on teiseks pooleks klient. Tööga võrdsustatud tegevusena saab käsitada õppimist, vabatahtlikku tööd jms. Sageli pakub uurijatele huvi seksuaalne ahistamine ülikoolis, kus fookuses on õppejõu ja üliõpilase suhe, ja üldhariduskoolis, kus fookuses on klassikaaslastevahelised suhted. Sellest tulenevalt on käesolevas artiklis seksuaalse ahistamise all valdavalt silmas peetud nii töösuhetes, tööülesannete täitmisel kui ka tööga võrdsustatud suhetes toime pandud ahistamist. Kui seksuaalne ahistamine on piiritletud ainult töösuhetega, siis on see ka ära märgitud.

Kirjandus

- Abrams, Kathryn (1998). The New Jurisprudence of Sexual Harassment. *Cornell Law Review*, 83, 1169–1230.
- Ahven, Andri; Kommel, Kutt; Markina Anna jt. (2010). Kuriteoohvrite uuring 2009. Kriminaalpoliitika uuringud 14. EV Justiitsministeerium, Kriminaalpoliitika osakond, Tallinna.
- Berdahl, Jennifer L.; Magley, Vicki J.; Waldo, Craig R. (1996). The Sexual Harassment of Men? Exploring the Concept with Theory and Data. *Psychology of Women Quarterly*, 20, (4), 527–547.
- Biin, H.; Karu, M.; Lamesoo, K.; Masso, M.; Meiorg, M.; Soo, K. (2012). *Sooline ja seksuaalne ahistamine töökohal*. Uuringuraport. Poliitikauuringute keskus PRAXIS. Aruande tööversioon. Käsikirjaline materjal.
- Bingham, Shereen G. (1994). *Conceptualizing Sexual Harassment as Discursive Practice*. Praeger Publisher, Westport, CT.
- Collinson, Margaret; Collinson, David (1996). “It’s Only Dick”: The Sexual Harassment of Women Managers in Insurance Sales. *Work, Employment & Society*, March 10, 29–56.
- Cortina, Lilia M.; Lonsway, Kimberly A.; Magley, Vicki J. jt. (2002). What’s Gender Got to Do with It? Incivility in the Federal Courts. *Law and Social Inquiry*, 27, 235–270.
- Derman, Niina; Hansson, Leeni; Heinla, Eda jt. (2006). *Soolise võrdõiguslikkuse monitoring 2005*. Uuringuraport. Tallinna Ülikool, RASI, EV Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Dougherty, Debbie (2006). Gendered Constructions of Power During Discourse about Sexual Harassment: Negotiating Competing Meanings. *Sex Roles*, 54, (7–8), 495–507.
- EL 2002/73/EÜ. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv, 23. september 2002, millega muudetakse nõukogu direktiivi 76/207/EMÜ meeste ja naiste võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamise kohta seoses töö saamise, kutseõppe ja edutamisega ning tööttingimustega. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:04:32002L0073:ET:PDF> (22.02.2013)

- European Commission (1998). Sexual Harassment in the Workplace in the European Union. European Commission. Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/shworkpl.pdf> (22.02.2013)
- Euroopa töötajate uuring (2010). Viies Euroopa töötajate uuring = European Working Conditions Survey (EWCS-5) Eestikeelne küsimustik. http://www.eurofound.europa.eu/docs/ewco/5EWCS/questionnaires/estonia_ee_estonian.pdf (22.01.2013)
- Fitzgerald, Louis F.; Shulman, Stephen; Bailey, Nathan jt. (1988). The Incidence and Dimensions of Sexual Harassment in Academia and the Workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 32, 152–75.
- Fitzgerald, Louis F.; Shulman, Stephen (1993). Sexual Harassment: A Research Analysis and Agenda for the 1990s. *Journal of Vocational Behavior*, 42, (1), 5–27.
- Fitzgerald, Louis F.; Swan, Suzanne; Magley, Vicki (1997). But Was It Really Sexual Harassment? Legal Behavioral and Psychological Definitions of the Workplace Victimization of Women. In O'Donohue, William (ed.), *Sexual Harassment: Theory, Research, and Treatment*. Allyn & Bacon, Boston, 5–28.
- Folgero, Ingebjørg S.; Fjeldstad, Ingrid H. (1995). On Duty – Off Guard: Cultural Norms and Sexual Harassment in Service Organizations. *Organization Studies*, 16, (2), 299–313.
- Franke, Katherine M. (1997). What's Wrong with Sexual Harassment? *Stanford Law Review*, 691, 1996–1997.
- Giuffre, Patti A.; Williams, Christine L. (1994). Boundary Lines: Labeling Sexual Harassment in Restaurants. *Gender and Society*, 8, (3), 378–401.
- Gruber, James E. (1992). A Typology of Personal and Environmental Sexual Harassment: Research and Policy Implications from the 1990s. *Sex Roles*, 22, 447–64.
- Gruber, James E. (1998). The Impact of Male Work Environments and Organizational Policies on Women's Experiences of Sexual Harassment. *Gender and Society*, 12, (3), 301–320.
- Gutek, Barbara A.; Morasch, Bruce (1982). Sex-Ratios, Sex-Role Spillover, and Sexual Harassment of Women at Work. *Journal of Social Issues*, 38, (4), 55–74.
- Gutek, Barbara A. (1985). *Sex and the Workplace: The Impact of Sexual Behaviour and Harassment on Women, Men and Organizations*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Gutek, Barbara A.; Dunwoody, Vera (1987). Understanding Sex in the Workplace. In Stromberg, A. H.; Larwood, L.; Gutek, B. A. (eds.), *Women and Work: An Annual Review*, (Vol. 2), 249–269.
- Gutek, Barbara A.; Cohen, Aaron G.; Konrad, Alison M. (1990). Predicting Social-Sexual Behavior at Work: A Contact Hypothesis. *Academic Management Journal*, 33, 560–577.
- Haavio-Mannila, Elina (1994). Erotic Relations at Work. In Alestalo M.; Allardt, E. jt. (eds.), *The Transformation of Europe. Social Conditions and Consequences*. Polish Academy of Science, Poland.
- Jackson, R. A.; Newman, M. A. (2004). Sexual Harassment in the Federal Workplace Revisited: Influences on Sexual Harassment by Gender. *Public Administration Review*, 64, (6), 705–717.
- Järviste, Liina (2010). Kas Eestis on levinud võrdõiguslikkust toetavad hoiakud? Rmt-s Marling, Raili; Järviste, Liina; Sander, Käthlin (toim.), *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis II*. EV Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Kitzinger, C.; Thomas, A. (1995). Sexual Harassment: A Discursive Approach. In Wilkinson, S.; Kitzinger, C. (eds.), *Feminism and Discourse: Psychological Perspectives*. Sage, London, 32–48.
- Lamesoo, Katri (2005). *Seksuaalsest ahistamisest töökohtal Eesti meditsiiniõdede näitel*. Magistritöö. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond, Tartu Ülikool.
- Lamesoo, Katri (2013, ilmumas). “Some Things are Just More Permissible for Men”: Estonian Nurses' Understanding of Sexual Harassment, ilmub ajakirjas *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*.
- Lampman, Claudia; Phelps, Alissa; Bancroft, Samantha; Beneke, Melissa (2009). Contrapower Harassment in Academia: A Survey of Faculty Experience with Student Incivility, Bullying, and Sexual Attention. *Sex Roles*, 60, 331–346.
- MacKinnon, C. A. (1979). *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*. Yale University Press, New Haven, London.
- Marling, Raili (2010). The Intimidating Other: Feminist Critical Discourse Analysis of the Representation

- of Feminism in Estonian Print Media. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 18, (1), 7–19.
- Nicolson, Paula (1996). *Gender, Power & Organisation*. Routledge, London.
- O'Hare, Elizabeth A.; O'Donohue, William (1998). Sexual Harassment: Identifying Risk Factors. *Archives of Sexual Behavior*, 27, (6), 561–580.
- Phillips, Susan P.; Schneider, Margaret S. (1993). Sexual Harassment of Female Doctors by Patients. *The New England Journal of Medicine*, 329, (26), 1936–1939.
- Pina, Afroditi; Gannon, Theresa A.; Saunders, Benjamin (2009). An Overview of the Literature on Sexual Harassment: Perpetrator, Theory, and Treatment Issues. *Aggression and Violent Behavior*, 14, 126–138.
- Reskin, B.; Padavic, I. (1994). *Women and Men at Work*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, California.
- Rospenda, Kathleen M.; Richman, Judith A.; Nawyn, Stephanie J. (1998). Doing Power – The Confluence of Gender, Race, and Class in Contrapower Sexual Harassment. *Gender & Society*, 12, (1), 40–60.
- Sbraga, Tamara P.; O'Donohue, William (2000). Sexual Harassment. *Annual Review of Sex Research*, 11, 258–285.
- Schultz, Vicki (1998). Reconceptualising Sexual Harassment. *Yale Law Review*, 107, 1683–805.
- Seppo, Indrek; Järve, Janno; Kallaste, Epp jt. (2010). *Psiühhosotsiaalsete riskide levik Eestis*. Tööinspektsioon, Rakendusuringute keskus CentAR, Tallinn.
- Soo, Kadri; Laas, Anu (2009). *Naistevastane vägivald paarisuhtes ja töökohal. Vägivalla mõju naistele*. TÜ Sotsiaalteaduskond, Tartu.
- Soolise võrdõiguslikkuse seadus*. Vastu võetud 7.4.2004. a. seadusega (RT I 2004, 27, 181), jõustunud 1.5.2004. a. Viimane redaktsioon: 24.9.2009 (RT I 2009, 48, 323) 23.10.2009.
- Stanko, Elizabeth A. (1985). *Intimate Intrusions. Women's Experience of Male Violence*. Routledge, New York.
- Stockdale, Margaret S.; Visio, Michelle; Batra, Leena (1999). The Sexual Harassment of Men. Evidence for a Broader Theory of Sexual Harassment and Sex Discrimination. *Psychology, Public Policy and Law*, 5, 630–664.
- Tangri, Sandra S.; Burt, Martha R.; Johnson, Leonor B. (1982). Sexual Harassment at Work: Three Explanatory Models. *Journal of Social Issues*, 38, (4), 33–54.
- Timmerman, Greetje; Bajema, Cristien (1999). Sexual Harassment in Northwest Europe – A Cross-Cultural Comparison. *European Journal of Womens Studies*, 6, (4), 419–439.
- Vainu, Vaike; Järviste, Liina; Biin, Helen (2010). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009*. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr. 1/2010. Uuringuraport. EV Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Welsh, Sandy (1999). Gender and Sexual Harassment. *Annual Review of Sociology*, 25, (1), 169–190.
- Williams, Christine (1997). Sexual Harassment in Organizations: A Critique of Current Research and Policy. *Sexuality Culture*, 1, 19–43.
- Williams, Christine L.; Giuffre, Patti A.; Dellinger, Kirsten (1999). Sexuality in the Workplace: Organizational Control, Sexual Harassment, and the Pursuit of Pleasure. *Annual Review of Sociology*, 25, 73–93.
- Wilson, Fiona; Thompson, Paul (2001). Sexual Harassment as an Exercise of Power. *Gender, Work and Organization*, 8, (1), 61–83.
- Wood, Jane T. (1994). Saying It Makes It So: The Discursive Construction of Sexual Harassment. In Bingham S. G. (ed.), *Conceptualizing Sexual Harassment as Discursive Practice*. Praeger, Westport, CT, 17–30.
- Zippel, Kathrin (2009). The European Union 2002 Directive on Sexual Harassment: A Feminist Success? *Comparative European Politics*, 7, 139–157.

Mehelikkuse tüpiseerimine noormeeste enesehinnangute, soorolliga rahulolu ja seksuaalkäitumise järgi

Kadri Soo, Dagmar Kutsar

Sissejuhatus

Terminit “maskuliinsus” on erinevatel aegadel defineeritud ja kasutatud väga erineval ja isegi vastuolulisel viisil (Flood 2002). Varasemad uurijad käsitasid mehelikkust kui soospetsiifilist isiksuseomaduste kogumit. Hilisemad teadlased heitsid sellisele käsitusele ette fikseeritust, gruppidevaheliste erisuste ning sotsiokultuurilise mõju vähest arvestamist (Connell 2002; Flood 2002). Hilisemate (feministlike) lähenemiste järgi väljendub mehelikkus igapäevastes sotsiaalsetes praktikates, mille kaudu ei looda võimusuhteid mitte ainult meeste ja naiste, vaid ka meeste endi vahel. Mehelikkuse tähendus ning selle praktikad võivad varieeruda vanuse, sotsiaalse klassi, rassi, etnilise päritolu ja seksuaalse sättumuse alusel, mistõttu tuleb rääkida mehelikkusest mitmuses (Connell 2005; Schrock ja Schwalbe 2009).

Poisid omandavad arusaamise sotsiaalsest soost, meheks ja naiseks olemisest sotsialiseerumise käigus. Perekond, sõpruskond ja kool on peamised keskkonnad, milles poisid õpivad interpersonaalsete suhete kaudu tundma mehelikkuse norme, neid omaks võtma, taastootma ja põlistama viisil, mis muudab need personaalselt tähenduslikuks (Chu, Porche ja Tolman 2005). Ent poisid ei ole passiivsed kultuuri tarbijad ja sotsialiseeritavad objektid, vaid aktiivsed toimijad, kes on võimelised interpreteerima arusaamu meheks olemisest, analüüsima enda kogemusi ja vajadusel vastustama sotsiaalsele survele internaliseerida teatavaid maskuliinsuse norme (Chu 2004).

Ehkki mehelikkuse normid võivad varieeruda sotsiaalsete gruppide sees ja vahel (nt. vanus, rahvus, seksuaalne orientatsioon), on osa normidest, nagu heteroseksuaalsus, domineerimine naiste üle, (töölane) edukus, emotsionaalne stoitsism, sõltumatus, seksuaalne aktiivsus ning rõhutatud füüsiline tugevus, püsinud läbi aja mitmetes kultuurides traditsioonilisena (Chu 2004; Lindsey 2011; Schrock ja Schwalbe 2009). Ka Eestis on levinud mehelikkuse mudel, mis väärtustab võimu omamist, eneseteostust tööl, professionaalset karjääri ja materiaalselt kindlustatust (Kalmus 2010; Vainu jt. 2010). Poiste kasvatamisel peetakse samuti oluliseks stereotüüpselt mehelike oskuste ja omaduste arendamist, nagu tehniliste seadmetega ümberkäimine, ettevõtlikkus ja riskivalmidus (Vainu jt. 2010).

Eestis on mehelikkus uurimisteedena suhteliselt uus. Käsitletud on näiteks mehelikkuse konstrueerimist meedias (Kempel ja Siibak 2010) ja virtuaalmaailmas (Siibak 2009), mehelikkuse seost isarolliga ja isarolli muutuseid (Pajumets 2012; Toming 2007; Turk 2009), meeste elustiile ja eneseteostust töösfääris (Pajumets 2011), noorpoliitikute väärtushinnanguid (Pajumets 2001), sooloomet väikelaste hulgas (Aavik 2009) ning mehelikkuse ja naiselikkusega seostatavaid isikuomadusi (Ainsaar

jt. 2010). Mehelikkuse uurimisel on laialt levinud kvalitatiivsed uurimismeetodid ning teismelised on harva nende uuringute sihtgrupiks. Käesolevas artiklis kasutame kvantitatiivset lähenemisviisi, et hinnata 16–19-aastaste Eesti noormeeste mehelikkuse avaldumisvorme soospetsiifiliste isiksusetüüpide, seksuaalsete käitumispraktikate ja hoiakute kaudu. Täpsemalt on töö eesmärgiks välja selgitada erinevad soospetsiifilised isiksusetüübid (edaspidi mehelikkusetüübid), tuginedes poiste enesehinnangule traditsiooniliselt naiselikeks ja mehelikeks peetud omaduste kohta, ning analüüsida neisse tüüpidesse kuuluvate poiste seksuaalsuhetega seotud hoiakuid ja käitumisi ning hinnanguid vanemate kasvatusviisidele. Me ei keskendu võimusuhetele poiste ja tüdrukute või poiste endi vahel ega uuri teemat interseksionaalselt, mistõttu käsitleme mehelikkusi kui käitumuslike, emotsionaalsete ja tunnetuslike kogemuste ning sotsiokultuuriliste hoiakute võimalikke kogumeid.

Mehelikkuse seos traditsiooniliselt naiselike omadustega

Kaastunde, õrnuse ja haavatavuse väljanäitamine ning abi palumine on käitumisviisid, mida sageli taunitakse poiste traditsioonilise kasvatus juures kui mittemehelikke. “Pehmete” tunnete väljendamine võib viidata võimu puudumisele, samas kui võimu väljendamine moodustab hegemoonilise mehelikkuse tuuma (Kaufman 2001, 2009). Uurimused on näidanud, et noormehed, kes enese hinnangul sarnanevad domineeriva (hegemoonilise) mehelikkuse mudeliga või pooldavad selle üksikuid komponente, on ülejäänutega (mittedomineerivaks hindavate või selle norme mittepooldavate noormeestega) võrreldes vähem empaatilised, kesismate võimetega väljendada oma tundeid, vähem rahul oma intiimsuhetega ning madalama enesehinnanguga (Burn ja Ward 2005; Chu jt. 2005; Dimke 2006). Lisaks kiidavad

nad oma suhetes rohkem heaks traditsiooniliselt mehe ja naise rolliga seostatavaid hoiakuid ja käitumispraktikaid (Chu jt. 2005). Näiteks ei pea Chu jt. (2005) uurimuse kohaselt end hegemoonilise mehelikkusega seostavad noormehed enesele omaseks armastusel ja lähedusel põhinevate suhete loomist.

Põhjamaades tehtud uurimustele viidates on mitmed autorid (Haavio-Mannila ja Kontula 2003; Hearn jt. 2012) hakanud rääkima “pehmemaid” omadusi väärtustava mehelikkuse levimisest. Nimelt tuuakse sellist mehelikkust esindavate meeste puhul iseloomulike joontena välja õrnuse väljendamist, avatust ning suuremat sugupoolte võrdsuse pooldamist ja vähesemat topeltstandardite sallimist. Nn. uus mehelikkus, mida vaimse tervise spetsialistid on nimetanud ka positiivseks mehelikkuseks (Kiselica 2011), propageerib väheagressiivset mehelikkuse praktikat ja sellest tulenevaid efektiivseid konfliktide lahendamise viise (Hong 2000). Positiivse mehelikkuse kuvandi kandja võib endale lubada hirmu ja ärevuse kogemist ning hoolivuse ja empaatilise väljendamist kui ressursi nende tunnetega toimetulekuks. Ka lubab positiivse mehelikkuse kuvand mehel luua võrdväärseid suhteid naistega ning olla vaba homofobiast sõprusuhetes teiste meestega. Mitmed Eesti soouurijad on täheldanud “pehmete” mehelikkusevormide esilekerkimist ka Eestis, analüüsides mehi, kes portreteerivad end pigem romantiliste, tundeliste, empaatiliste, perekesksete, aktiivse isa rolli võtvate ja isaksolemist hindavate meestena (Kempel ja Siibak 2010; Toming 2007; Pajumets 2012).

Mehelikkuse seos seksuaalse eneseteostusega ja hoiakutega vägivalla suhtes

Seksuaalne eneseteostus ja potents on tähtsad komponendid maskuliinse seksuaalse ideaali konstrueerimisel, järelikult ka võimusuhete väljendamisel nii meeste ja naiste kui ka

meeste endi vahel (Cossins 2000). Eakaaslased esitavad väljakutse poiste mehelikkuse enesehinnangule, mistõttu poisid tajuvad survet olla seksuaalselt aktiivne. Uuringud on näidanud, et traditsioonilisi mehelikkuse norme pooldavatel noormeestel on rohkem seksuaalpartnereid ja nad näitavad välja vähem intiimsust suhetes vastassugupoolega kui noorukid, kes määratlevad ennast vähem traditsioonilise mehelikkuse kuvandi järgi (Pleck jt. 1993). Paljud teismelised poisid kiitlevad sõprade ees oma seksuaalkogemustega, rääkides enda kogemustest võistluse kontekstis, väljendades sellega hoiakut vastassugupoole kui oma seksuaalse eneseteostuse objekti (Harper jt. 2004). Selline seksuaalse võimekuse esitamine on oluline mehelikkuse tõestus, mis võib aidata eakaaslaste silmis sotsiaalset staatust tõsta ja grupiliikmelisust säilitada.

Maskuliinne seksuaalsus eeldab elamist konkreetsetes ühiskonnas normiks peetava mudeli kohaselt, samas kui sellele standardile mittevastamine võib tekitada probleeme neile meestele, kes määratlevad endid normist hälbinutena. Messerschmidt (2000) on leidnud, et poisid, kes enda hinnangul ei vasta valitseva mehelikkuse kriteeriumitele, kuid peavad seda enda jaoks oluliseks, otsivad teisi teid oma mehelikkuse väljendamiseks. Nad esitavad väljakutse domineerivale mehelikkusele, liialdades oma käitumises mõne selle komponendiga. Nii võivad noortegrupis erinevad sotsiaalsed praktikad, nagu vägivald, seksuaalne ekspluatsioon, alkoholi kuritarvitamine ja muu kuritegelik käitumine olla alternatiivseks staatuse saavutamise vahendiks ja normaliseeritud võimu kogemise viisiks (Connell 2005). Tõenduseks viimati öeldule on paljudes uuringutes ilmnenu oluline seos naiste üle domineerimist ja agressiivsust väljendava mehelikkusevormi ja meeste toime pandud või tõenäoliselt toime pandava seksuaalse vägivalda vahel (Aromäki jt. 2002; Dean ja Malamuth 1997; Malamuth jt. 1995; Wheeler jt. 2002).

Seksuaalset vägivalda soosivad kultuuris

levivad reaalsusele mittevastavad veendumused seksuaalkäitumise kohta, mille üheks näiteks on vägistamisega seotud müüdid. Nende müütide kandjad eitavad meeste seksuaalset agressiivsust naiste vastu ja õigustavad agressiivseid tegusid (Lonsway ja Fitzgerald 1994). Paljud uurijad on üksmeelel, et vägistamisega seotud müüdid ongi levinud pigem meeste kui naiste hulgas (Geiger, Fischer ja Eshet 2004; Lonsway ja Fitzgerald 1994), ent mehelikkuse ja vägistamist pooldavate hoiakute seotust uurides on jõutud vastuoluliste tulemusteni. Näiteks Kossi ja Dinero (1988) leidsid, et mehelikkus on positiivses seoses vägivalda pooldavate hoiakutega; Caron ja Carter (1997) ei leidnud aga kinnitust sellele, et traditsiooniliste mehelike isiksusejoontega mehed usuksid vägistamisega seotud müüte rohkem kui androgüünsed või naiselike omadustega mehed. Hill ja Fischer (2001) ei leidnud otsust seost traditsioonilise meheliku soorolli ja vägistamisega seotud hoiakute vahel. Nende järgi suurendab vägistamisega seotud müütide pooldamise tõenäosust see, kui mehed võtavad omaks seksuaalse võimekuse kui traditsioonilise mehelikkusekuvandi osa.

Mehelikkus ja vanemate kasvatustiil

Kuigi teismees muutub sõprade ja eakaaslaste roll sotsialiseerimisagentidena perekonna omast olulisemaks, on perekond siiski esmane lapse (soolise) identiteedi, enesehinnangu, hoiakute ja väärtuste kujundaja. Ka mõjutab vanemate kasvatustiil ja kodune mikrokliima seda, kuidas noor tuleb toime eakaaslaste hulgas, keda ta oma sõpradeks valib ja kui lähedasi suhteid ta oma sõpradega loob (Bogenschneider jt. 1998; Gray ja Steinberg 1999). Mitmed autorid (Baumrind 1999, 2005; Gray ja Steinberg 1999; Laible ja Carlo 2004) on üksmeelel, et hoolivust, lähedust ja toetust pakkuv ning samal ajal eakohast autonoomsust ja iseotsustamist võimaldav kasvatusviis soodustab kõige enam lapse arenemist sotsiaalselt toimetulevaks ning emotsionaalselt

küpseks inimeseks. Sellised lapsed on oma eale vastavalt sotsiaalselt kompetentsed, positiivse enesehinnanguga, tegutsemisjulged, eakaaslaste suhtes sõbralikud ning käitumise suuna poolest prosotsiaalsed, st. ühiskonna norme ja väärtusi järgivad. Baumrind (1999) on välja toonud, et jahe, vähehooliv ning lapse mõtete, tunnete ja soovide suhtes ükskõikne vanematepoolne kasvatuspraktika võib suurendada tõenäosust, et laps kasvab ebakindlaks, haavatavaks, puuduliku eneseregulatsiooni ja vastutustundega isikuks, kes kannab riski käituda vägivaldselt ja norme rikkuvalt. Laible ja Carlo (2004) rõhutavad oma uurimustele tuginedes, et ka lapse tegevuse liigne kontrollimine ja tema loomupärase autonoomsusevajaduse piiramine põhjustavad madalat enesehinnangut ning pärsivad eale vastava sotsiaalse kompetentsuse arengut.

Nii nagu poegade ja tütarde puhul kasutatakse erinevaid kasvatusviise, erinevad ka emade ja isade kasvatusstrateegiad laste suhtes (McKinney ja Renk 2008). Traditsioonilise rollimudeli järgi, mis on ka Eestis valdav (Vainu jt. 2010), nähakse emasid sagedamini laste eest hoolitsejana, isasid aga leivateenijana. Võrreldes emadega osalevad isad vähem laste kasvatamises ning on pigem distsiplineerijad kui läheduse ja helluse pakkujad (Parsons ja Bales 1955). Ühiskondlike muutustega seoses võib aga kohata üha rohkem isasid, kes hoolitsevad igapäevaselt oma lapse eest, ja väärtust on kogumas aktiivse isa kuvand (Cabrera jt. 2000; Pajumets 2012; Toming 2007). Samas nendib McHale koos kolleegidega (1999), et lapse soolisele sotsialiseerumisele võivad isade soorollilised hoiakud avaldada isegi suuremat mõju kui emade hoiakud. Floyd kolleegidega (2000) täheldasid positiivse isaduse edasikandumist isalt pojale. Nad nentisid, et isade aktiivne osalemine poegade kasvatamises ning nende suhtes hoolivuse ja läheduse väljanäitamine on oluliselt seotud poegadel sarnase käitumismustri omaksvõtuga ehk siis positiivse maskuliinsuse väärtustamisega. Pollacki (1998) andmetel on kasvatustegevus

vähehaaratud ja/või vähehoolivate isade poegade võrreldes hoolivate ja osavõtlike isade pojad empaatilisemad, enesekindlamad, võimalisemad väljendama paarisuhtes intiimsust ning soorollihoiakutes paindlikkust.

Metoodika

Valim

Käesoleva artikli empiiriliseks aluseks on 2003. aastal korraldatud koolinoorte seksuaalkäitumise ja -hoiakute uuringu Eesti andmed (Mossige jt. 2007). Uuringu tegid Tartu Ülikool ja Tartu Laste Tugikeskus ning küsitleti gümnaasiumis ja kutsekoolis õppivaid noori. Uuringus osalenud noored täitsid koolitunni ajal iseisvalt ankeedi, istudes küsitlemise ajal eraldi pinkides. Uuringus osalemine oli vabatahtlik ning anonüümne. Õpilasi küsitlesid uuringuga seotud isikud Tartu Ülikoolist. Valimi koostamise aluseks oli riiklik haridusstatistika, mille põhjal moodustati koolide klastervalim nii, et see oleks esinduslik Eesti piirkondade, õppekeele (eesti, vene) ning koolitüübi (keskkool/gümnaasium, kutsekool) suhtes.

Käesolevas analüüsis kasutasime 16–19-aastaste noormeeste vastuseid (837 vastajat). Vastajad jaotusid vanusegruppidesse järgmiselt: 16-aastaseid 15%; 17-aastaseid 36%; 18-aastaseid 35% ja 19-aastaseid 14%. Eestlasi oli valimis 73%, venelasi 26% ja mõnest muust rahvusest 1% (edaspidi analüüsitakse vene ja muust rahvusest vastajaid koos). Keskkoolis/gümnaasiumis õppis 61% ja kutsekoolis 39% vastajatest. Pere struktuuri järgi jaotusid vastajad järgmiselt: 67% elas koos mõlema bioloogilise vanemaga, 20% elas ühe vanemaga ning 13% kasuvanemaga peres.

Mõõteinstrument ja analüüsimeetodid

Mõõteinstrumenti keskseks osaks on Sandra Bem (1974, 1981) BSRI (*Bem Sex Role Inventory*) lühendatud skaala. Algselt oli BSRI küsimustik mõeldud mõõtma mehelike ja nai-

selike omaduste ihaldusväärst mõlemale sugupoolele, kuid hiljem on seda aktiivselt kasutatud enesekohase mõõdikuna soorollitüüpide leidmisel (Choi, Fuqua ja Newman 2008). Bemi metoodika kohaselt moodustuvad kaks faktorit, millest ühes on esindatud maskuliinsed ja teises feminiinsed omadused, mida kombineerides saab neli soorollitüüpi: mehelik, naiselik, androgüünne ja väljakujunemata. BSRI skaala rakendused hilisemal ajal ja erinevates ühiskondades on toonud ilmsiks küsimustiku valiidsusprobleemid ning näidanud, et arusaamine mehelikest ja naiselikest omadustest on ajas muutuv ning sõltub kultuurilisest ja sotsiaalsest taustast (Holt ja Ellis 1998). Andsime endale aru kasutatud skaala võimalikest nõrkadest külgedest, kuid seadsime siiski eesmärgiks püüda uurida mehelikkusetüüpe BSRI skaala abil. Nõustume, et naiselikuks või mehelikuks peetav on seotud aja ja kohaga, ning mõistame selle mõjustatust kontekstist. Seda suurem on meie huvi otsida empiirilist tuge viimasel ajal levinud mehelikkusekäsitlustele stereotüüpset mehelike ja naiselike isiksuseomaduste kaudu.

Ankeedis said vastajad hinnata 8 traditsiooniliselt naiseliku ja 10 traditsiooniliselt meheliku omaduse kehtivust iseenda juures 6-punktsel skaalal (1 – ei kehti üldse, 6 – kehtib täielikult, tabel 1). Vastajate grupeerimiseks enesehinnangu alusel kasutasime klasteranalüüsi k-keskmiste meetodil, mis lahterdab indiviide erinevatele tunnustele antud vastuste sarnasuse alusel.

Mehelikkusetüüpidesse koonduvate noormeeste hoiakute ja käitumispraktikate kirjeldamiseks kasutasime mitmeid sõltumatuid tunnuseid, mis koondasime vajadusel neid summeerivatesse indeksitesse.

Vanemate kasvatusstiili indeksid moodustasime kahest tunnustekomplektist. Vastajaga kooselava/te vanema/te osavõtlikkust vastaja suhtes mõõtsime 5 väitega ja lapse iseseisvuse piiramist 2 väitega nõustumisskaalal: 1 – ei ole üldse nõus, 6 – täiesti nõus. Osavõtlikkuse indeksi sisemine konsistentsus (Cronbach'i α)

oli 0,71, iseseisvuse piiramise indeksil aga 0,62.

*Rahulolu oma oskuste ja võimete*ga (tinglikult rahulolu soorolliga) uurisime Burt'i (1980) OSRS (*Own Sex Role Satisfaction*) skaala abil. Vastajal tuli hinnata rahulolu 10 võime ja oskuse seisukohalt 7-pallilisel skaala (1 – ei ole üldse rahul, 7 – väga rahul). Summeritud väärtustest moodustasime soorolliga rahulolu indeksi, mis varieerus vahemikus 10...70; Cronbach'i $\alpha = 0,82$.

Seksuaalsuhetega seotud hoiakuid mõõtev küsimustiku osa sisaldas kahte alakalaat. Instrumentaalsete hoiakute skaalaga uurisime seksuaalsuhtes toepeltstandardit ja soolist ebavõrdsust pooldavat lähenemist ning romantiliste hoiakute skaalaga monogaamsete ja armastusel baseeruvate suhete pooldamist (vastavalt 6 ja 3 väidet 5-pallisel nõustumisskaalal: 1 – ei ole üldse nõus, 5 – täiesti nõus; mõlemal puhul Cronbach'i $\alpha = 0,65$).

Vastaja arvamust seksuaalsete normide ja käitumispraktikate kohta sõprade hulgas mõõtsime kolme väitega skaalal 1 – täiesti vale, 5 – täiesti õige. Väited olid sõnastatud järgmiselt: 1) kui mõni mu sõpradest või tuttavatest osutuks homoseksuaaliks, siis tõrjutakse ta meie sõpruskonnast välja; 2) mu sõprade ja tuttavate seas on tavaline kiidelda oma seksuaalkogemustega; 3) mõned mu sõpradest ja tuttavatest naudivad vägivaldsete pornofilmide vaatamist.

Vägistamise müütidega nõustumist uurisime modifitseeritud Burt'i (1980) skaala abil (RMA – *Rape Myth Acceptance*, 6 väidet 7-pallisel skaalal, 1 – ei ole üldse nõus, 7 – täiesti nõus). Koostasime taas summeritud indeksi, mille väärtused varieerusid vahemikus 6...42; Cronbach'i $\alpha = 0,67$.

Vastaja *seksuaalelu praktikaid* uurisime kolme küsimusega: "On Sul kunagi olnud kindel tüdruk-sõber?" (jah/ei); "Kuidas Sa arvad, kui palju on sul seksuaalkogemusi oma eakaaslastega võrreldes?" (vähem/umbes sama palju kui teistel/rohkem) ning "Mitme erineva inimesega oled olnud seksuaalvahekorras?" (mitte ühe-

gagi/1–3 partneriga/4 või enama partneriga).

Seksuaalset vägivaldsust mõtsime nelja väite abil: “Oled kellelegi survet avaldanud, kedagi veennud või sundinud a) masturbeerima, b) seksuaalvahekorda astuma, c) oraalseksi tegema, d) anaalseksi tegema”. Respondent loeti tema hinnangutest lähtuvalt vägivaldselt käitunuks, kui ta vastas jaatavalt vähemalt ühele esitatud väitele. *Seksuaalse vägivaldsuse tõenäosust uurisime lisaks küsimusega*: “Kui Sa oleksid üks paljudest, kas siis osaleksid teise noore seksuaalses äraka-

utamises?” (5-palliline nõustumiskala: 1 – ei ole üldse nõus, 5 – täiesti nõus).

Analüüsimeetoditena kasutasime protsent-jaotusi, gruppidevahelisi erinevusi analüüsimise dispersioonanalüüsi ja Scheffe *post-hoc* testi abil. Mehelikkusetüüpide seoseid hoiakute, seksuaalkogemuste, seksuaalse väärkohtlemise toimempanemise ning ärakasutamise tõenäosusega uurisime logistilise regressiooniga.

Mehelikud ja naiselikud omadused (skaala 1–6)	Enesekindel-hooliv (E) (n=352)	Agressiivne-väehooliv (A) (n=192)	Selgelt eristumata (S) (n=220)	F-staatistik	Scheffe test
Mehelikud omadused					
seisab oma seisukohtade eest	5,1	5,2	4,1	116,20*	S < E, A
kaitseb oma arvamusi	5,0	5,1	4,0	86,58*	S < E, A
kindel	4,9	4,1	3,9	69,57*	S, A < E
tugev isiksus	4,6	4,3	3,5	86,31*	S < A < E
riskialdis	4,3	4,3	3,1	77,46*	S < E, A
domineeriv	4,1	3,9	2,7	111,40*	S < A, E
sobib hästi liidriks	4,0	4,2	2,4	150,54*	S < E, A
sõltumatu	4,0	3,9	3,5	10,60*	S < A, E
otsustab kergesti	3,6	3,5	3,1	10,84*	S < A, E
agressiivne	2,4	3,9	2,2	98,70*	S, E < A
Naiselikud omadused					
sõbralik, heasüdamlik	5,4	4,3	4,7	87,02*	A < S < E
on mõistev	5,3	4,3	4,5	92,62*	A, S < E
lohutab teisi	5,2	3,9	3,6	143,89*	S, A < E
soe	5,0	3,4	3,6	155,64*	A, S < E
armastab lapsi	5,0	3,5	3,7	119,43*	A, S < E
arvestab teistega	4,9	3,9	4,3	68,76*	A < S < E
hell	4,9	3,2	3,6	164,49*	A < S < E
arg	2,9	2,4	3,0	11,72*	A < E, S

Tabel 1. Mehelike ja naiselike omaduste keskmised väärtused klasteranalüüsis ilmnunud mehelikkusetüüpide järgi (dispersioonanalüüs ja Scheffe test).

Märkus: * $p < 0,01$. Scheffe testis on üksteisest statistiliselt oluliselt ($p < 0,05$) eristuvad grupid tähistatud “<” märgiga. E = enesekindel-hooliv mehelikkusetüüp, A = agressiivne mehelikkusetüüp, S = selgelt eristumata mehelikkusetüüp.

Tulemused

Mehelikkusetüüpidesse jagunemine

Klasteranalüüsi tulemusena jaotusid vastajad enesehinnangute alusel kolme mehelikkusetüüpi (tabel 1), millele andsime järgmised tinglikud nimetused: enesekindel-hooliv tüüp (46% vastanutest), agressiivne-vähehooliv tüüp (25% vastanutest) ning selgelt eristumata tüüp (29% vastanutest). Vanuse järgi mehelikkusetüübiti erinevusi ei olnud, küll aga ilmnis erisusi rahvuse alusel. Eestlaste seas oli mitte-eestlastega võrreldes rohkem eristumata mehelikkusetüüpi kuuluvaid vastajaid (vt. tabel 3). Teiste rahvuste esindajate hulgas oli aga enam enesekindlasse-hoolivasse ning agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvaid vastajaid.

Järgnevalt tegime dispersioonanalüüsi ja Scheffe testi eesmärgiga välja selgitada, kui oluliselt nimetatud mehelikkusetüübid eristuvad üksteisest nende moodustamisel aluseks olnud mehelike ja naiselike omaduste poolest. Analüüsist ilmnis, et enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuuluvad noormehed hindasid enda puhul kõrgelt nii mehelikke kui ka naiselike omadusi. Nad pidasid end kindlaks, tugevaks isiksuseks, kes seisab oma arvamuste eest, kuid on samal ajal sõbralik, mõistev, hell ja vähe agressiivne. Agressiivsetel-vähehoolivatel poistel oli küll kõrge keskmine skoor paljude mehelike omaduste puhul, ent enesekindlatest-hoolivatest poistest eristas neid enda pidamine oluliselt agressiivsemaks, kuid vähem kindlaks ning tugevaks isiksuseks. Tähelepanuväärne on see, et nad hindasid peaaegu kõiki naiselike omadusi enda puhul madalamalt kui teistesse tüüpidesse kuuluvad poisid. Kolmandasse tüüpi jäid selgelt eristumata mehelikkuse hinnanguga poisid. Neid iseloomustas kõige madalam skoor traditsiooniliste mehelike omaduste puhul. Naiselike omaduste puhul ei pidanud nad end nii mõistvaks, sõbralikuks ja empaatiliseks kui enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuuluvad poisid.

Agressiivsete-vähehoolivate noormeestega võrreldes olid nad aga enda arvates heasüdamlikumad, hellemad ja teistega rohkem arvestavad.

Enesekindlasse-hoolivasse tüüpi paigutunud poisse võib seostada androgüünse soorollitüübiga (Bemi 1974, 1981), kui mitte arvestada nende madalat agressiivsuse kui ühe mehelikkusega seostatud komponendi taset. Agressiivsesse-vähehoolivasse mehelikkusetüüpi kuulujaid iseloomustab nn. *macholikkus*. Bemi tüpologia järgi kuuluksid nad mehelikku soorollitüüpi. Selgelt eristumata mehelikkusetüüpi kuuluvaid poisse saab aga kõrvutada Bemi välja kujunemata soorollitüübiga rühmaga.

Mehelikkusehinnangute profiilid

Järgnevalt tegime kolm binaarset logistilise regressiooni mudelit eesmärgiga välja selgitada, milliste käitumuslike ja hoiakuliste tunnuste poolest erinevad kolme mehelikkusetüüpi kuuluvad noormehed üksteisest (tabel 2). Esimeses mudelis analüüsisime agressiivse-vähehooliva tüübi profiili enesekindla-hooliva tüübi profiiliga võrreldes. Teises mudelis uurisime selgelt eristumata tüübi profiili enesekindla-hooliva tüübi profiiliga võrreldes ning kolmandas mudelis agressiivse-vähehooliva tüübi profiili selgelt eristumata tüübi profiiliga võrreldes. Tulemustest selgus, et kõige enam eristas analüüsitavaid tüüpe soorolliga rahulolu näitaja. Enesekindlad ja hoolivad poisid olid teistesse tüüpidesse kuuluvate poistega kõrvutades statistiliselt oluliselt enam rahul oma soorolliga. Teisel kohal olid rahulolunäitaja poolest agressiivsed-vähehoolivad poisid ning kõige vähem olid rahul selgelt eristumata tüüpi kuuluvad poisid.

Huvipakkuv on, et mehelikkusetüübid eristusid selgelt romantiliste ja instrumentaalsete hoiakute alusel. Enesekindla-hooliva ning selgelt eristumata mehelikkusetüübiga poisid pooldasid oluliselt enam romantilisi ja monogaamial baseeruvaid suhteid kui agressiivse-vähehooliva mehelikkusetüübiga poisid. Samas nõustusid

	Agressiivne- vähehooliv tüüp/ enesekindla- hooliva tüübiga võrreldes I mudel	Eristumata tüüp enesekindla- hooliva tüübiga võrreldes II mudel	Agressiivne- vähehooliv tüüp eristumata tüü- biga võrreldes III mudel
Osavõtlik kasvatusstiil	0,93**	0,98	0,95
Iseseisvust piirav kasvatusstiil	0,95	1,10 [†]	0,84**
Soorolliga rahulolu	0,96**	0,90***	1,07***
Instrumentaalne hoiak suhetesse	1,07*	1,02	1,06 [†]
Romantiline hoiak suhetesse	0,90**	1,00	0,89*
Seksuaalpartnerite arv			
4 või enam partnerit	1,35	0,26	0,90
1–3 partnerit	1,84*	1,30	1,01
Mitte ühtegi	1	1	1
Hinnang seksuaalkogemustele			
Rohkem kui eakaaslastel	0,74	0,23**	3,61*
Sama palju kui eakaaslastel	1,03	1,04	1,15
Vähem kui eakaaslastel	1	1	1
Püsisuhte kogemus			
On olnud kindel tüdruksõber	0,80	0,89	0,89
Ei ole olnud kindlat tüdruksõpra	1	1	1
Homoseksuaalsete tõrjumine	1,18*	1,12	1,08
Seksuaalkogemustega kiitlemine	0,96	0,89	1,13
Vägivaldse porno nautimine	1,12	0,94	1,23*
Vägistamise müütide uskumine	1,00	1,01	1,00
Seksuaalses ärakasutamises osalemise tõenäosus	1,37**	0,91	1,33*
Seksuaalse vägivaldsuse kogemus			
On toime pannud	0,94	0,79	1,21
Ei ole toime pannud	1	1	1
Rahvus			
Eestlane	1,30	1,44	0,68
Vähemusrahvus	1	1	1
N	447	490	343
Hii-ruut (df = 14)	65,12***	128,31***	86,21***
Nagelkerke R ²	0,19	0,31	0,30

Table 2. Mehelikkusetüüpide võrdlus kasvatusstiili, soorollihoiakute, seksuaalkogemuste ja -käitumisega seotud hoiakute järgi (regressioonimudelid).

Märkused: †p < 0,1; *p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvad vastajad enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuulujatega võrreldes rohkem seksuaalsuhteid puudutavate instrumentaalsete hoiakutega. Ehkki agressiivse-vähehooliva tüübiga poiste instrumentaalsete hoiakute hinnangu keskmine oli märgatavalt kõrgem kui eristumata tüüpi kuuluvatel poistel, ei olnud erinevus siiski statistiliselt oluline (olulisusenivool $p < 0,05$).

Vastajate hinnang vanemate kasvatustiili kohta oli samuti tähendusrikas mehelikkuse-tüüpe eristav tegur. Enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuuluvad poisid hindasid oma vanemaid oluliselt enam osavõtlikuks kui agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvad poisid. Kirjeldava statistika järgi (tabel 3) pidasid eristumata mehelikkusetüübiga poisid oma vanemaid rohkem osavõtlikuks kui agressiivse-vähehoo-

Tunnused	Skaala	Enesekind- del-hooliv	Agressiivne- vähehooliv	Selgelt eristu- mata
Osavõtlik kasvatustiil	5–30 (keskmine)	24,4	22,5	23,2
Iseseisvust piirav kasvatustiil	2–12 (keskmine)	5,3	5,6	6,2
Soorolliga rahulolu	10–70 (keskmine)	51,6	48,7	43,5
Instrumentaalne hoiak suhetesse	6–30 (keskmine)	15,7	17,2	16,0
Romantiline hoiak suhetesse	3–15 (keskmine)	10,7	9,1	10,5
Vägistamise müütide uskumine	6–42 (keskmine)	21,3	22,4	20,2
Seksuaalses ärakasutamises osale- mise tõenäosus	1–5 (keskmine)	1,5	1,8	1,4
Homoseksuaalsete tõrjumine	1–5 (keskmine)	2,8	3,3	3,1
Seksuaalkogemustega kiitlemine	1–5 (keskmine)	2,6	2,8	2,3
Vägivaldse porno nautimine	1–5 (keskmine)	2,5	2,8	2,2
Püsisuhte kogemus	On olnud tüdruk- sõber (%)	69	69	57
	Ei ole olnud tüdruk- sõpra (%)	31	31	43
Hinnang seksuaalkogemustele eakaaslastega võrreldes	Rohkem (%)	17	15	4
	Sama palju (%)	48	53	45
	Vähem (%)	35	33	51
Seksuaalpartnerite arv	4 või enam partnerit (%)	17	21	11
	1–3 partnerit (%)	39	44	35
	Mitte ühtegi (%)	44	34	54
Seksuaalse vägivalda toimepanemine	On toime pannud (%)	9	13	6
	Ei ole toime pannud (%)	90	87	94
Rahvus	Eestlane (%)	44	23	33
	Vähemusrahvus (%)	52	19	29

Tabel 3. Kirjeldav statistika sõltumatute tunnuste kohta mehelikkusetüüpide järgi.

liva tüübiga poisid ning vähem osavõtlikuks kui enesekindla-hooliva tüübiga poisid, ent mudelis ei osutunud nimetatud erinevused statistiliselt oluliseks. Eristumata meheliikkusetüübiga poisid eristusid teistesse tüüpidesse kuuluvatest poistest ka selle poolest, et hindasid oma vanaid rohkem iseseisvust piiravateks (juhul kui võtta arvesse üheprotsendilist eksimistõenäosust enesekindla-hooliva meheliikkusetüübiga poiste hinnangu tehes).

Kirjeldataud regressioonimudelitest selgub, et enesekindla-hooliva ja agressiivse-vähehooliva meheliikkusetüübiga poisid olid eristumata meheliikkusetüüpi kuuluvate noormeestega võrreldes väitnud oluliselt enam, et neil on eakaaslastega võrreldes rohkem seksuaalkogemusi. Püsisuhte kogemuse olemasolu ja seksuaalpartnerite arv osutusid mudelis ebaolulisteks teguriteks, ent kirjeldav statistika tabelis 3 viitab tendentsile, et eristumata tüüpi kuuluvate poiste seas oli teistesse tüüpidesse kuuluvate poistega võrreldes rohkem neid, kellel ei ole olnud kindlat tüdruksõpra ning puudus seksuaalvahekorra kogemus. Agressiivsed-vähehoolivad poisid hindasid enesekindlate-hoolivate poistega võrreldes enda sõbruskonda oluliselt enam homovaenulikuks. Eristumata meheliikkusetüübiga poistest erinesid nad aga sellepoolest, et nõustusid sagedamini väitega, et nende sõbrad naudivad vägivaldseid pornofilme.

Seksuaalset vägivaldsust mõõtvatest tunnustest oli mudelites statistiliselt oluline ainult vastaja hinnang selle kohta, kas ta osaleks grupiviisilises teise noore seksuaalses ärakasutamises. Nimelt oli teistesse tüüpidesse kuulujatega võrreldes agressiivsete-vähehoolivate noormeeste seas oluliselt rohkem neid, kes pidasid seda enda puhul mingil määral tõenäoliseks. Ehkki seksuaalse vägivalda toimepanemise ja vägistamise müütidega nõustumise tunnused osutusid meheliikkusetüüpide võrdlemisel statistiliselt ebaolulisteks, väärivad märkimist, et enda hinnangul oli teise inimese suhtes seksuaalselt vägivaldselt käitunud kõige rohkem

agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuulunud poiste seas (13%), neile järgnesid enesekindla-hooliva meheliikkusetüübiga poisid (9%) ning seejärel eristumata meheliikkusetüüpi koondunud poisid (6%). Ka vägistamisega seotud müütidega nõustumisel ilmnis sarnane seos: kõige kõrgem nõustumise skoor oli agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvatel poistel ning kõige madalam eristumata meheliikkusetüübiga poistel. Rahvus ei osutunud mudelis statistiliselt oluliseks teguriks.

Arutelu ja kokkuvõte

Käesoleva uuringu eesmärgiks oli traditsiooniliselt naislikeks ja meheliikeks peetavate isiksuseomaduste abil välja selgitada noormeeste meheliikkusetüübid ning analüüsida nendes tüüpidesse koonduvate poiste soolisi hoiakuid ja hinnanguid oma seksuaalkäitumisele. Sandra Bem (1974, 1981) BSRI skaalat kasutades moodustus poiste enesehinnangute põhjal kolm meheliikkusetüüpi: enesekindla-hooliv, kuhu kuulus kõige rohkem vastanuid, agressiivne-vähehooliv ning selgelt eristumata tüüp. Käesoleva töö autorite meetodiline ja ideoloogiline lähenemine erines Bem pakutust. Bem on kritiseeritud, kuna ta näeb meheliikkust kui indiviidi omandatud ja suhteliselt püsivat iseloomujoonte kogumit, mida peetakse ühiskonnas meeste stereotüüpseks omaseks (Smiler 2004). Mehi, kes ei evi selliseid iseloomuomadusi optimaalsel määral, pidas Bem probleemseteks ja oma soole ebatüüpilisteks. Käesolevas uurin-gus ei pea me selliseid noormehi hälbivateks, vaid näeme neis indiviide, kes võivad kehas-tada teistsugust meheliikkust kui nn. soorolli-tüüpilised noormehed. Seega me eeldame, et võib eksisteerida mitmeid meheliikkuse vorme. Teiseks ei seisne meheliikkus mitte ainult isiksuseomadustes, vaid see avaldub ka käitumis-praktikates, suhtumises ning seda mõjutavad kultuurinormid ja sotsiaalsed suhted. Järgnevalt tulebki juttu erineva meheliikkusetüübiga noor-

meeste seksuaalsetest praktikatest ja hoiakutest ning kasvatuskogemustest.

Seksuaalne eneseteostus ja soolised hoiakud mehelikkusekuvandi osana

Selgus, et enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuulujad väärtustasid kõige kõrgemalt monogaamseid ja armastusel põhinevaid suhteid ning nõustusid kõige vähem seksuaalsuhetes sugupoolte ebavõrdsust ning topelstandardit väljendavate hoiakutega. Enesekindla-hooliva tüübiga poiste profiil viitab pigem uue või positiivse maskuliinsuse, mitte traditsioonilise mehelikkuse kontseptsioonile. Näiteks on nn. uusi mehi kirjeldatud soojade, avatute, empaatiliste, seksuaalsuhetes lähedust ja sugupoolte võrdsust pooldavatena (Kiselica 2011; Hong 2000; Hearn ja Morgan 1990; Haavio-Mannila ja Kontula 2003). Sarnaseid isikuomadusi ja hoiakuid väärtustasid ka meie uurimuses enesekindlasse-hoolivasse tüüpi kuuluvad poisid.

Agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuulujate hinnangutes ilmnesid Connelli (2005) käsitlusele sarnaselt domineerivale mehelikkusele viitavad elemendid, nagu võim, domineerimine ja heteronormatiivsus. Just nende hinnangute poolest vastandus see tüüp teistele mehelikkusetüüpidele. Agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvad noormehed hindasid kõige kõrgemalt enda valmisolekut seksuaalse vägivalda toimepanemiseks, pooldasid kahte teise tüüpi kuulujatega võrreldes rohkem instrumentaalseid hoiakuid ning lävisid enam eakaaslastega, kes tõrjuvad homoseksuaalseid noori ja tunnevad vastaja arvates huvi vägivaldse pornograafia vastu. Seksuaalset vägivalda käsitatakse kui võimu kehtestamise vahendit (Cossins 2000; Kaufman 2009). Järelikult võime arvata, et ka meie uurimuses agressiivset-vähehoolivat tüüpi noormehed kalduvad võtma vastassugupoolte üle võimu. Ka instrumentaalsed hoiakud peegeldavad sooliselt ebavõrdse orientatsiooni poolda-

mist sugudevahelises suhtlemises. Homoseksuaalse kalduvusega eakaaslaste tõrjumine on aga märk vastandumisest teistsugustele, “ebamehelikena” tajutavatele noormeestele ning enda positsiooni ja võimu demonstreerimine. Suhtlemine sõpradega on oluliseks sotsiaalseks keskkonnaks, kus luuakse ja taasluuakse maskuliinseid norme ja praktikaid (Messerschmidt 2000). Sõprade avalikult väljendatud või oletatavad seksuaalkogemused ja seksuaalsed normid võivad suurendada nooremeeste kalduvust käituda seksuaalselt vägivaldselt ja väljendada teistsuguse seksuaalse sättumusega inimeste suhtes vastuseisu (Abbey jt. 2001; Poteat 2007). Poisid, kes peavad oluliseks normatiivse mehelikkuse normidele vastamist, võivad kogeda ebakindlust ja hirmu oma mehelikkuse piisavuse pärast (Kaufman 2009). Selline hirm võib omakorda kutsuda esile soovi peita või mitte tunnistada endas nõrkusele viitavate naiselike joonte olemasolu, vältida romantiliste tunnete väljanäitamist ning rõhutada maskuliinsuse ekstreemsete vormide järgimist agressiivselt käitudes. Ajendatuna soovist pälvida eakaaslaste tunnustus ja omaksvõtt ning hirmust kahjustada grupile vastandudes enda prestiiži ja mehelikkust, võivad sellised poisid minna kaasa grupiviisilise agressiivse käitumisega.

Eristumata mehelikkusetüübiga poisse iseloomustas teistesse tüüpidesse kuuluvate poistega võrreldes tagasihoidlikum kogemustepagas seksuaalsuhetes. Seetõttu on ka igati loogiline, et nende sõpruskonda ei kuulunud aktiivselt oma seksuaalkogemustest rääkivaid ja vägivaldsete pornograafiliste materjalidega kokkupuutunud noori. Olgugi et enda seksuaalselt kogenuna esitlemine on märk, et vastatakse normatiivse maskuliinse seksuaalsuse kriteeriumitele ja omatakse seeläbi ka teatavat võimu (Kaufman 2009; Messerschmidt 2000), ei saa käesoleva uuringu tulemuste põhjal väita, et eristumata tüübiga noormehed kogeksid teistest vähem võimu ning see

mehelikkusekonstruktsioon asetuks teiste konstruktsioonidega võrreldes mehelikkuste hierarhias madalamale positsioonile.

Enesekindel-hooliv mehelikkusetüüp kannab enim soorollilist rahulolu

Märkimisväärseks enesekindel-hoolivasse tüüpi koondunud vastajaid teisest kahest grupist eristavaks asjaoluks oli kõrgem soorolliga rahulolu tase. Arvestades seda, et soorolliga rahulolu näitaja peegeldab vastajate hinnangut stereotüüpselt mehelike ja naiselike tegevustega (näiteks suhete loomine ja hoidmine, emotsioonide väljendamine, otsuste langetamine) toimetulemise kohta, siis on ka saadud tulemus ootuspärane. Enesekindla-hooliva mehelikkusetüübiga poisid hindasid enda puhul üsna kõrgelt erinevaid mehelikke ja naiselikke omadusi ning näisid olevat aktiivsed paari- ja seksuaalsuhete loomisel, mistõttu on ka ilmne, et nad olid rahul oma erinevate oskuste ja praktikatega. Saadud tulemus haakub teiste autorite (Lau 1989; Rose ja Montemayor 1994) leidudega, mille järgi on androgüünse soorollitüübiga noorukid naiseliku ja eristumata soorollitüübiga noortega võrreldes kõrgema üldise enesehinnanguga ning silmapaistvama sotsiaalse võimekuse ja oskusega luua sõprussuhteid.

Tõendeid mehelikkusemuustrite põlvkondlikust edasikandumisest

Analüüsist selgusid seosed vanemate kasvatusstiili ja poiste mehelikkusetüüpide vahel. Enesekindla-hooliva enesehinnangute profiiliga poisid kirjeldasid oma vanemaid väga hoolivate, soojade ja toetavate ning vähe nende iseotsustamisvõimet ja eakohast autonoomsuse arengut piiravatena. Kuigi meie andmestikus ei ole eraldi hinnanguid ema ja isa kasvatusstiili kohta, on tulemus heas kooskõlas Floyd'i jt. (2000) ning Pollacki (1998) käsitlustega, mille kohaselt kanduvad positiivsed maskuliinsu-

semustrid edasi isadelt poegadele. Vanemate läheduse ja hoolitsuse kogemine ning nende positiivne reageering lapse mõtetele ja soovidele võisid tõenäoliselt soodustada poiste kujunemist heatahtlikeks, mõistvateks ning oma tundeid väljendavateks noorteks. Pollackile (1998) tuginedes võib eeldada, et ühelt poolt vanemate positiivne rollimudel ning teisalt poiste kõrgem traditsiooniliselt naiselike karakteristikute evimine ajendab poisse väärtustama seksuaalsuhetes rohkem romantilist, monogaamset ning sooliselt vastastikku arvestavat käitumispraktikat. Vanemate osavõtlik kasvatusviis koostöös lapse iseotsustamise ja autonoomsuse soodustamisega aitab lapsel kujuneda iseseisvalt toimetulevaks, positiivse enesehinnangu ja prosotsiaalse käitumisega isikuks (Baumrind 1999; Laible ja Carlo 2004).

Agressiivsesse-vähehoolivasse tüüpi kuuluvad poisid vastandusid teistesse tüüpidesse koondunud poistele, kuna hindasid oma vanemate osavõtlikkust kõige madalamalt. Võib eeldada, et vähehooliv ja vähe toetust pakkuv suhe vanema ja noore vahel ei toeta nooruki emotsionaalse avatuse ja empaatilise arengut. Poistel, kes on emotsionaalselt n.-ö. väheharitud, võib olla raskusi enda tunnete väljendamise ja teiste tunnete mõistmisega (Chu jt. 2005). Teiseks võib osavõtmatu, hoolimatu kasvatusstiil soodustada nooruki haavatavuse, ebakindluse ja madala enesehinnangu kujunemist (Baumrind 1999, 2005; Laible ja Carlo 2004) ning rigiidseid hoiakuid soorollidesse (Pollack 1998). Viimati nimetatu võib omakorda väljenduda kalduvuses domineerida naiste üle ja nende suhtes agressiivselt käituda (Kaufman 2009).

Eristumata mehelikkusetüübiga poisid arvasid kahte teise tüüpi kuulujatega võrreldes oluliselt enam, et nende vanemad ei ole lasknud neil piisavalt iseseisvalt otsustada ning on kohelnud neid eale mittevastavalt, st. tegelikult nooremata. Baumrindi (1999) ning Laible'i ja Carlo (2004) järgi võivad vanemate jäik kontroll teismelise tegevuse üle ja eakohase autonoomsuse

piiramine olla teguriteks, mis pärsivad nooruki iseseisva toimetuleku ja sotsiaalse kompetentsuse arengut ning alandavad tema enesehinnangut. See aga seletab, miks määratlemata mehelikkusetüübiga noormehed hindasid teistes tüüpidesse kuulujatega võrreldes enese puhul madalamalt selliseid traditsioonilisel mehelikuks peetavaid omadusi nagu sõltumatus, oma arvamuse kaitsmine ja liidriks sobimine. Tajudes end eakaaslastega võrreldes seksuaalselt kogenematumana, võivad eristumata tüübiga poisid tunda, et nad ei vasta eeldatavatele valitsevatele mehelikkusenormidele, ning on seetõttu vähem rahul oma oskuste ja võimete ning meheliku eneseteostusega.

Selles uuringus oleme kombineerinud sageli kritiseeritud, isiksusetüüpidel põhinevat mehelikkuse mudelit arusaamaga, mille järgi mehelikkus säilib ja areneb sotsiaalsete praktikate kaudu. Ehkki tulemused vihjasid teatud mehelikkusetüübiga noormeeste võimupüüdlustele, ei võimaldanud analüüsi aluseks olev mõõtmisinstrument välja selgitada võimuhierarhiaid sugupoolte vahel ja meessoo sees. Töös analüüsisime küll mehelikkusetüüpide jagunemist rahvuste järgi, kuid saadud tulemused ei toonud esile märkimisväärseid erinevusi eestlaste ja mitte-eestlaste mehelikkuse hinnangutes. Detailsem noormeeste käitumispraktikate ja hoiakute võrdlev analüüs sotsiaaldemograafiliste kategooriate järgi ei olnud selle uuringu eesmärgiks ning ankeedi piiratuse tõttu ei oleks seda täielikult saanud ka teha. Seega ei saa käesoleva töö tulemusi kõrvutada Connelli (2005) mehelikkuse tüpoloogiaga ega väita, et üks või teine mehelikkusetüüp või eesti või vene rahvusest noored kehastaksid hegemoonilist, marginaalset või mõnd muud tüüpi mehelikkuse mudelit. Pigem näitas meie analüüs, et mehelikkuse enesehinnangud on seotud vanemate kasvatusstiiliga ning "pehmemasse" mehelikkusetüüpi kuulujatel on ülejäänud kahte tüüpi kuulujatega võrreldes enim positiivseid ressursse vastastikku hoolivate ja mõistvate sugudevaheliste suhete

loomiseks. Sotsiaalsete praktikate uurimisel on oluline andmete sotsiaalne kontekst. Kuna meie andmed pärinevad 2003. aastast ja vahepealsete aastate jooksul on eesti ühiskond muutunud, siis ei pruugi meie analüüsi tulemused samaväärselt hästi kirjeldada praegust olukorda. Samas arvestades ühiskonna liikumist suurema soolise võrdõiguslikkuse poole ning alternatiivsete mehelikkusevormide esilekerkimist, märkamist ja kajastamist avalikkuses (Kempel ja Siibak 2010; Pajumets 2011; Siibak 2010), võime arvata, et soolise võrdsuse pooldamine, empaatilisus ja vähem agressiivsed mehelikkusekuvandid on praegusel ajal noormeeste seas enam levinud kui 2003. aastal. Usume, et need leiavad üha suuremat poolehoidu ja omaksvõttu ka edaspidi. Muutuste väljaselgitamine eeldab aga jätku-uuringu tegemist.

Kirjandus

- Aavik, Kadri (2009). Soo sotsiaalne konstrueerimine seitsmes Tallinna lasteaias. *Ariadne Lõng*, 1/2, 12–27.
- Abbey, Antonia; McAuslan, Pam; Zawacki, Tina; Clinton, A. Monique; Buck, Philip O. (2001). Attitudinal, Experiential, and Situational Predictors of Sexual Assault Perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 784–807.
- Ainsaar, Mare; Soo, Kadri; Laur, Tiina (2010). Naiselikkuse ja mehelikkuse seos isikuomadustega 16–19-aastaste Eesti noorte seas. *Ariadne Lõng*, 1/2, 57–74.
- Aromäki, Anu S.; Haebich, Kim; Lindman, Ralf E. (2002). Age as a Modifier of Sexually Aggressive Attitudes in Men. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 419–423.
- Baumrind, Diana (2005). Patterns of Parental Authority and Adolescent Autonomy. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 108, 61–69.
- Baumrind, Diana (1999). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. *In*

- Lerner, R. M.; Castellino, D. R. (eds.), *Adolescents and Their Families. Structure, Function, and Parent-Youth Relationships*. Garland Publishing, New York, 22–61.
- Bem, Sandra L. (1981). Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing. *Psychological Review*, 88, (4), 354–364.
- Bem, Sandra L. (1974). The Measurement of Psychological Androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 155–162.
- Bogenschneider, Karen; Wu, Ming-yeh; Raffaelli, Marcela; Tsay, Jenner C. (1998). Parental Influences on Adolescent Peer Orientation and Substance Use: The Interface of Parenting Practices and Values. *Child Development*, 69, (6), 1672–1688.
- Burn, Shawn M.; Ward, A. Zachary (2005). Men's Conformity to Traditional Masculinity and Relationship Satisfaction. *Psychology of Men & Masculinity*, 6, (4), 254–263.
- Burt, Martha R. (1980). Cultural Myths and Supports for Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, (2), 217–230.
- Cabrera, Natasha J.; Tamis-LeMonda, Catherine S.; Bradley, Robert H.; Hofferth, Sandra; Lamb, Michael E. (2000). Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, 71, (1), 127–136.
- Caron, Sandra L.; Carter, Bruce (1997). The Relationships Among Sex Role Orientation, Egalitarianism, Attitudes Toward Sexuality, and Attitudes Toward Violence Against Women. *The Journal of Social Psychology*, 137, 568–587.
- Choi, Namok; Fuqua, Dale R.; Newman, Jody L. (2008). The Bem Sex-Role Inventory: Continuing Theoretical Problems. *Educational and Psychological Measurement*, 68, (5), 881–900.
- Chu, Judy Y. (2004). Adolescence. In Kimmel, M.; Aronson, A. (eds.), *Men and Masculinities. A Social, Cultural, and Historical Encyclopedia*. ABC-CLIO Inc., Santa Barbara, 5–7.
- Chu, Judy Y.; Porche, Michelle V.; Tolman, Deborah L. (2005). The Adolescent Masculinity Ideology in Relationships Scale. Development and Validation of a New Measure for Boys. *Men and Masculinities*, 8, (1), 93–115.
- Connell, Robert W. (2005). *Masculinities*. 2nd ed. Polity Press, Cambridge.
- Connell, Robert W. (2002). Understanding Men: Gender Sociology and the New International Research on Masculinities. *Social Thought & Research*, 24, 1/2, 13–31.
- Cossins, Annie (2000). *Masculinities, Sexualities and Child Sexual Abuse*. Kluwer Law International, The Hague, London, Boston.
- Dean, Karol E.; Malamuth, Neil M. (1997). Characteristics of Men Who Aggress Sexually and of Men Who Imagine Aggression: Risk and Moderating Variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, (2), 449–455.
- Dimke, Jim (2006). *Intimacy, Empathy, and Social Distance as They Relate to the Construct of Hypermasculinity in a College Population*. Humboldt State University, Arcata, California.
- Flood, Michael (2002). Between Men and Masculinity: An Assessment of the Term “Masculinity” in Recent Scholarship on Men. In Pearce, S.; Muller, V. (eds.), *Manning the Next Millennium: Studies in Masculinities*. Black Swan Press, Perth, 203–213.
- Floyd, Kory; Morman, Mark T. (2000). Affection Received from Fathers as a Predictor of Men's Affection with Their Own Sons: Tests of the Modeling and Compensation Hypotheses. *Communication Monographs*, 67, (4), 347–361.
- Geiger, Brenda; Fischer, Michael; Eshet, Yovav (2004). Date-Rape-Supporting and Victim-Blaming Attitudes Among High School Students in a Multiethnic Society. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 406–426.
- Gray, Marjory Roberts; Steinberg, Laurence (1999). Adolescent Romance and the Parent-Child Relationship. A Contextual Perspective. In Furman, W.; Brown, B.B.; Feiring, C. (eds.), *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*. Cambridge University Press, Cambridge, 235–265.
- Haavio-Mannila, Elina; Kontula, Osmo (2003). Single and Double Sexual Standards in Finland, Estonia, and St. Petersburg. *The Journal of Sex Research*, 40, (1), 36–49.
- Harper, Gary W.; Gannon, Christine; Watson, Susan E.; Catania, Joseph A.; Dolcini, Margaret (2004). The Role of Close Friends in African American Adolescents'

- Dating and Sexual Behavior. *Journal of Sex Research*, 41, (4), 351–363.
- Hearn, Jeff; Morgan, D. H. J. (1990). *Men, Masculinities and Social Theory*. Unwin Hyman, Routledge, London, New York.
- Hearn, Jeff; Nordberg, Marie; Andersson, Kjerstin; Balkmar, Dag; Gottzén, Lucas; Klinth, Roger; Pringle, Keith; Sandber, Linn (2012). Hegemonic Masculinity and Beyond: 40 Years of Research in Sweden. *Men and Masculinities*, 15, (1), 31–55.
- Hill, Melanie S.; Fischer, Ann R. (2001). Does Entitlement Mediate the Link Between Masculinity and Rape-Related Variables? *Journal of Counseling Psychology*, 48, (1), 39–50.
- Holt, Cheryl L.; Ellis, Jon B. (1998). Assessing the Current Validity of the Bem Sex-Role Inventory. *Sex Roles*, 39, 929–941.
- Hong, Luoluo (2000). Toward a Transformed Approach to Prevention: Breaking the Link Between Masculinity and Violence. *Journal of American College Health*, 48, (6), 269–279.
- Kalmus, Veronika (2010). Eesti elanike väärtusmuutrid. *Rmt-s* Lauristin, M. (toim.), *Eesti inimarengu raport 2009*. SA Eesti Koostöökoogu, Tallinn. 114–117.
- Kaufman, Michael (2009). The Construction of Masculinity and the Triad of Men's Violence. In Tracy, O. E. (ed.), *The Social Construction of Difference and Inequality. Race, Class, Gender, and Sexuality*. McGraw-Hill Higher Education, New York, 584–600.
- Kaufman, Michel (2001). Mehed, feminism ja meeste vasturääkivad võimukogemused. *Ariadne Lõng*, 1/2, 137–151.
- Kempel, Greete; Siibak, Andra (2010). Peamised trendid meeste tekstilisel konstrueerimisel naistajakirja Cosmopolitan artiklites. *Ariadne Lõng*, 1/2, 42–56.
- Kiselica, Mark S. (2011). Promoting Positive Masculinity While Addressing Gender Role Conflict: A Balanced Theoretical Approach to Clinical Work with Boys and Men. In Blazina, C.; Shen-Miller, D. S. (eds.), *An International Psychology of Men. Theoretical Advances, Case Studies, and Clinical Innovations*. Routledge, New York, 127–156.
- Koss, Mary P.; Dinero, Thomas E. (1988). Predictors of Sexual Aggression Among a National Sample of Male College Students. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 528, 133–147.
- Laible, Deborah J.; Carlo, Gustavo (2004). The Differential Relations of Maternal and Paternal Support and Control to Adolescent Social Competence, Self-Worth, and Sympathy. *Journal of Adolescent Research*, 19, (6), 759–782.
- Lau, Sing (1989). Sex Role Orientation and Domains of Self-Esteem. *Sex Roles*, 21, (5–6), 415–422.
- Lindsey, Linda L. (2011). *Gender Roles. A Sociological Perspective*. 5th ed. Prentice Hall, Boston.
- Lonsway, Kimberly A.; Fitzgerald, Louise F. (1994). Rape Myths: In Review. *Psychology of Women Quarterly*, 18, 133–164.
- Malamuth, Neil M.; Linz, Daniel; Heavey, Christopher L.; Barnes, Gordon; Acker, Michele (1995). Using the Confluence Model of Sexual Aggression to Predict Men's Conflict With Women: A 10-Year Follow-Up Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, (2), 353–369.
- McHale, Susan M.; Crouter, Ann C.; Tucker, Corinna J. (1999). Family Context and Gender Role Socialization in Middle Childhood: Comparing Girls to Boys and Sisters to Brothers. *Child Development*, 70, (4), 990–1004.
- McKinney, Cliff; Renk, Kimberly (2008). Differential Parenting Between Mothers and Fathers. Implications for Late Adolescents. *Journal of Family Issues*, 29, (6), 806–827.
- Messerschmidt, James W. (2000). Becoming “Real Men”. Adolescent Masculinity Challenges and Sexual Violence. *Men and Masculinities*, 2, (3), 286–307.
- Mossige, Svein; Ainsaar, Mare; Svedin, Carl G. (2007). *The Baltic Sea Regional Study on Adolescents' Sexuality*. Nova, Oslo.
- Pajumets, Marion (2011). Mõõdukalt alternatiivsed maskuliinsused: ökokogukondliku elustiilieelistusega meeste suhestumine töö ja eneseteostusega. *Rmt-s* Allaste, A.-A. (toim.), *Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas*. TLÜ Kirjastus, Tallinn, 197–223.
- Pajumets, Marion (2001). Kas uus mehelikkus jõuab Eestisse? *Ariadne Lõng*, 1/2, 125–136.

- Pajumets, Marion; Hearn, Jeff (2012). Post-Socialist Fathers “at Home” and “Away from Home” in “Old Europe”: Facing the Challenge through Masculine Identity Talk. *Studies of Transition States and Societies*, 1, 31–47.
- Parsons, Talcott; Bales, Robert F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. Free Press, Glencoe, Illinois.
- Pleck, Joseph. H.; Sonenstein, Freya L.; Ku, Leighton C. (1993). Masculinity Ideology: Its Impact on Adolescent Males’ Heterosexual Relationships. *Journal of Social Issues*, 49, 11–29.
- Pollack, William (1998). *Real Boys*. Henry Holt and Company, New York.
- Poteat, V. Paul (2007). Peer Group Socialization of Homophobic Attitudes and Behavior During Adolescence. *Child Development*, 78, 6, 1830–1842.
- Rose, Amanda J.; Montemayor, Raymond (1994). The Relationship Between Gender Role Orientation and Perceived Self-Competency in Male and Female Adolescents. *Sex Roles*, 31, (9–10), 579–595.
- Siibak, Andra (2010). Constructing Masculinity on a Social Networking Website. The Case-Study of Visual Self-Presentations of Young Men on the Profile Images of SNS Rate.ee. *Young*, 18, (4), 403–425.
- Smiler, Andrew (2004). Thirty Years After the Discovery of Gender: Psychological Concepts and Measures of Masculinity. *Sex Roles*, 50, 1/2, 15–26.
- Schrock, Douglas; Schwalbe, Michael (2009). Men, Masculinity, and Manhood Acts. *Annual Review of Sociology*, 35, 277–295.
- Toming, Mari-Liis (2007). Isarolli muutumine – isa lapsega kodus. *Ariadne Lõng*, 7, 1/2, 65–76.
- Turk, Pirjo. (2009). *Fathers’ Use of Parental Leave in Estonia. Master’s Thesis*. Faculty of Social Science, Sociology Department, University of Helsinki, Helsinki.
- Vainu, Vaike; Järviste, Liina; Biin, Helen (2010). Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*, 1. Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Wheeler, Jennifer G.; George, William H.; Dahl, Barbara J. (2002). Sexually Aggressive College Males: Empathy as a Moderator in the “Confluence Model” of Sexual Aggression. *Personality and Individual Differences*, 33, (5), 759–775.

Kalevipoegi¹ kaugelt koju oodates

Age Viira

Tööjõu geograafilise liikumise lihtsustumine, töövormide muutumine ning transpordi- ja kommunikatsioonitehnoloogiate areng on muutnud võõrsil töötamise üha mitmetahulisemaks ja interdistsiplinaarsemaks sotsiaalseks nähtuseks. Tuleb arvestada, et inimeste asumisega teise riiki kaasneb ka palju teisi, mitte tingimata ainult majanduslikke ning poliitilisi tagajärgi, mis mõjutavad nii indiviidi ennast kui ka tema lähedasi.

Välismaal töötamist ei käsitata uuemas rändelases kirjanduses enam pelgalt alalise migratsioonina, vaid üha enam inimeste pideva liikumisena, muutes inimesed erinevatel põhjustel seotuks samaaegselt mitmete riikidega. Piiriülene pendeltöötamine (*cross-border commuting*) kirjeldab niisugust rändevormi, kus inimene töötab ühes riigis, aga tema alaline elukoht on teises riigis. Töökoha asukoht ja/või töö iseloom toob kaasa igakuise või -nädalase, kuid sageli ka ebaregulaarse liikumise kodumaalt välisriiki tööle ja tagasi (Reuschke 2006; Widmer ja Schneider 2006; Nerb ja Hitzelsberger 2009). Sarnane kultuuriruum, keel, geograafiline lähedus, Soomes juba eksisteerivad

eestlaste kogukonnad ning eelkõige kodumaal saadavast suurem töötasu selgitavad, miks just Soome on Eesti pendeltöötajate seas soositud sihtriik (Heliste ja Loikkanen 2006). Samas ei pruugi pendeldamine olla seotud ühe kindla riigi ega riikidega: kindlal töökohal alaliselt välisriigis töötamine on iseloomulik pigem kõrgelt kvalifitseeritud pendeltöötajatele, samas kui madalalt kvalifitseeritud pendeltöötajad hõivavad pigem ajutisi ja hooajalisi töökohti (Nerb ja Hitzelsberger 2009).

Pendelränne on tihedalt seotud inimeste elukohaelistuste ning perekonnaga: välismaale tööle pendeldamine võimaldab töö- ja pereelu ühitada nii, et perekonda ega ühist majapidamist ei pea välisriiki kolima (van der Klis 2008). Kogu perekond ei emigreeru, sest ühe partneri potentsiaalne kahju oleks suurem kui migreeruva partneri kasu, ning kodumaale jäävast ning koduse majapidamise eest hoolitsevast partnerist saab seotud jääja (Mincer 1978, 753). Pendeltöötaja kahe eluruumi, kodu ja välisriigi vahelisest liikumisest tulenev mobiilne elukorraldus (Reuschke 2006) toob kogu perekonnale kaasa omalaadse töö- ja pereelu ühitamise mudeli: on kindel, et töö- ja pereelu tasakaal neis peredes erineb sellest, mis valitseb tavalises, ühe elukohaga nuklearperekonnas. Nii ei mõjuta välismaale tööle suundumine mitte ainult üle piiri pendeldama hakkavat perekonnaliiget, vaid see toob kaasa uued katsumused ja nendega hakkamasaamise viisid tema seotud jäävast partnerile.

Minceri (1978) perekondliku migratsiooni makroökonomika mudeli järgi sõltuvad tavaliselt just naised oma partneri töövalikutest. Naiste tööjõuturul osalemine on tihti katkendlik (rasedus ja väikelaste eest hoolitsemine) ning naised teenivad sageli vähem kui mehed ning just seetõttu kipuvad naised olema seotud jääjad (*ibid.*). Naised seovad end kodusfääriga rohkem kui mehed: töötavad naised peavad ühtlasi majapidamise ja laste eest hoolitsema, süüa tegema ning valivad seetõttu töökohad,

mis on lähedal pere elukohale. Euroopa Komisjoni statistika kinnitab, et Euroopas on pendeltöötajad ülekaalukalt mehed vanuses 25–45 eluaastat (Nerb ja Hitzelsberger 2009). Kuigi statistiline ülevaade Eesti pendeltöötajatest ja nende perekondadest puudub, võib arvata, et niisugune tendents valitseb ka siin. Seda kinnitavad ka teised Eestis tehtud rändeuuringud: perekonna olemasolu mõjutab naiste välismaal töötamise eelistusi rohkem kui meeste eelistusi (Järv 2007). Kui vallaliste naiste ja meeste rändeaktiivsus on väga sarnane, siis abielus või vabaabielus mehi ja naisi võrreldes ilmneb, et meeste rändeaktiivsus on suurem kui naistel. Kõige väiksema rändeaktiivsusega on abielus naised (*ibid.*).

Ka käesolevas artiklis käsitletakse peremudelit, kus pereisa käib välismaal tööl, samas kui tema lapsed ja naine on kodumaal. Artikli empiirilises osas vaadeldakse pere- ja tööelu ühitamise viise ja mooduseid pendeltöötajate seotud jääjatest naiste vaatevinklist: mis muutub perekonna toimimises siis, kui pereisa asub välismaale tööle, ent ta pere – lapsed ja kaaslane – jäävad siia. Uuritakse pere- ja tööelu ühitamise mooduseid erilistes aja ja geograafilise ruumi tingimustes, mis tulenevad pendeltöötamise mobiilsest elukorraldusest.

Teoreetiline taust

Kasvava individualiseerumise ja ühiskonna moderniseerumisega seoses vaatlevad sotsioloogid kahe või rohkema erineva elukohaga ebatraditsioonilisi partnerlusmudeleid kui alternatiive klassikalisele nuklearperekonnale, mis eeldab kahe vanema kooselu (Gerstel ja Gross 1984). Teatavasti oli ühine eluase traditsioonilise perekonna definitsiooni oluline komponent (vt. nt. Murdock 1949/1965, 1). Lahuskooselu kui töö- ja pereelu ühitamise võimaluse kasuks on abikaasad otsustanud iseäranis individuaalse vabaduse ja personaalse eneseteostuse eesmärgil, ühitades karjääri nõudmised ja pereelu (Gerstel

ja Gross 1984). Kui partnerid elavad erinevates linnades või riikides, sest üks neist ei leia sobilikku tööd ühise majapidamise läheduses, siis võib väita, et nende partnerlussuhet mõjutavad kaudselt nii tööturg kui ka nende endi kvalifikatsioon, ning seda olukorda pole õige seletada üksnes individualisatsiooni ja modernisatsiooni teooriatega.

Pendeltöötamine pole pelgalt modernne nähtus. Partneri töö iseloomust tulenev paaride lahusolek on Euroopa ajaloos vanem nähtus kui ükskõik missugune teine lahuskooselu vorm. Ajutine paaride lahusolek on juba sadu aastaid kaasnud selliste ametitega nagu meremees, sõdur ning hooajatööline. 18. sajandi keskel sai keskklassi ideaaliks selline elukorraldus, kus perekond elas oma majas maakohas, samal ajal kui perekonnapeast mees käis argipäevadel linnas tööl, et perele elatist teenida. 19. sajandil toimunud industrialiseerimine tähendas vaesematele töölisperekondadele nädalaid kestvat pendeltöötamist perest eemal, sest töölised ei saanud endale igapäevast reisimist või kogu perekonnaga linna kolimist lubada. Pendeltöötajad elasid tavaliselt tehaste ühismajutuses või mõne teise vaese perekonna juures, kes neile voodikohta rentis (Reuschke 2006).

Vähem on tähelepanu pööratud sellele, kuidas mõjutab pendeltöötamine töö- ja pereelu ühitamist (Hollandis on seda uurinud näiteks van der Klis 2008; van der Klis ja Karsten 2009). Kuidas ühe partneri välismaal töötamine mõjutab tema kodumaale jäänud perekonna elukorraldust?

Võib eeldada, et ülalpeetavate lastega paaride kohanemismoodused erinevad vanemate (täiskasvanud lastega) või lastetute paaride omadest. Harriett Gross (1980) eristab kaht liiki partnerlussuhteid, kus mõlemad töötavad täiskasvanud elavad eraldi: kohandav (*adjusting*) suhe ja väljakujunenud (*established*) suhe. Kohandavas suhtes paarid on tavaliselt nooremad, nende suhe on varasemas faasis ning neil on kodus elavad lapsed. Seevastu väljakujunenud suhtes

paarid on vanemad ja oma suhte hilisemas faasis ning nad on vabad lastekasvatamise kohustusest (lapsed on tavaliselt täiskasvanud ega ela lapsepõlvkodus). Grossi uuringu kohaselt peavad vanemad paarid eraldi elamist vähem stressirikaks kui nooremad paarid (*ibid.*). Sama võib eeldada ka nende paaride kohta, kus üks partneritest on pendeltöötaja, sest ka nemad seisavad silmitsi lahusoleku ja ajutise eraldi elamisega. Seetõttu eristasin ka selle uuringu valimi koostamisel need pendeltöötajate pered, kellel on kodus elavad lapsed, nendest peredest, kelle lapsed on juba pesast välja lennanud. Lastega pendeltöötajate perede uurimine võimaldab välja tuua ka neid seletusi ja tähendusi, mida antakse isa sagedasele eemalolekule lastest.

Pärna, Laia ja Tulva (2008) kohaselt tekkivad välismaal töötavate vanemate lastel suurema tõenäosusega käitumis- ja õpiprobleemid. Samas võib arvata, et isa äraolekut ei käsitleta alati negatiivses võtmes ning perekondades on kasutusel erinevad seletus- ja käitumisviisid, mis aitavad pereisa äraolekut lastele selgitada. Pere- ja tööelu ühitamisel ajanappusega silmitsi seistes võetakse perekondades tavaliselt kasutussele kvaliteetaja mõiste (Hochchild 1987; Pajumets 2007). Töötavad vanemad võivad väita, et nende heaks isaks või emaks olemine ei ole otsest sõltuvuses lastega veedetud aja hulga. Võib arvata, et pendeltöötajate peredes, kus lapse ja pendeltöötajast vanema suhtlemine sõltub spetsiifilistest aja- ja ruumipiirangutest, otsustatakse heaks lapsevanemaks olemise üle hoopis eriliste kriteeriumite alusel.

Mida toob aga partneri mobiilne elukorraldus kaasa seotud jääjatest partneritele? Varasemates uuringutes on välja toodud, et üldiselt tajuvad naised töö- ja pereelu ühitamist keerulisemana kui nende partnerid (nt. Pajumets 2007), seega võib eeldada, et partneri elamine nädalaid või isegi kuid perekonnast eemal võimaldab emade töö- ja pereelu konflikti veelgi. Empiirilised uuringud on näidanud, et ühe perekonnaliikme tööga seotud mobiilsus toob

kaasa tööjaotuse traditsioonilisemaks muutumise perekonnas. Pärast seda, kui mees hakkab teises regioonis või riigis tööl käima, suureneb naise tasustamata kodune töökoormus ja laste eest hoolitsemise osakaal. Samas kehtib ka vastupidine olukord – kui naine otsustab mobiilseks hakata ja mees töötab pere peamise elukoha lähedal, siis võtab mees endale rohkem tasustamata tööd ja nii muutub kodune tööjaotus võrdsemaks. Siiski seovad mobiilsed naised ennast suhteliselt rohkem kodusfääriga kui mobiilsed mehed (Lück, Limmer ja Bonß 2006).

Madalmaades tehtud pendeltöötajate peresid käsitletud uuringus eristatakse nende perede töö- ja pereelu ühitamise viiside alusel kahte tüüpi perekondi. Traditsionaliseeriv (*traditionalizing type*) perekond on see, kus pereisa keskendub täiskohaga palgatööle ning ema hoolitseb kogu perekonna eesti nii siis, kui isa on tööl, kui ka siis, kui ta viibib kodus. Egalitaarse tüüpi (*egalitarian type*) on selline perekond, kus mõlemad vanemad teevad palgatööd vähemalt neli päeva nädalas. Ühe vanema äraolekul hoolitseb laste eest koju jäänud vanem (mees või naine), kuid pendeldava vanema kodusoleku ajal on koduse majapidamise ja laste eest hoolitsemine kahe vanema vahel jagatud (van der Klis ja Karsten 2009). Kuna Eesti ajalooline taust ning majanduslik ja poliitiline süsteem on teistsugused kui Madalmaades – riigi tagasihoidlik sekkumine tööturul toimuvasse, meeste ja naiste ebavõrdsus ja sotsiaalkulutuste üldine madal tase eristab Eestit ikka veel enamikust arenenud riikidest (Aaviksoo 2010) –, võib arvata, et ka pendeltöötamise mudelid ning empiirilises osas esitatud töö- ja pereelu ühitamise käsitlused erinevad mõnevõrra eelkirjeldatud uuringus esiletoodutest.

Valim ja meetod

Kuna Eestis puudub ülevaade pendeltöötajate peredest, võtsin valimi moodustamisel appi internetifoorumid ja isiklikud kontaktid. Olulist

osa valimi kujundamisel etendasid väikelaste vanemate seas populaarsed internetifoorumid www.perefoorum.com ning www.nupsu.ee: jälgisin neis foorumites toimunud diskussioone teemal "Partner välismaal tööl" ning tegin osale sõnavõtnutest ettepaneku osaleda uuringus. Isiklike kontaktide (näiteks tuttavate) kaudu respondentide leidmisel sattusid valimisse inimesed, kes internetifoorumeid ei külasta. Valiku tegemisel oli eesmärgiks saada valimisse võimalikult erinevad pendeltöötamise kogemusega perekonnad: erinesid partneri töökohariik ja töö iseloom, pendeldamise regulaarsus, pere elukoht Eestis ning laste arv. Uuringusse olid kaasatud need perekonnad, kus vähemalt üks laps elas kodus. Laste vanused varieerusid 2 aastast kuni täiskasvanueani. Samuti jälgisin, et perekondade elukorraldus oleks olnud mobiilne vähemalt üks aasta enne intervjuu tegemist, et intervjuueeritavate arvamused ja hoiakud tugineksid juba pikemaajalisele kogemusele. Kõige lühem partneri välismaal töötamise kogemus oli 2,5 aastat ja pikim 16 aastat. Uurimisküsimuse seisukohalt polnud tähtis, kas tegu oli registreeritud või vabaabielsu paaridega. Üks intervjuueeritav ei olnud enam intervjuu tegemise ajal oma partneriga suhtes.

Perekondade kogemuste uurimiseks tegin 7 poolstruktureeritud süvaintervjuud, kasutades küll abiküsimuste ja peamiste teemablokkidega intervjuukava, ent jättes vabaduse küsimusi formuleerida ja järjestada vastavalt intervjuusituatsioonile. Seda eesmärgiga järgida naiste antud vastuseid ja räägitud lugusid (Kvale 1996). Nii oli võimalik intervjuueerides olla paindlik ja arvestada pendeltöötajate perekondade eripärasid, laiendada ja selgitada küsimusi ning saada seeläbi tähendusrikkamaid ja läbimõeldumaid vastuseid.

Intervjuud tegin ajavahemikus 2008. aasta novembrist 2009. aasta märtsini Eesti eri paikades elavate emadega: neli intervjuud tegin Harju maakonnas ning ülejäänud mujal Eestis. Noorim intervjuueeritav oli 22-aastane, kõige

vanem aga 45 aastat vana. Haridustaseme ja elukutse poolest olid uuritavatesse perekondadesse kuuluvad mehed ja naised pigem madalama haridustasemega lihttöötajad (nt autojuht, ehitaja), seega seostus pendeltöötamine nende puhul pigem majanduslike kaalutluste, mitte niivõrd karjääri ja eneseteostusega.

Intervjuu keskmiseks pikkuseks oli üks tund. Intervjuu aeg sõltus sellest, kui laia teemaderingi naised ise tõstasid ning kui põhjalikult nad küsimustele vastasid. Intervjuud toimusid kas vastajate kodus või kohvikus ilma partnerite juuresolekuta (sageli viibisid partnerid sel ajal just välismaal).

Andmeid analüüsid lõin naiste esitatud tähenduste ja kirjelduste vahel seoseid. Põhistatud teooria võimaldab läheneda uurimisteamale tundlikult ja luua rohkelt seoseid, mis on selle uurimuse kontekstis olulised pendeltöötajate perekondade kirjeldamiseks (Strauss ja Corbin 1991).

Tulemused

Eesti ja välisriigi vahet pendeldamise sagedus varieerus suuresti ning sõltus eelkõige pendeldaja töö iseloomust ja sihtriigi kaugusest. Uuringu valimisse sattus perekondi, kus mees elas sihtriigis tööpäevadel ning veetis nädalavahetused perega Eestis, samas nõudis osa pendeldajate töö iseloom ka kuude kaupa kodunt eemalolekut. Pikim kodunt eemalolek kestis kolm kuud. Levinud praktika uuritud perekondade seas oli, et säästa pendeldamisele kuluvat aega ja raha, veetsid pendeldajad ka osa vabadest päevadest välisriigis. Välisriigis töötamise periood ja kodus olemise aeg võisid olla ka korrelatsioonis – mehe pikemad tööperioodid välismaal tähendasid ka pikemat puhkust kodus, mis võimaldas mehel perega Eestis olla isegi kuni paar kuud järjest. Enamiku uuritud perekondade puhul oli mehe kodu ja sihtriigi vahel pendeldamise sagedus muutunud üks või koguni mitu korda välismaal töötamise

aja jooksul, sest muutunud olid kas tööandja soovid, tööttingimused või töökoha asukoht. Mõnel juhul muutusid pidevalt ka pendeldamise sihtriigid, sõltudes sellest, “*kuidas on vaja*” (Eve).

Meeste töö iseloom tõi perekondadele kaasa ajaspetsiifilise elukorralduse koos oma eriliste töö- ja pereelu ühitamise viisidega. Naiste käsitluste järgi olid kahel perioodil ilmnevad pere- ja tööelu ühitamise probleemid väga erinevad: erineva tähenduse sai aeg, mil mees on kodus, ning aeg, mil mees viibib perekonnast eemal. Järgnevalt annangi ülevaate, kuidas neid perioode mõtestatakse ning milliseid pere- ja tööelu ühitamise viise kasutatakse. Kirjeldan, millist tähendust omab pereisa perekonnast eemalolekuaeg, ning milliseid tähendusi antakse ajale, mil mees on kodus.

Kalevipojad kaugel ära

Naistega tehtud intervjuudest ilmnes, et mehe perioodilise kodunt eemaloleku tõttu langeb naistele tihti lisakoormus kodus majapidamises. Lisaks palgatööle ning koduse majapidamise ja laste eest hoolitsemisele tuleb seotud jääjatel mehe sagedase ja/või pika äraoleku ajal hakkama saada ka nende ülesannetega, mida tavatsetakse pidada “meeste töödeks” ja mida tavaliselt teeksid mehed. Näiteks ütleb Leelo, et “*vahel on emal ka isa tööd*”, palun tal seda mõtet selgitada:

Teatud asju tuleb mul ikkagi ise teha, keerata kruvisid või parandada mingeid asju, mis oleks tegelikult täiesti meeste töö, [aga] meest ju kodus ei ole, seega tuleb ikkagi sellega hakkama saada. [Samas kui ei saa], siis on tublid naabrimehed, kes aitavad (Leelo).

Töötavate naiste jaoks saab oma palgatöö ja koduste kohustuste ühendamine peamiseks katsumuseks. Suurenevad kohustused kodusfääris võtavad kogu naiste aja ja energiaga, nii et

“*süüagi pole aega*”, nagu räägib kahe lapse ema Eve, kes mehe äraolekul lisaks kosmeetikutööle ka koduse majapidamise, laste ning ka maja ehitamise eest pidi hoolt kandma. Eve kirjeldab sõnu vuristades ja ilmekalt žestikuleerides:

Ise teen kõik söögid, muretsen kartulid, pesen pesu, muretsen pesuvahendid. Kõik on minu õlul! Siis ma ehitam veel maja ka kõige selle kõrvalt! Täiesti üksipäini! Ma olen algusest saadik ehitanud seda maja. Mees oli siis kodus, kui oli vundamendi tegemine. Siis kui vundament sai valmis, siis mina hakkasin rasedana seda maja ehitama. [...] Hoolitses laste eest ja pluss veel see maja ka. Siis ma tegin veel vahepeal kodus oma tööd ka. Kosmeetikutööd. Aitasin küüsi korda teha jne. [...] Siis vahepeal oligi probleem, et süüa ei saanud: hakkasin juba kaalu pärast muretsema, noh, ei ole aega süüa. (Eve)

Probleemina näevad naised oma vaba aja olematuks muutumist. Näiteks kui Ellenil on vaba õhtupoolik, siis sisustavad selle ikkagi lapsed. Seetõttu ei saa ta trenni minna või mõne muu hobiga tegeleda. Margit kurdab samuti aja- puuduse üle:

Mul jääb seda oma aega kõige rohkem vajaka. Mingisuguste hobidega [tegeleda], kududa sokki või lugeda raamatut – seda üldse ei jõua. Täitsa õudus, seda aega ei olegi ja ei tulegi praegu. (Margit)

Tihti olid naistele abiks nende endi emad, laste vanaemad, kes näiteks hoidsid lapsi, kui emad olid mõne teise kohustusega hõivatud. Raili sai palgatööl käia tänu sellele, et teda aitas tema ämm. Enne, kui Eve pärast teise lapse sündi koduseks jäi, aitas teda esimese lapse eest hoolitsemisel väga palju tema ema:

Emma aitas igat pidi: hoidis last, tegi süüa... teinekord ostis midagi, lastele riideid kui vaja, maiustusi... Vanaemadel omad kombes. Hästi

palju aitas Karli hoida. Nüüd ma olen siis kodune alates 2006. aastast. (Eve)

Aga minul on selles suhtes vedanud, et mul on väga hea ämm, kes on lapsi aidanud hoida. Mina pole kunagi haiguslehtedel istunud ega midagi. Selles suhtes on mul väga vedanud ja ta on mind väga palju aidanud, kui lapsed väikesed olid. (Raili)

Suurematest lastest on emadel sageli abi, nad aitavad näiteks väiksemaid lapsi hoida:

Praegu pole enam probleemi. Aga siis, kui lapsed olid väikesed, siis oli küll natuke raske. Sellepärast, et ma ise töötan kaupluses. Küll oli need lapsed vaja lasteaiaist ära tuua ja siis sa pidid nad lasteaeda viima ja siis sa pidid veel oma tööaega suutma sättida... (Raili)

Võimalused, mida naised koduste kohustuste ja palgatöö ühitamiseks kasutavad, on paindlik või osaline tööaeg või kodus töötamine. Näiteks müügitööga tegelev Silvi leidis tänu paindlikule tööajale aega teha ka päevaseid koduseid toimetusi. Silvi ei kujutanud mehe välismaal töötamisest tingitud elukorralduse juures ette kellast-kellani töötamist:

Mul on olnud sellised töökohad, et ma olen saanud tööajast ikkagi natuke midagi ära teha, ma ei ole pidanud niimoodi hullult kellaajaliselt tööle minema. Kuna ma tegelen müügiga juba hästi palju aastaid, siis ma olen alati saanud niimoodi, et [viin] hommikul lapsed kooli või lasteaeda [ja siis saan] ikkagi natuke kodus midagi ära toimetada. (Silvi)

Teise lapsega kodus olev Eve tööle ei kiirusta, sest lisaks koduse majapidamise eest hoolitsemisele on Eve õlul perekonna uue kodu ehitamise koordineerimine:

[...] maja tahab veel natuke tegemist ja ma ei saa teda tööajast teha. Ei saa tööle minna enne,

kui 2009. aasta sügisel. [...] Mõtlesin, et võtan aasta pere jaoks, kui uude majja kolime. (Eve)

Isa äraoleku põhjuste selgitamine oli oluline moodus, mida naised kasutasid, et aidata lastel isa eemalviibimisega toime tulla. Emad selgitasid lastele, et isa on ära kogu pere heaolu nimel:

Aga lastele ma olen kogu aeg öelnud, et isa on ikka hea inimene. Et ta on teie jaoks ära, et meil ikka hea oleks siin elada. Ja kui see maja valmis saaks... Väike poiss kogu aeg ootab teda, muudkui "Issu, issu, issu! Issu auto!" Eks me saame hakama nagu kõik teised! (Eve)

Raili kirjeldab enesekindlalt, et lapsed hoia- vad ja respekteerivad väga isa ning isa on säilitanud enda autoriteedi isegi siis, kui viibib perekonnast kaugel:

Jah, näiteks meil on niimoodi, et on vaja midagi osta koju või perele – me ei osta kunagi enne, kui me pole isaga seda läbi arutanud. Me kas või telefoni teel suhtleme, räägime selle asja läbi. Mis ma olen näinud kõrvalt – ühtegi saladust ei ole! Me räägime kõik asjad omavahel läbi! Kõik laste asjad ja oma asjad. Kõik! Meil on kõigil teada kõik, mis me teeme. (Raili)

Naised olid teadlikud, et meestele on välismaal veedetud aeg pelgalt tööaeg. Mehed peavad leppima kehvemate elamistingimustega kogu perekonna parema majandusliku elujärje nimel. Eelöeldut kinnitab rekkajuhi naise Raili arvamus, et "ega neil seal kerge küll pole". Osa intervjuueeritud naistest pidas oma partneri olukorda enese olukorrast raskemaks, kuna mehel pole võimalik pereelus täisväärtuslikult osaleda. Järgnevalt aga sellest, mida toob pereelule kaasa mehe kodusoleku aeg.

Kalevipojad kodus

Kui mehed välismaalt koju tulevad, eeldavad naised, et mehed abistavad neid kodustes

töödes. Mõningal juhul näevad naised probleemina seda, et mehele on kodusolek pigem puhkus, koju tullakse välja magama ja energiat koguma. Leelo ootab, et ka mees kodus olles majapidamise eest hoolitseks, rõhutades, et ta ise on kodustest toimetustest niivõrd väsinud:

[...] ta tuli koju, loomulikult oli ka väsinud, paar päeva ikka puhkas [...] mida aeg edasi, ütleme 6. päev või 7. päev, [seda närvilisemaks] ma läksin, sest ta ei teinud kodus mitte midagi. (Leelo)

Osad kodutööd, millega naine ise hakkama ei saa, jäävad ootama aega, mil mees välismaalt koju tuleb:

Ja siis mees peab alati parandama igasuguseid asju, mis on katki läinud, see on ka selline [asi], millega mina hakkama ei saa. (Margit)

Naiste tõlgenduse kohaselt on periood, mil mees viibib kodus, eriline aeg kogu perele: seda tuleb maksimaalselt ära kasutada ja see võimalikult meeldivaks muuta. Nii saab see aeg, mille mees veedab kodus pere juures, naiste hinnangul kvaliteetaja tähenduse. Sel ajal korraldatakse näiteks väljasõite ja muid ühiseid ettevõtmisi, või nagu ütleb Eve: “*me ei istu lihtsalt kodus, ei löö aega surnuks*”. Näiteks Margit teeb alati mehe kojutuleku ajaks majapidamise korda ja midagi head süüa:

Ma mõtlen just seda, et mida me kindlasti [varasemast] rohkem teeme, me oleme rohkem koos. Kui varasem elu võib-olla nägi välja selline, et mina läksin poodi ja mees oli kodus lastega või vastupidi, siis nüüd on nii, et me katsume isegi koos poodi minna. Kindlasti me käime väljas, me katsume teineteisele aega leida. [...] Ja siis muidugi, mis [me] alati teeme, [me sööme] koos hommikust. Me joome koos hommikuti teed ja see on see....(Margit)

Eve järgnev mõttekatke kirjeldab seda, kuidas naised ootavad, et mehed kompenseeriks lastele neist eemal oldud aja, pühendades neile kvaliteetaega:

Ja laps on solvunud selle peale, et ükskõik, kui ta tuli koju – ta oleks võinud kvaliteetsemalt aega veeta lapsega. Ega see ei käi päris nii, et tulen koju ja viskan paar viinapitsi hinge alla ja...[...] Üksvahe olid täitsa lahkumineku mõtted – et mis mõte on sellise mehega koos elada, kes ei väärtusta peret. (Eve)

Kui Eve hinnang oma partnerile isarollis on pigem negatiivne, siis Raili kogemus näitab, kuidas mehe äraolekut on võimalik positiivsena tajuda:

Kui isa kodus on, ta tegeleb nendega väga palju. Näiteks tüdruk, ta käis siin nooremates klassides, ei saanud kuidagi hakkama hundirataga! Siis isa õpetas talle kätelseisu. Kuidas ta püüdis ja õpetas! Nad õhtud läbi harjutasid seda! Kuidas nad harjutasid näiteks kätekõverdusi! Isa õpetas teda! Siis nad treenisid ja tegid. No kõik niimoodi lastega mängides ja olles. (Raili)

Mehe töökohast sõltuv korrapärane kodust eemalviibimine on toonud perekondadele kaasa ka olukordi, kus mees pole saanud osaleda pere ja laste jaoks olulistel sündmustel, näiteks sünnipäevadel ja laste koolilõpetamistel. Mehe koduskäimised püütakse ajastada nii, et ta viibiks pere jaoks oluliste tähtpäevade ajal kodus või tähistatakse neid pärast tagantjärele või siis hoopis n.-ö. ette:

Aga nüüd oli niimoodi, et kui nad lõpetasid gümnaasiumi, siis tal oli juba ette pandud ära, et vot, ma pean selleks ajaks kodus olema. Ta rääkis juba pool aastat tööle ette ja ta sai selle! (Raili)

Üks traditsioon, mis meil veel on, on pulmastapäev [...] on juhuseid, kus mees ei satu sel ajal kodus olema – me teeme selle kaks päeva hiljem

või mõne päeva varem...vot see on ka absoluutselt alati niimoodi. (Raili)

Pendeltöötamisega kaasnevaid emotsionaalseid katsumusi aitas taluda teadmine, et selline elukorraldus on ajutine. Paljude perekondade jaoks oli välismaal töötamise lõpetamise planeeritav tähtaeg seotud näiteks laste suureks kasvamisega või unistuse teostumisega (oma maja valmimine).

Meie oleme näiteks abikaasaga mõelnud, et see on mingiks ajaks, mitte igaveseks. Kui me oleme selle ikkagi nii selgeks mõelnud, siis võib-olla seda on natuke kergem taluda ka. (Margit)

Kokkuvõte ja arutlus

Artiklis käsitleti pendeltöötamist töö- ja pereelu ühitamise kontekstis, sõna anti pendeltöötajatest meeste kodumaale majapidamise ja laste eest hoolitsemise jäänud naistele.

Nende naiste seisukohalt on töö- ja pereelu ühitamine seotud pendeldava partneri kodus- ja eemaloleku perioodidega: koduse majapidamise eest hoolitsevast partnerist saab pendeldava kaasa äraolekul just kui üksikvanem, kes peab ära tegema nii *meeste-* kui ka *naistetööd*. Töötavate naiste jaoks saab peamiseks proovikiviks palgatöö ja koduste kohustuste ühitamine, mis seab nad silmitsi aja- ja energiapuudusega. Intervjuudest esile kerkinud moodusteks, mida kasutades naised suurenenud töökoormusega hakkama said, olid näiteks sugulastelt ja vanematelt lastelt abi otsimine, osaline palgatöö või palgatööst loobumine. Tasustamata koduste tööde osakaalu suurenemine partneri kodust eemaloleku perioodil kinnitab varasemate uuringute tulemusi rände mõjust perekondlikule korraldusele (nt. Lück, Limmer ja Bonß 2006).

Mehe kodusoleku perioodi tajutakse kvaliteetajana, mil tuleb pühenduda nii lastele kui ka omavahelisele suhtele. Selle aja sees püütakse *tasa teha* nii mehe eemaloleku tõttu tähistamata

jäänud perekondlikud sündmused kui ka tegevmata tööd. Ka pereisade lastest eemalolekut aitas naiste jaoks mõtestada lastega veedetava aja dekonstrueerimine kvaliteet- ja kvantiteetajaks.

Usk sellise elukorralduse ajutisusesse aitas naistel partnerite välismaal käimisega kaasnevaid pere- ja tööelu ühitamisel tajutud negatiivseid aspekte paremini taluda. Nii ei ole pendeltöötamisest tulenev elukorraldus võrreldav lahuskooseluga, mille kasuks on abikaasad otsustanud iseäranis individuaalse vabaduse ja personaalse eneseteostuse eesmärgil, ühildades karjääri nõudmised ja pereelu (Gerstel ja Gross 1984). Töö- ja pereelu ühitamise kontekstis tajusid pendeltöötajate pered lahusolekut pigem negatiivse tagajärje kui põhjusena..

Artiklis käsitleti vaid ühte pendeltöötamise võimalikku varianti – mees välismaal tööl ja naine kodus Eestis ning uuring hõlmas madalama haridustasemega, välismaal lihttööd tegevate pendeltöötajate gruppi. See aitas selgitada, miks on langetatud valik pendeltöötamise kasuks ja miks lähtutakse pereelu korraldamisel seisukohast, et mees on leivateenija – perekondlik korraldus, mis vastas pigem *traditsionaliseerivale* pendeltöötaja perekonna tüübile (van der Klis ja Karsten 2009). Võrdlust ja uurimist väärisksid näiteks need pendeltöötajad, kelle motiivid välismaal töötada on seotud pigem karjääri ja eneseteostuse, mitte pelgalt majanduslike kaalutlustega (kõrgharidusega arstide pered, välismaal lähetuses olevad riigiametnikud või sõjaväelased). Võib arvata, et eelkirjeldatud pendeltöötajate puhul võivad esile kerkida teistmoodi pere- ja tööelu ühitamise viisid, mis on sarnasemad egalitaarsele pendeltöötajate perekonna tüübile iseloomulikele joontele (*ibid.*).

Uurimist väärisk ka olukord, kus naine käib välismaal tööl ning hoopis mees on jäänud kodumaale majapidamise eest hoolitsemise ja lapsi kasvatama. Varasematest uuringutest on selgunud, et eelkirjeldatud olukord pole sugugi harv nähtus. Samuti pole Eestis haruldased

juhud, kus laps jääb päris üksi või mõne tuttava hoolde, sest mõlemad vanemad pendeldavad üle piiri tööle (Pärna, Lai ja Tulva 2008). Samas võib arvata, et seni, kuni mehe ja isa “headus” on tugevalt seotud nägemusega temast kui leivateenijast ning palgalõhe on jätkuvalt naiste kahjuks, lähtub perekondlik ränne eelkõige meeste karjäärist.

Märkused

- 1 Kanal 2 menusari “Kalevipojad” on teinud Soomes töötavast Eesti mehest tragikoomilise karikatuuri ning muutnud “kalevipojad” populaarseks käibeterminiks. Ka käesolevas artiklis kasutatakse välismaal töötavatest eesti meestest rääkides sõna “kalevipoeg” üldsõnana

Kirjandus

Aaviksoo, Ain (2010). Kokkuvõte. Kriis kui pöördepunkt – valikute mõju inimarengule. *Rmt-s* Lauristin, Marju (toim.), *Eesti inimarengu aruanne 2009*. Eesti Koostöö Koda, Tallinn.

Gerstel, Naomi; Gross, Harriet (1984). *Commuter Marriage*. Guilford, New York.

Gross, Harriet Engel (1980). Dual-Career Couples Who Live Apart: Two Types. *Journal of Marriage and Family*, (42), 567–576.

Gibbs, Graham (2007). Analysing Qualitative Data. In Flick, Uwe (ed.), *The SAGE Qualitative Research Kit*. Sage, London.

Hochschild, Arlie Russell (1997). *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. Metropolitan Books, New York.

Heliste, Pii; Loikkanen, Karoliina. Tallinn/Harju County & Helsinki/Uusimaa Region Labor Market (2006). Avaldamata uurimus, Helsinki School of Economics/CEMAT.

Järv, Kaili (2007). *Eesti tööelise elanikkonna väljarände eelistused*. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium, Tallinn.

Kvale, Steinar (1996). *Interviews: An Introduction to*

Qualitative Research Interviewing. Sage Publications, Thousand Oaks, California.

Lück, Detlev; Limmer, Ruth; Bonß, Wolfgang (2006). Theoretical Approach to Job Mobility. In Widmer, E.; Schneider, N. F. (eds.), *State-of-the-Art of Mobility Research: A Literature Analysis for Eight Countries*. Job Mobility Working Paper No. 2006-01. www.jobmob-and-famlives.eu (2.4.2010).

Mincer, Jacob (1978). Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy*, (86), 749–773.

Murdock, George Peter (1949). *Social Structure*. The Macmillan Company, New York.

Nerb, Gernot; Hitzelsberger, Franz jt. (2009). *Scientific Report on the Mobility of Cross-Border Workers within the EU-27/EEA/EFTA*. MKW Wirtschaftsforschung GmbH, Munich.

Pajumets, Marion (2007). Soo konstrueerimine ajakasutuse kaudu: isade ja emade argipraktikad ja-konfliktid. *Rmt-s* Vaher, B.; Seeder, K. (toim.), *Töö ja pere: paindlik töökorraldus ja lastevanemate tööhõive*. AS Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, 79–118.

Pärna, Helen; Lai, Karmen; Tulva, Taimi (2008). Vanemate töötamine välismaal – kuidas see mõjutab lapse elu. *Sotsiaaltöö*, (6), 36–44.

Reuschke, Darja (2006). *Workplace Mobility, Living Arrangements and Housing Demand in Contemporary Germany*. http://www.unitrier.de/fileadmin/fb6/prof/KUR/W03_Reuschke.pdf (13.11.2012).

Strauss, Anselm; Corbin, M. Juliet (1991). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Techniques and Procedures*. Sage Publications Inc., United States.

Widmer, Eeric; Schneider, F. Norbert (2006). State-of-the-Art of Mobility Research: A Literature Analysis for Eight Countries. *Job Mobility Working Paper*, No. 2006-01, <http://www.jobmob-and-famlives.eu> (14.11.2012).

van der Klis, M.; Karsten, L. (2009). The Commuter Family as a Geographical Adaptive Strategy for the Work-Family Balance. *Community, Work & Family*, 12, (3), 339–354.

van der Klis, M.; Mulder, H. C. (2008). Beyond the Trailing Spouse: The Commuter Partnership as an Alternative to Family Migration. *Journal of Housing and the Built Environment*, (23), 1–19.

Pildiline pöördumine vabadusse. Ajakirjandusfoto sisu muutumine soolisest aspektist ajalehes *Edasi/Postimees* 1985–2005

Merike Kaunissaare

1990. aastatel kultuuris toimunud ja seda oluliselt mõjutanud *visuaalne pööre* on toonud kaasa meedia visualiseerumise (Mitchell 1992). Visuaalse info maht on suurenenud ning kommunikatsioon on kultuuriliselt “pöördunud visuaalsusse”, muutunud sisuliselt multimediaalseks (Kress ja van Leeuwen 2001). Uue meedia kõrval kasutab visuaalsust rohkem ka traditsiooniline päevaleht.

Kuigi ajaleht annab infot edasi põhiliselt kirjateksti kaudu, on tähendus ka sellel, millised fotod on valitud artikleid täiendama ja täpsustama. Sealjuures on pakutud pildivalikul mitu olulist funktsiooni. Fotod liigendavad lehepinda ning hõlbustavad vahelduslikkust pakkudes lugemist, nad annavad spetsiifilise visuaalse teabe, lisavad tähendusi, emotsioone ja hinnangulisust. P. Bourdieu juhhib tähelepanu pildi omadusele tekitada *reaalsusefekti* (Bourdieu 1999, 16–17). Nähtavusel, selle modaalsusel ja

vähe- ning mittednähtavusel on kommunikatsioonis diskursiivne tähendus. See on tihedalt seotud hinnangutega info olulisuse kohta. Sotsiaalse süsteemi muutudes muutuvad ka arusaamad olulisusest.

Kogumikus “Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004” nendib P. Vihalemm, et nõukogudeaegne ajakirjandussüsteem oli osa ühiskonna juhtimise süsteemist ning kõik (üldsüunilusega) ajalehed ja ajakirjad olid mingi parteilise institutsiooni häälekandjad (Vihalemm 2004; vt. ka Lõhmus 1999). Koos ühiskonna juhtimise süsteemi muutumisega muutus ka ajakirjandus ning selle žanrid ja vormid. Pärast 1989. a. sügist taandusid nõukogudeaegsed traditsioonid, omaks võeti läänelikud mallid ja skeemid ning põhijooneks Eesti meedia arengus sai aastatel 1991–1994 kiire ja täielik üleminek liberaalsele ajakirjandusmudelile. Meedia saavutas sõltumatus riigist ja poliitikutest, püüdis olla vaba sotsiaalsetest kohustustest ning kujutada endast avatud neutraalset ruumi, kusjuures üsna loomulikuks protsessiks peeti ajakirjanduse kommertsialiseerumist. (Vihalemm 2004, 15).

Ajalehtede välimuse muutustele eelnevad järsud ühiskondlikud muutused ning erinevate muutuste toimel teiseb omakorda ka ajalehe esteetika, sedastab oma doktoritöös “Eesti ajalehtede välimuse 1806–2005” Eesti ajalehtede visuaalse külje vaatlusele keskendunud R. Kurvits (Kurvits 2010).

Uudisajakirjanduses esitatava fotovaliku uurimiseks ühiskondlike muutuste ajal olen valinud Eesti kahest suuremast päevalehest – *Eesti Päevalehest* ja *Postimehest* – viimase. *Postimeest* on välja antud ajalooliselt stabiilselt, leht on pidevalt ilmudes sisult ja vormilt kaasaegsena ühiskondlikult ning majanduslikult keerulised ajad üle elanud (nõukogude ajal nime all *Edasi*). Toimunud ühiskondlikud muutused on ajalehepildis selgelt nähtavad ja meediarepresentatsiooni teisenemised äratavad uurimishuvi ka soolisest aspektist.

Doktoritöös “Naiste meediarepresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis” analüüsib B. Pilvre naiste kujutamist uudismeedias, käsitledes uurimuses ka visuaalseid aspekte (teleaja kasutuse uuring, *Eesti Ekspressi* persooniloo visuaalne representeerimine osana loo esitamisest), sealhulgas huvitades televisioonis naistele esinemiseks võimaldatud aja sõltuvusest žanrikontekstist (Pilvre 2011). Televisiooni on soo aspektist uuritud ka varem (Ruuda 2003; Ulfsak 2003).

Uuritud on naiste kujutamist nädalalehe reklaamis (Piilehto 2005), naisteajakirjade illustratsioonides (Raadik 2007) ja reklaamis (Etti 2008) ning naisteajakirjade “naistemaa- ilma” muutumist (Randmaa 2003). Vähem on huvitatud meeste kujutamisest meedias (Mangus 2008). Paralleelselt meediasüsteemi muutustega on nähtav päevalehtede fotovaliku sisu teisenemine. Minu uurimuse keskmeks on küsimus, kuidas on mõjuka päevalehe pildivalik Eesti ühiskonna iseseisvumise poole liikumise eelsel ja järgsel ajal reflekteerinud ühiskonnas toimunud muutusi. Kas ja kuidas kajastuvad muutused võimusuhetes ning nende kujutamises soolises representatsioonis? Kuidas on väljaandes visuaalse materjali valikul jagatud tähelepanu meeste ja naiste vahel ning millised on soo aspektist toimunud tähendusmuutused, kui soolisust vaadelda ühe võimusuhte tähistamise viisina¹?

Süsteem ja refleksiivsus

Meedia konstrueerib ühiskonda, kujundab ühise avaliku elu ja jagatud kogemuse. Sotsioloog N. Luhmanni seisukohalt võime massimeedia reaalsust vaadelda olulise keskkonnana, mis määrab suures osas selle, kuidas me sotsiaalset reaalsust tajume. Luhmann näeb seda keskkonda eksisteerivana duaalses süsteemis, kus kommunikatsioon toodab kommunikatsiooni ning massimeedia reaalsus on lahus inimese olemise reaalsusest, olles omavahel seotud vaid

refleksiivsuse ja tähenduse kaudu.² Massimeedia reaalsus saab inimese olemise reaalsust reflekteerida, ei saa aga asuda kunagi reaalse maailma asemele (Luhmann 2009, 8). Nii ei saa meediat vaadelda maailma otsese üksühese peegeldusena, vaid erinevatelt valikuvõimu positsioonidelt tehtud otsustuste toimel tekkinud konstruksioonina. Kommunikatsioonisüsteem on Luhmanni järgi eneserefleksiooniline kogum, mida kujundavad valiku aluseks olevad sisemised koodid ja selle kogumi sisemine valikuvõimekus.

Tähelepanu kui ressurss jagatakse ümber ja otsused infoväärtuse kohta teisevad, kui võim ja sellele olulised valikupositsioonid muutuvad.

Ka Fairclough osutab, et meedia mitte üksnes ei “peegelda tegelikkust”³, vaid loob tegelikkusest omi versioone, mille aluseks on nende tootjate huvid ja eesmärkidega seotud valikud, mis põlistavad olemasolevaid toimivaid diskursusi ja loovad uusi ning määratlevad suures osas selle, kuidas me sotsiaalset reaalsust tajume (Fairclough 1995). Meediapildid moodustavad maastiku, millel tähendused ning domineerivad diskursused ajas ja keskkonnas muutuvad. Visuaalsed kujundid annavad võimaluse teha üldistusi, edastada väärtushinnanguid ning emotsionaalseid hoiakuid, peegeldada eelistusi ja eelarvamusi. Meediamaastikul toimub pidev olemasolevate domineerimissuhete ümberhindamine ning keskse (ka normaalse) ja marginaalse ning keskuse ja perifeeria määratlemine.

Fairclough vaatleb diskursust kui sotsiaalset praktikat, mille kujundajaks on dialektiline suhe diskursiivse akti ja teda ümbritseva maailma vahel ning mille kaudu saavutatakse üldsuse heakskiit (Fairclough 1995, 7) ja edastatakse (neutraalsusetootluse kontekstis varjatult) peamiselt grupiuskumustel põhinevat ideoloogiat (van Dijk 2005). Ühiskond kehtestab ja taastoodab sümbolset võimu eelkõige diskursuste kaudu, mis on reeglite kogumiks, mis on määratletud ajas ja ruumis ning seotud ühiskondliku võimu levinud ideoloogiatega. Foucault

järgi taotletakse ühiskonnas võimu saamisel just diskursuse võimu. Suurem võim tähendab suuremat võimalust saada avalikkuses sõna. (Foucault 2005).

Uudisajakirjandust iseloomustab apelleerimine objektiivsusele, madalale emotsionaalsusele ning uuritavast objektist distantseerumisele⁴, mistõttu peetakse seda maskuliinseks žanriks (McQuail 2003, 299–300). Üldiselt võrdsustatakse neutraalsusega maskuliinset vaatepunktist formuleeritud objektiivsust.

Paljudes keeltes saab sama sõna kasutada nii inimese kui ka mehe märkimiseks ja üldistustasandil räägitakse valdavalt mitte meestest, vaid inimestest. Kuigi eesti keeles ei ole see tähendusparalleelsus nii otsene, võib pildidel kujutatavate isikute puhul valiku alusloogikas oletada mõju samalaadsest tähenduskattuvusest (foto parlamendi maskuliinsest enamusest kui inimeste poolt inimeste hulgast valitud “inimestest”, kes esindavad kõiki oma valijaid). Pildikonkreetsuses üldistub näidatav mees siiski mitte “inimeseks” või “inimesteks”, vaid “meheks” või “meesteks”. Arutletav teema ja selle konkreetne käsitlus võib olla üldinimlik ja sooülene, olemuselt sooneutraalne, kuid fotol kui illusoorsetl reaalsuse tõetruul edastajal on siiski kujutatud kas meest või naist. Sooesitlusel on oluline osa diskursuses, see edastab ideoloogiat ning kehtestab võimu. Vaatamata asjaolule, et sotsiaalses representatsioonis on mehel roll tähistada üldist normi ja naisel normist kõrvale kalduvat erandit (Pilvre 2011, 41), ei abstraheru konkreetne mehefiguur fotol tajus sookonnotatsioonita mõisteks.

Sotsiaalses kommunikatsioonis on oluline inimese staatus ühiskondlikus hierarhias. Võimule lähemate isikute kujutised erinevad pildile kontekstiväliselt asetuvate inimeste kujutistest. McQuail juhib tähelepanu asjaolule, et eliidi moodustavad traditsiooniliselt mehed ning meediarepresentatsioonis paistab tegelikkus meeste vaatepunktist nii kujutatud meeste ja naiste arvult kui ka nende esitusviisilt. Maskuliinse eliidi domineeritud meedia taastoodab

mehi eelistavaid süsteemiseseid valikukooide ning diskursiivset korda, kus sotsiaalses süsteemis naiselikuks peetud valdkonnad hinnatakse refleksioonis ebaoluliseks (McQuail 2000). Eriti vähe aktsepteeritakse naisi esinejatena oluliste teemade kontekstis (Pilvre 2011, 63).

Meedias toimub valikuline depersonaliseerimine⁵. Depersonaliseerimine pildi abil algab pildil oleva inimese nimetamata jätmisest ning suubub võimatusse määratleda tema rolli ning funktsiooni fotol, näiteks kaugusesse sulav inimfiguur tegevuse taustal. P. Bourdieu juhib tähelepanu meedia võimule olla tendentslik: “[...] Paradoksaalsel kombel võib näitamise varjata, näidates midagi hoopis muud kui see, mida tuleks näidata – kui tehtaks, mida väidetavalt tehakse, see tähendab, informeeritaks; või ka näidates seda, mida tuleb näidata, aga nõnda, et seda ei näidata, või muutes selle tähtsusetuks, või konstrueerides ta selliselt, et ta omandab tähenduse, mis hoopiski ei vasta tegelikkusele.” (Bourdieu 1999, 14–15)

Meetod

Ajakirjandusfoto sõnumi edastamisel kasutamise vaatlusel käsitlen fotodest moodustunud visuaalset tähendusvälja kui tekstiga seotud ja sellest mõjutatud infovoogu, st. arvestan pildi-allkirjade ja artiklipealkirjade antavat taustainfot (konteksti selgitavas funktsioonis ning teksti analüüsimata). Kuna keskseteks küsimusteks on, kuidas on väljaandes jagatud inimeste kujutamisel tähelepanu meeste ja naiste vahel ning millised on vaadeldaval ajavahemikul selles osas toimunud muutused, siis analüüsin pildilist materjali ja keskendun selles ilmnevate diskursusemuutuste kindlakstegemisele kontentanalüüsi meetodiga. Metoodika on koostatud M. Lõhmuse juhendamisel ning lähtub analoogsete longituuduuringute tarbeks välja töötatud metoodikast (Kõnno jt. 2012; vt. ka Kõnno jt. 2007; Lõhmus jt. 2011; Lõhmus 2011; Lõhmus 2009).

Allikmaterjali valik

Valitud fotomaterjal on piiritletud sotsiaalse representatsiooni uurimiseks piisava esinduslikkusega, valiku- ja kodeerimisprintsipiibid lähtuvad grandiprojektist 5854 (*Structure, actors and values in Estonian, Russian and Finnish dailies 1901–2009*, “Mis on Eestis toimunud? Ajakirjandus 1940–2005: inimene, kultuur, võim”. Toimetajad: M. Lõhmus, R. Kõuts). Fotod on pärit lehe trükiversioonis avaldatud toimetuse materjali hulgast (ka lisad *Areen, Kasu*). Värvikasutuse ning materjali lehekülgedele järjestuse/jaotuse kaastähendusi ning fotode asetuse, suuruse ja tekstikonteksti muutvat tähendust ei ole vaadeldud. Kuna huvi pakkusid koos ühiskondlike muutustega päevalehtede fotovaliku sisu temaatikas ja tegelaskonnas toimunud struktuurimuutused, siis on uuritud nii Eesti taasiseseisvumise eelset kui ka järgset aega. Vaatlust on alustatud pikaaegse ühetaolise (parteiliselt suunatud) ajakirjanduspildi lõpust stagnatsiooniajal enne kiireid ja olulisi sotsiaalseid teisene-misi. Muutuste perioodi loen lõppenuks pärast sajandivahetust uues ühiskondlikus formatsioonis toimunud ajakirjanduse üldpildi stabiliseerumise-ga. Valitud aastad on 1985, 1989, 1991, 1993, 1997, 2001 ja 2005.

Kokku oli vaatluse all 1196 kodeeritud fotot (tabel 1).

Kodeerimisel on lähtutud grandiprojekti kodeerimissammust 4 aastat. Üleminekuajal toimunu täpsema kirjeldamise huvides on lisatud sellele sammule vaheaste. Kokkuleppelisi aastaid on järgitud, et tekiks võrdlusalus teiste uurimuste (nt. “Mis on Eestis toimunud? Ajakirjandus 1940–2005: inimene, kultuur, võim”. (Toimetajad: M. Lõhmus, R. Kõuts)) tulemus-

tega. Kodeerimiseks valitud kuu on vastavuses grandiprojektis määratuga. Märgitud kuust olen ajalehtede fotode alusel valinud võimalikult mitmekesist pildimaterjali pakkuva nädala (milles olen kodeerinud artiklite autorsuse ning fotol nähtava inimese nime nimetamise). Pilditahvli-tel olen esitanud kõige kiiremate muutuste ajast kodeeritud aastad (1989, 1991, 1993). Olen sel-lest nädalast otsustanud laiema representatsioo-nilise diapsooniga päeva fotode kasuks ning lisanud neid selgitava tekstuaalse info. Kodee-rimisjuhendi koostamisel on järgitud R. Kõutsi soovitusi (Kõuts 2004).

Kodeerimine

Ajalehefotol on vaadeldud ajastuomaste sotsiaalsete muustrite ilmnemist ning selle alusel on formeeritud kodeerimisstruktuur. Kodeerimis-otsused on subjektiivsed, lähtuvad kodeerija ära-tundmisvõimest, konteksti visuaalsest selgusest ning pilti ümbritsevast lähemast tekstuaalsest infost (tekste analüüsitud ei ole). Loetletud on inimesi, keda võis fotol piisavalt selgelt eristada. Kodeeritud on neid erisusi, mida on võimalik hinnanguliselt tajuda: füüsilise isikuga seotud omadusi (sugu, oletatav vanusegrupp) ja kuju-tatud situatsiooni esmast sotsiaalset konteksti (inimese positsioon ühiskondlikus hierarhias, erialavaldkond). Kuigi kõikide inimesekujutiste puhul ei ole kodeerimiselguse saamine olnud võimalik, pole otsustuste täpsustamisel ette tulnud raskused olnud märkimisväärsed ega moonuta järeldusi.

Kodeeritud on esmanähtavad konnotat-sioonid (üks või ka mitu) ning üldpildi selguse huvides on kaheldavad ja vähemolulised kõr-vale jäetud. Eristatud on staatuspositsioone:

aasta	1985	1989	1991	1993	1997	2001	2005
kokku fotosid	62	62	68	64	219	338	383

Tabel 1. (n 1196)

artikli autor (selgub tekstist), juht (selgub tihti tekstist), spetsialist (tekstist ning situatsioon – inimene on seotud millegagi, mida ta enesega seotult esindab, nt. arhitekt näitab maja, automüüja autot), lihttööline (samuti selgub tekstist ja situatsioonist, lihttööline oma töökohal), tava-kodanik (enamasti situatiivne – nt. seisab järjekorras, istub publiku hulgas, kõnnib mööda), ohver (samuti tekstist selgub, aga ka situatsioonist, nt. sõjaohvrid, kuriteo ohvrid). Erialati on (laiades piirides) rollid määratud järgmiste valdkondade kaupa: poliitika (selgub tekstist, aga ka situatsioonist – elukutselised poliitikud ja ka madalama tasandi poliitikas osalejad), majandus (selgub tekstist, aga ka situatsioonist – ettevõtete esindajad jms.), kultuur ja meelelahutus (selgub tekstist, aga ka situatsioonist), haridus ja teadus (nt. esinejad ja kultuurikorraldajad), militaar- ja kriminaalvaldkond (selgub tekstist, aga ka situatsioonist). Ka sporti on vaadeldud kui omaette olulist meediasisu.

Leidub fotosid, millel on isikuid, kes kas dis-tantsi, rakursi või vähese kujutuselguse tõttu ei ole kõigi parameetrite alusel liigitatavad (eemalt nähtav mees, kaabu silmil, on nähtav kui mees, kelle vanust ei saa hinnata). Paljud inimesed on kujutatud mitmes rollis. Inimene on valdkonda esindavaks kodeeritud, kui pildiallkiri, artikli peal-kiri, sisu ja/või nähtav rollijoonis kirjeldab toimuvat/nähtavat piisavalt arusaadavalt (nt. haridus- ja teadusvaldkonna tegelaseks on nii haridusminis-ter kui ka -ametnik, teadlane, õpetaja, õpilane, koolilapsed tunnis või matkal). Arvestatud on põhilisi diskursusi, milles inimene on nähtav: kui peaminister esineb riigieelarve arutelul, esindab ta nii poliitika- kui ka majandusvaldkonda, vali-miste võitu esitledes ainult poliitilist valdkonda. Ebamäärased kontekstid on jäetud defineerimata. Kuna olen olnud sotsiaalselt aktiivne kogu vaadeldaval ajavahemikul, olen materjali ainukodee-rijana kodeerimisotsuste tegemisel kasutanud ka isiklikku teadmistepagasit. Kui fotol on peaminis-ter, kuid ei tekstis ega pildiallkirjas ole tema nime kirjas, on ta kodeeritud (teadaolevalt) poliitikuks.

Enesekontrolli eesmärgil olen järginud P. Belli (Bell 2001, 22) soovitusi korrata kodeerimist pikema ajavahemiku järel, et tuvastada kodee-rimise võimalik erinevus. Kodeerimistulemuste erinevus 2 kuud esimesest kodeerimisest hiljem oli sõltuvalt vaadeldud kategooriast ja selle pii-ride selgusest *ca* 0–20% (kategooriates majandus ja poliitika oli erinevus *ca* 20%; kategooriates sport, esemed erinevust ei olnud).

Kodeeritud on ka inimese näiv vanusegrupp: lapseiga (kuni *ca* 15 a.), täisiga (*ca* 15–30 a.), noorem keskiga (*ca* 30–40 a.), vanem keskiga (*ca* 40–50 a.), üle keskea ja eakas inimene (*ca* 50+ a.), samas on käesolevas analüüsis hinnangulist vanust puudutatud väga põgusalt, eraldi on kes-kendatud vaid laste positsioonile ajalehepildidel.

Sotsiaalse keskkonna olulise kaudse ise-loomustajana on kodeeritud ka eluta maailma näidised: loodusmaastik (ka loomad), tööstus-maastik, erinevad seadmed ja masinad, asjad/ (olme)esemed.

Valitud nädala ühe päeva ajalehenumbris, kus vaadeldakse kõiki selles ilmunud fotosid, on uuritud ka inimeste nimega nimetatust. Kokku on eespool toodud viisil käsitletud 143 fotot. Näitliku materjalina esitan ühiskondlike muu-tuste perioodi nädalast ühe ajalehenumbri kõik fotod (aastatest 1989, 1991, 1993, koos foto pri-maarse kontekstiga).

Meetod ja valim tulenevad suurel määral grandiprojektis planeeritud teksti analüüsi metoodikast ja valimist ning on oluline võrd-lusmaterjal tekstianalüüsil saadud tulemustele. Küllalt suur valim ja otsus jätta kõrvale ebaselge ning seetõttu kodeerimatu materjal (ka lehelu-gejale jääb see osa fotode sisust raskesti määrat-letavaks) peaks esile tooma üldjoontes üheselt mõistetavad sotsiaalsed tendentsid.

Kodeerimisjuhendi koostamisel on kul-tuuri- ja meelelahutusvaldkonda käsitletud ühe kategooriana (mõnel juhul on raske neil vahet teha) ja selle tõttu jääb nähtamatuks kultuuri-valdkonnast ühe osa diskursiivne ümberkuju-nemine dekoratiivseks meelelahutuseks.

Fotode arvu muutused *Edasis/Postimehes* (1985–2005)

Eesti ajakirjanduse pildilist muutumist oma doktoritöös uurinud R. Kurvits esitab muu hulgas täpse ülevaate ka fotode hulga muutusest vaadeldava ajavahemiku ajalehtedes.⁶ Fotode arv käesolevas uurimuses käsitletud ajavahemiku alguses oli vaadeldud nädalates pikemat aega 60–70 (1985 – 62 fotot, 1989 – 62 fotot, 1991 – 68 fotot, 1993 – 64 fotot). Ajalehte *Edasi* hoidis fotode arvu poolest pikemat aega samal tasemel tehniliste võimaluste piiratus (kuni *Postimehele* uue tehnika soetamiseni iseseisvusaja alguses). Nii sotsiaalne tellimus kui ka kommertshuvid motiveerivad lehe omanikke väljaannet visuaalselt atraktiivsemaks muutma, mistõttu ilmutatakse pilte üha rohkem ja nad on trükitud järjest kvaliteetsemalt. 1997. aasta vaadeldud nädala ajalehtedes ilmus juba 219 fotot, hilisematel aastatel muutus tavapäraseks 300–400 foto ilmumine ühe nädala lehtedes (2001 – 338 fotot, 2005 – 383 fotot).

Fotode hulga kasvul on mõju ka esitatava info kujutamisele. Kui 1980. aastatel oli lehenumbriks vähe teemasid ja nende juurde valiti kümmekond fotot siis 2000. aastatel oli toimetusel võimalus otsustada kolme-neljasaja foto kasutamise üle. Suur fotomaterjali ja leheruumi maht andis avarad võimalused sisulisteks pildiaktsentideks ja fotoreportaazideks.

Meeste ja naiste fotodel esindatuse kvantitatiivsed muutused

Meeste ja naiste formaalse esindatuse muutused

Meediasüsteemis on naiselikuks hinnatud valdkonnad nähtavuselt ebaolulised ja vähemusena koheldud naiste formaalne esindatus väike. Vaadeldud 20 aasta jooksul ei ole *Edasis/Postimehes* olnud kodeeritud nädalat, kus naiste

kujutiste arv oleks olnud võrdne meeste kujutiste arvuga või seda ületanud.

Okupatsiooniajal nõudis ideoloogiline fassaad ajalehes naistele meestega samaväärset esindatust ja formaalne võrdsuselähedus ka saavutati. Fotol kujutatud inimeste sooline proportsioon oli tasakaalupunktile lähedane, ligikaudu 60%–40% meeste esindatuse kasuks. 1985. aastal on vaadeldud nädalas olnud sooline proportsioon järgmine: mehi 64% ja naisi 36%. 1989. aasta nädalas ulatus võrdesindatus suhteni 55% mehi, 45% naisi. Võib oletada, et naiste formaalselt ulatuslikul esindatusel *Edasis* oli oma osa ka selles, et okupatsiooniajal oli *Edasi* ametlikult rajoonileht, st. madalamal võimutasandil kui üleliiduvabariigilist võimutasandit esindanud *Rahva Hää*. Iseseisvus tõi *Edasile* (varasemale *Postimehele*) kaasa rajoonileheks sätestatud madalast staatusest vabanemise (keskvõimust kaugemal vabamalt kirjutava väljaande tegeliku mõjutasandiga ei olnud see formaalne positsioon tegelikkuses kooskõlas).

1991. aastal oli senine “ideoloogiliselt korrektne” olukord juba järsult pöördunud varjamatuks meeste eelistamiseks – mehi 78%, naisi 22%, ning 1993. aastaks oli see tendents veelgi süvenenud – mehi 84%, naisi 16%. Ka 1997. aastal jätkus naiste esindatuse madalseis (mehi 82%, naisi 18%). 2001. aastal oli *Postimehe* pildidel kujutatud maailm soo aspektist liikunud pisut võrdsuse poole – mehi 76%, naisi 24%. Ka 2005. a. on seis sarnane, mehi 73%, naisi 27%, meeste ja naiste esindatuses on toimunud õige väike nihe võrdsuse poole. (joonis 1).

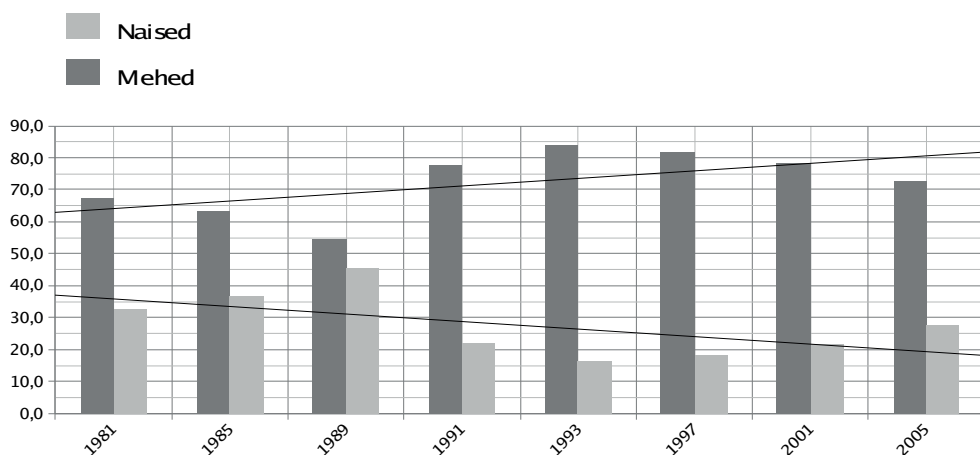
Võttes kokku rahva ootusi iseseisvusliikumisele ja selle kajastusele meediamailmas on P. Vihalemm nentinud: “Pärast väga aktiivset osalemist iseseisvusliikumises võis oodata, et meedia osaleb aktiivselt ka demokraatliku avaliku sfääri edendamisel iseseisvas Eestis, püüdes saavutada mitmehälset ja laiapõhjalist avalikku arutelu, tõmmata sellesse kaasa kõiki põhilisi ühiskonnagruppe. Tegelik-

kus osutus üheplaaniisemaks ja kurvemaks. Meedia asus siirdeaja võitjate poolele, aitas (sagedamini alateadlikult kui teadlikult) kaasa noorte ja ettevõtlike linnainimeste domineerimisele avalikus sfääris, vähemedukate (sh. paljude haritlaste ja iseseisvusliikumises aktiivselt osalenute) kõrvalejäämisele. Kodanikuühiskonna areng muutus pärast iseseisvuse taastamist palju aeglasemaks ja näitas šokiteraapia olukorras oma nõrkust.” (Vihalemm 2004, 15) Naiste formaalse esindatuse järsk langus on olnud üheks eelkirjeldatud protsessi oluliseks osaks – ka naised ei kuulunud iseseisvusliikumises võitnud jõuliste ja edukate hulka. Pigem võis naiste esindatuse järsus muutumises näha paralleeli koloniaalriikides levinud praktikaga, kus rahvusliku vabadusliikumise käigus on naised kaasa haaratud, kuid uute võimusuhte kehtestudes naiste positsioonid oluliselt halvenevad (Pilvre 2011, 21). Naiste osakaalu taastumine *Postimehe* meediapildil on pärast madalseisu 1993. aastal (naisi fotodel 16%) osutunud pikaks ja aeglaseks protsessiks.

Meeste ja naiste rollides esindatuse muutused võrreldes nende formaalse esindatusega. Personaliseerimine

Lisaks naiste ja meeste formaalsele esindatusele on oluline vaadata, kui suurt osa kujutatutest on võimalik identifitseerida mingis sotsiaalses rollis. Fotodel nähtavaid isikuid vaatlen rollikandjatena, nimega nimetatud persoonidena ning ebaoluliste “teistena”. Mõned (enamasti kõrgema staatusega persoonid, kuid mitte alati) on esitatud ka mitmes rollis (nt. koalitsioonipoliitik, tavakodanikust kaitseliitlane, poliitik sportimas). Märgatav osa pildidel küll sooliselt tuvastatud inimestest on jäänud rollijooniselt kodeerimata kui infoballast (ebaselges või arusaamatus funktsioonis, fikseerituna liiga kaugelt).

Personaliseeritult ja personaliseerimata esitatud inimeste positsioon ja staatus diskursuses on erinev, nime väljatoomine kergitab isiku ühiskondlikku positsiooni. Eraldi personaliseerituse tasandil on ka artikli autor, kelle fotoga

Joonis 1. Meeste ja naiste esindatuse muutused ühe nädala ajalehefotodel (1981–2005).

äramärkimine toetab kirjutajast nimeka ja nähtava arvamuslimi vormimist.

Naiste ja meeste selgelt defineeritavas rollis sisulise esindatuse analüüsimiseks võrlden rollisitu formaalet kujutatud inimeste koguarvuga (eraldi ka kujutatud naiste ja meeste arvuga). Kuigi rollimääratlus siinses kontekstis ei pruugi iseenesest kindlasti näidata kõrget positsiooni (kategoriad lihttööline ja tavakodanik), näitab madalat positsiooni ja ebaolulisena esitatust isiku ebaselge funktsioon pildil ning oluliste isikutega lihtsalt kaasnevaks anouümiseks pildiballastiks osutumine.

Vaatlen, kui palju valitud nädala ühe päeva piltidele jäänud naistest ja meestest on esitletud nimega ning kui mitme autori foto on nädala ajalehtedes ära toodud (fotodega esitletute arvu on võrreldud nimega esitletud autorite arvuga (eraldi naised ja mehed)). Paljud ajakirjandustekstid on avaldatud vaid agentuuri või toimetuse nimemärgi all ning nende autori isik ei ole tuvastatav. Hiljem käsitlem vaadeldava ajavaheemiku ajalehefotode üldpildi uurimisel olulismate rollide esindatuse muutusi ning inimeste personaliseeritust (tabel 2).

Ajalehefotol näidatakse naisi nii kujutiste arvult kui ka nende sisuliselt tähenduselt meestest erinevalt ning erinevus nende formaalse ja sisulise kujutamise (valdkondlik stereotüüp, personaliseerimatus) vahel on suurem.

Ametliku võrdsusideoloogia tulemusel oli 1980. aastate lõpu *Edasi* veergudel fotodel kujutatud inimestest ligikaudu kaks viiendikku naised ning enamik kujutatutest kandis mingit

rolli (spetsialist ja asutuse juht, kirjanik ja parteikongressi saadik jms.).

1985. aastal on nädalas 112-st sotsiaalses rollis kodeeritud mõlemast soost inimesest naisi 52, kusjuures kujutatud naisi on olnud 41 (osa naisi on topeltrollis). Suurem osa naistest on nähtavad kultuurivaldkonnas (21 naist). Mõnes sotsiaalses rollis on esitatud 58 meest (mehi fotodel 71). Valitud päeva üheksa foto pildiallkirjades ei ole inimesi nimega välja toodud. Tolleaegse väikese pildihulga juures oli tavapärane esitleda ühes lehenädalas näopildiga vaid mõnd autorit. 1985. aasta nädalas on esitletud 1 naisautor (1 autor) ja 3 meesautorit (14 autorit).

1989. aastal kujutatud 110 inimesest näeme sotsiaalsetes rollides 42 naist (50-st naisest) ja 59 meest (60-st mehest), lehepäeva 13 foto allkirjades nimetatakse nimega 2 naist ja 8 meest.

1989. aasta lehenädalas esitletakse fotoga 1 naisautorit (4 autorit) ja 2 meesautorit (11 autorit).

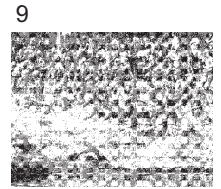
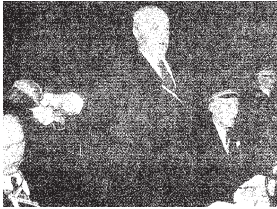
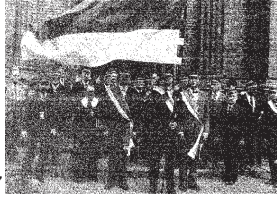
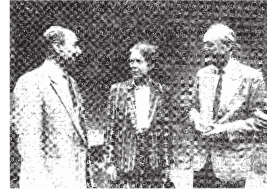
1991. aastal vähenes sotsiaalses rollis esitatud naiste arv: 90 kujutatud inimesest oli naisi rollis kõigest 18 (20 naisest) ning nad esindasid valdavalt meelelahutusvaldkonda (20-st naisest 15). Sotsiaalsetes rollides esitatud meeste arv tõusis 85-ni (mehi fotodel 70, st. meestel on mitmesed rollid). Ühe päeva ajalehes ilmunud 11 pildil oli nimega esitletud 2 naist ja 5 meest.

Ajalehenädala jooksul ilmunud artiklite autorite soolises esindatuses ilmnes järsk muutus. Vaadeldud nädala lugude puhul nelja naisautorit pildiga ei esitletud, samas oli artiklite

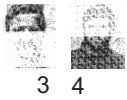
	1985		1989		1991		1993		1997		2001		2005	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N
fotol kujutatud inimesi (nädalas)	71	41	60	50	70	20	177	34	270	60	250	70	367	139
võimalik rolli määrata (nädalas)	58	52	59	42	85	18	151	12	226	30	236	51	367	95
autor fotoga (autoritest) nädalas	3 (14)	1 (1)	2 (11)	1(4)	12 (24)	0 (4)	13(19)	1 (2)	29 (34)	4 (6)	32 (37)	5 (12)	22 (31)	4 (9)
fotol nimega (ajalehepäev)	0	0	8	2	5	2	17	4	26	3	30	6	29	9

Tabel 2. Rollid ja personaliseeritus.

1989

1991

juures ära toodud kaheteistkümne meesautori portreefoto (kokku 24 autorit). Meesautorit esitatakse kui arvamusiidrit.

1993. aastaks langeb sotsiaalsetes rollides esinevate naiste arv oluliselt. Nädala lehepildidel olnud 211 inimesest on roll 12 naisel (kujutatud 34 naistest, suurem osa naistest meelelahutuse/kultuurivaldkonnas), samas kannavad peaaegu kõik kujutatud mehed (mehi 177) ka rolli (rolle 151), ühe lehepäeva 24 fotol on nimega esitletud 4 naist ja 17 meest. Autoritest on nädalas pildiga esile toodud 1 naine (2 autorit) ja 13 meest (19 autorit).

1997. aastal on pilt üsnagi sarnane, lehenädalas kujutatud 330 inimesest on roll 30 naisel (naisi fotodel kokku 60) ning 226 mehel (mehi fotodel kokku 270). Vaadeldud päeva 34 fotol on nimega esitletud 3 naist ja 26 meest. Autoritest on nädalas fotoga esile toodud 4 naist (6 autorit) ja 29 meest (34 autorit).

2001. aastal on 330 inimesest rollis esitatud 51 naist (kujutatud naisi 70) ja 236 meest (mehi fotodel 250), vaadeldud päeva 40 fotol olnud inimestest on nimeliselt esile toodud 6 naist ja 30 meest. Nädala jooksul ilmunud artiklite autoritest on portreefotoga esitletud 5 naist (12 autorit) ja 32 meest (37 autorit).

Fotod ajalehest *Edasi/Postimees*

Fotode allkirjad on esitatud vastavalt leheküljele, kus nad esinevad. Foto numbrile järgneb pildiallkiri või pildil kujutatud isiku nimi, sulgudes on antud foto autor/agentuur, seejärel on foto juurde kuuluva artikli pealkiri.

Edasi, 4. juuli 1989, teisipäev, 13 fotot:

Lk. 1

1. Ene Paaver. (-). "Nädal lõppes, teine algas."
- 2.,3. Allkirjata fotod (M. Toom). "Päev Ameerika koolilaste elust."
4. Prof. Heinart Sillastu, dr. med. Christel Ferlintz ja prof Rudolf Ferlintz. (V. Parhomenko). "Mainzist Tartusse."

Lk. 2

5. "Suvenaine." (E. Kivaste).

Lk. 3

6. Lembit Allikmets. (K. Raud). "Intervjuu arstiteaduskonna vastvalitud dekaani prof. Lembit Allikmet-saga."

Lk. 5

- 7., 8. Allkirjata fotod. (A. Vaher). "Teos õiglane ja vahvas, ustav Sulle Eesti rahvas."

Lk. 7

- 9., 10. Allkirjata fotod. (V. Marandi).
11. Allar Levandi. (V. Marandi).

Postimees, 18. veebruar 1991, esmaspäev, 11 fotot

Lk. 1

- 1., 2. Allkirjata fotod. (M. Toom). "Tartu tänavune miss on Tairi Tüür."

Lk. 2

3. Ivar Kostabi (-). "Meie ja nemad."
4. Mart Nutt. (-). "Kodakondsus jälle tähelepanu kesk-punkti."

Lk. 3

5. Uppsala Ülikooli audoktor Kalle Kasemaa Postimehe kohvikus. (-). "Usuteaduse õppejõud ja Võnnu kiriku õpetaja valiti Uppsala Ülikooli audoktoriks."
- 6., 7. Fotod tagaotsitavatest. (-). "Must kroonika."

Lk. 4

8. Liikluspolitseid on küll raske passiivsuses süüdistada – vähemalt kesklinnas peetakse aegajalt vägagi aktiivselt korda. Eks (trahvi)rahad on mängus. (A. Protsin). "Suli lausa naerab näkku." "Must kroonika."

Lk. 5

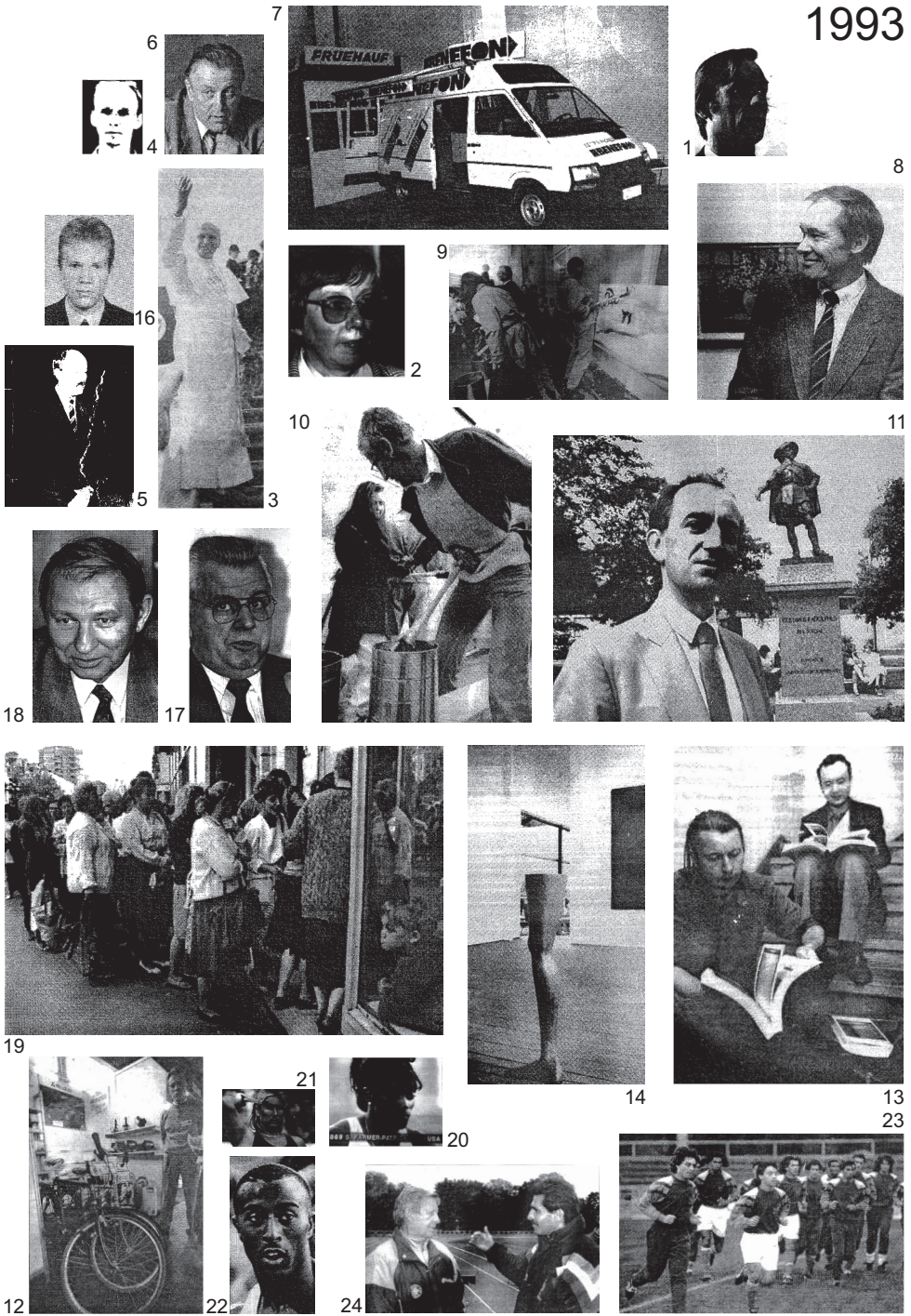
9. Herta Laipaik. (-).

Lk. 6

10. (Allkirjata foto). (-). "Hõre meeskond, hõre spordi-hall."

Pilditahvil 1989/1991 on halva trükkivaliteedi tõttu esitamata kaks fotot aastast 1989 ja üks foto aastast 1991.

1993

2005. aastal on fotodel nähtavast 506 inimesest sotsiaalses rollis 91 naist (139 naisest) ning 232 meest (367 mehest). Nimeliselt on ühe päeva 70 fotol osutatud 9 naisele (neist 7 on naiskultuuritegelased ja -poliitikud, keda esitletakse kui “koristuseksperite” lisas *Kasu*) ja 29 mehele.

Vaadeldud nädala ajaleheartiklite juures on ära toodud 4 naisautori (kokku 9 autorit) ja 22 meesautori (kokku 31 autorit) portreefotod.

Eespool toodud meeste ja naiste (fotol esinevate, nende sotsiaalse hõivatuse, fotoga esitatud autorite osakaal kõikidest nimetatud autoritest)

Postimees, 6. september 1993, esmaspäev, 24 fotot:

Lk. 1

1. Trivimi Velliste. (-).“Välisminister Trivimi Velliste jõudis Hiinast tagasi kahe lepinguga.”
2. Marju Lauristini arvates on volikogude töös tähtsaim sotsiaalpoliitika. (M. Lokk). “Sotsiaaldemokraadid teevad panuse asjalikkusele.”
3. Paavst Johannes Paulus II. (-).“Paavst Johannes Paulus II jätkab visiiti Leedus.”

Lk. 2

4. Aivar Jarne. (-). “Kus elab Eesti?” “Arvamus.”

Lk. 3

5. Vene Assamblee liider Nikolai Jugantsov otsib seadusandlike barjääride ületamise võimalusi. (J. Eel-mets). “Vene Assamblee arutas valimiseelset olukorda Narvas ja Sillamäel.”

Lk. 4

6. Vello Lään, KORAL-i president. (-). “Kohalike Raadiote Liit laevaga merel.”
7. Tartust sõidab mobiiltelefonide demobuss läbi Läti ja Leedu mujale Euroopasse. (-). “Soome mobiiltelefonitehas “Benefon OÜ” tutvustab oma toodangut.”
8. Haapsalu ja Hanko kunstiklubidel on head suhted. Kunstiklubi juhib presidendina Ants Roos. (M. Naumov). “Haapsallased Hanko kultuuripäevadel.”
9. WC-pumba otsa kinnitatud pintsel värvipurki...ja “Vaade Ülikooli tänavale septembris” saabki valmis. (M.Toom). “Vaade Ülikooli tänavale septembris maaliti kõhuga.”
10. Allkirjata foto. (M. Toom). “Vaade Ülikooli tänavale septembris maaliti kõhuga.”

Lk. 5

11. Bo Kragh' arvates võiksid pikaajalised ajaloolised sidemed Rootsi ja Eesti vahel tuua sias rohkem Rootsi kapitali, kui seda praegu Eestis leida võib. (A. Protsin). “Eesti Panga endine president Bo Kragh jääb kureerima Svenska Handelsbankeni sidemeid Balti riikidega.”

12. AS Temo pakkus sügislaadal ka jalgrattaid. (M. Toom). “Tartust peaks kujunema maailmatasemel messikeskus.”

Lk. 6

1. Ilmar Kruusamäe ja Peeter Allik sirvivad Kasseli “Dokumenta” ja Veneetsia biennaali katalooge (M. Toom). “Miks sünnib maailmas kunst I?”
14. Henk Vish (Holland). “Veel üks kord”, “Dokumenta.” “Miks sünnib maailmas kunst I?”
15. Toimetised. (-). (Pilditahvli esitamata).

Lk. 7

16. Marko Mihkelson. (-).
17. President Leonid Kravt uk: Venemaaga kokkulepet saavutamata võib Ukraina majandus täielikult kokku variseda. (T. Volmer). “Kas Ukraina andis alla?”
18. Peaminister Leonid Kutšma: olukord Ukrainas on traagiline kuid mitte veel katastroofiline. (P. Lango-vits). “Kas Ukraina andis alla?”
19. Järjekord Kievis 31. augustil, päev enne leivahinna tõusu. (EPA/ETA). “Kas Ukraina andis alla?”

Lk. 10

20. Sandra Farmer-Patric jooksis Sally Connelly sel hooajal esimest korda kaotajaks. (-). “Kakskümmend tuli jagada viieks.”
21. Trine Hattestad on tänavu kindlalt valitsenud naiste osaviskes. (-). “Kakskümmend tuli jagada viieks.”
22. Colin Jackson on tänavu juba kolm korda 13 sekundist jagu saanud. (-). “Kakskümmend tuli jagada viieks.”
23. Peatreenerid Uno Piir (vasakul) ja Carlos Queiros. Ei enne ega pärast mängu olnud nad teineteise meeskonda iseloomustades kiitusega kitsid. (G. Vaidla). “Kakskümmend üks minutit lootust.”
24. Portugallased treeningul. Vasakult esimene Paulo Futre, kellel eile Kadriorus siiski värv löömata jäi. (G. Vaidla). “Kakskümmend üks minutit lootust.”

arvudest on näha, et omariikluse saavutamine ja muutused võimuhierarhiates tõi kaasa piltidel kujutatud inimkategoriate olulisuse ümber hindamise arvestades nende sugu, mis ilmneb nii naiste kadumises ajalehepildilt kui nende staatuse olulises madaldumises.

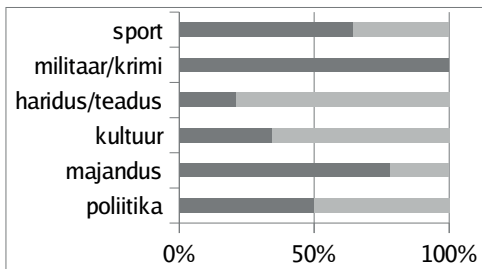
Nõukogudeaegsete ideoloogiaalvurite nõudmise tõttu esitada meedias võrdõiguslikku fassaadi olid naised (keskendumata tegelikule sisulisele võrdsusele ühiskondlikes rollides) suhteliselt nähtavad. Pärast sotsiaalpoliitilist murrangut toimuvad pildilises representatsioonis märkimisväärsed muutused just naiste rollides. *Postimehe* lehefotodel on vähenenud mõnes sotsiaalses rollis esitatud naiste arv, naisi ei tooda nimeliselt esile ega väärtustata autorite ja arvamuslimidritena. Ka teleaja kasutuse uurin-gul (ETV) saadud tulemused on eeltoodutega sarnased. “Naised saavad kõikides žanrides vähem sõna kui mehed. [...] Naised olid enam kui mehed vaid tavakodaniku rollis sõnasaajaks, kõikides ülejäänud mõõdetud rollides (ekspert, poliitik) olid naised vähemuses.” (Pilvre 2011, 53–54) Poliitika rollis ETV-s esinenud naised said oma valdkonnas kõneaega 2008. aastal 10% ajast, uudistes hõivasid naised ca 1/3 ajast (*ibid.*). Domineerimissuhete revideerimisel tõsteti nii formaalselt kui ka sisuliselt esile mehed,

naised taandati marginaalseks nii formaalse esindatuse poolest kui ka veel märgatavamalt positsioonilt ja staatusest. Vabad valikud reserveerisid subjektsuse meestele.

Vähendav esitusviis ja eriti diskursiivne depersonaliseerimine on olnud olulisemateks maskuliinse ideoloogia edastamise ja ühiskondlike võimusuhte kehtestamise vahenditeks. Tähelepanu soole ei ole alati otsene, kuid see on siiski otsustav võrdsuse või ebavõrdsuse organiseerimise osa (Scott 2008, 130). Sisuline staatuselangus ning nähtav taandamine depersonaliseeritult “lihtsalt üheks naiseks” ja “teise sugupoole” (de Beauvoir 1949, 1997) esindajaks nihutab naised nii formaalselt kui veel suuremal määral sisuliselt perifeeriasse. Fotoga esitletud autorite hulgas on naisi vähe, st. arvamuslimidri rollis on naised meestega võrreldes kordades vähem nähtavad.

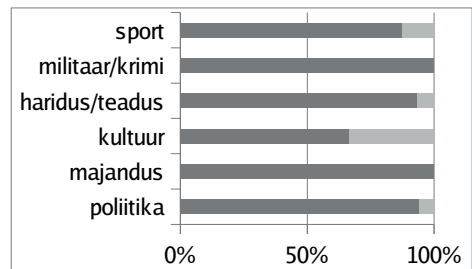
Edasi/Postimehe ajalehefotode üldpilt

Koos reaalsuse muutumisega ühiskondlike suhete muutumisel osutuvad ka ajalehes ühed valdkonnad olulisemaks kui teised. Neutraalsena serveeritud meediakajastuse eelistustes on valdkondade valikul hoomatav sooline võimu-

■ Naised
■ Mehed

Joonis 2. 1985 Sooline esindatus eluvaldkondades ühe nädala ajalehefotodel.

Joonis 3. 1991 Sooline esindatus eluvaldkondades ühe nädala ajalehefotodel.

dimensioon: maskuliinsed on tegeliku võimu ja jõuga seotud valdkonnad: poliitika ja majandus, sõjandus ja korraldus ning sport; feminiinsed valdkonnad on haridus ja teadus, kultuur ja meelelahutus. Uudismeedias on esmatähtis meestega ning neile oluliste valdkondadega seotud meediasisu (McQuail 2000, 290) ja sotsiaalne murrang toob maskuliinse meediasisu esile ka *Postimehes* (joonised 2 ja 3).

Kommunistliku võrdsusideoloogia vägi-valdseist kammitsaist vabanemine on andnud vabas meedias üldhuvitava info tähenduse peamiselt maskuliinsetele tegevusvaldkondadele ja meeste tegevusele. Isegi feminiinseks loetud ja vähenähtavana esitatud tegevusaladel on eelisesindatud mehed ning pärast murranguaega ei ole olnud eluvaldkonda, kus naiste kujutiste arv oleks kodeeritud nädala *Edasis/Postimehes* olnud suurem samas valdkonnas tegutsenud meeste arvust. Ideoloogilise suunamise ja tsensuuri abil harmoniseeritud (Lõhmus 1999) tegevusalade struktuuri juurest on vabaduse saabudes liigutud maskuliinseks hinnatavate valdkondade eesliskajastamise juurde ning jäetud feminiinseks peetud valdkonnad ja naised meediapildist välja.

Eluvaldkondlik ja staatuslik üldpilt

Iseseisvuseelne aeg

Vaadeldava ajavahemiku alguses, kommunistmehitusperioodi lõpu stagnatsiooniaegsel 1985. aastal näeme jätkuvalt põhihoiakult (mõnevõrra leebemas vormis) sõjajärgsega sarnast proletariaadi diktatuuri vaimus maailma. Esil olnud parteitegelaste tausta moodustasid peamiselt võimule ideoloogiliselt olulised tööliised ja tavakodanikud.

Poliitikute ja ka teiste kõrge staatusega isikute pildid olid eksponeeritud konservatiivses võtmes, peamiselt ametlikus poseeritud portreeformaadis või dokumentifotost veidi vähem

formaalselt. Juhistaatus oli tavaliselt pildiga väärastatud. Tihti esines juht kui valdkonna asjatundja ning valdkonna asjatundja oli ka mõne üksuse juht. Kodeeritud nädalal oli meeste esindatus kõrgeim majandussfääris (18 meest) ja spordis (20 meest). Naiste esindatus oli kõrgeim hariduse (15 naist) ja kultuuri (20 naist) valdkondades. Kuigi naised ja mehed on kujutatud arvuliselt üsna võrdselt (71 meest, 41 naist), on valdkondlik esindatus soostereotüüpne.

Nõukogudeaegsetel pildidel olid naised mitmetes rollides. Nende tavapärane tegevuskontekst oli peamiselt kultuuri ja hariduse/teaduse valdkond, mitte majandus ja poliitika ning juhi-positatsioon. Juhtimishierarhiates on naised enamasti madalamal ametikohal.

On raske hinnata, kui paljud naised olid nõukogude ajal nähtavad ametliku "võrdsusideoloogia" tõttu ning kas nad olid lehes välja toodud sellepärast, et ideoloogia nõudis nende näitamist meestega võrdsena ja esitas lehekangelasi vormides leninlikku arusaama – köögitudrukust riigivalitsejaks (kui on vaja sotsialistliku töö kangelast, siis teeme kangelase, nt. "töökangelane" Leida Peips) või võimaldas ideoloogia seda olukorras, kus välise suunamiseta vaba valik eelistanuks iga "inimese" ja "tegija" näitamisel meest.

Kiired muutused

Ajavahemikus 1985. aastast 1989. aastani vabanes ajakirjandus vähehaaval kommunistliku ideoloogia seatud piirangutest ning lehepildidel nähtavate rollide palett mitmekesisus. Ilmselt vajadusest ära hoida poliitilisi vastasseise (ja võib-olla ka vältida teadmata tulevikus ootavat hirmutavat vastutust) tõmbus majandus- ja poliitiline eliit lühikeseks ajavahemikuks meedias varju ning esiplaanile tõusid protestivad rahvahulgad ja nende liidrid. Toimetused tajusid tsensuuri kadu ja valisid persoone, kellele lehes tähelepanu pöörata, vastavalt nende isiklike panusele avalikus elus ning vältisid seniseid

kohustuslikke võimutegelasi. 1989. aasta lehe-
nädala piltidelt peaaegu puuduvad ametlikud
poliitilised liidrid, suur osa nii meestest kui ka
naistest on aruteludele kogunenud tavakodani-
kud (112 inimesest mehi 34, naise 45).

Hetkeks (1989) muutusid esmanähtavaks
iseseisvusmeelseks poliitiliseks võitlusargu-
mendiks kultuuri-, haridus- ning teadusteemad
(tsensuuri piirangud, mahavaikimised, ideoloogiline
sund nõukogudeaegses kultuuris, hariduses ja
teaduses), kus naiste nähtavus on olnud
traditsiooniliselt suurim (1989. aasta nädalas
ulatus võrdesindatus suhteni 55% mehi, 45%
naisi). Haridus- ja teadusvaldkonna järsk tõus
sotsiaalse pöörde eel ja ajal ning sama kiire kadu
avalikkusele huvipakkuvate teemade hulgast
iseseisvuse saabudes oli erandlik nähtus. 1989.
aasta 110 kujutatust on 12 meest ja 14 naist pil-
tidel seoses kultuuriteemadega, 34 meest ja 16
naist seoses haridus- ja teadusteemadega.

Ideaalilähedase formaalse võrdesindatu-
sega paralleelselt algas ka esialgu vähemärgatav
naiste kõrvaletõrjumine ühiskonnaelus olulistest
valdkondadest ja mõjukatest sotsiaalsetest
rollidest. Just esitusviisi abil hakati naisi taan-
dama subjektist objektiks.

Maailm *Edasist* tagasi *Postimeheks* nimeta-
tud ajalehe fotodel muutus aastatel 1989–1991
tervikuna sooliselt polaarsuselt oluliselt konser-
vatiivsemaks (kaitseliitlased ja rapiire täristavad
meeskorporandid *versus* missid) (pilditahvil
1989, 1991). Veel nõukogulikku ja kommerts-
surveta välja antud *Edasisse* ilmus juba 1989.
aastal kolletumine ja naise esitamine meelelahu-
tusena. 1989. aasta *Edasi* avas uudse nädalarub-
riigi “Suvenaine”, kus esitati naisakte (pilditah-
vil 1989). Kuigi ajalehte ilmusid uued pildilised
“põhitegijad” – “tõeline mees” relvaga ning naine
kui vaatamiseks ja hindamiseks välja pandud
objekt, mida võiks tõlgendada puberteetliku
märgina püüdest maskuliinselt tõlgendatud
vabaduse poole, nägi ajalehe ülejäänud pildiva-
lik valdavalt lähenemisenurgalt siiski välja nagu
nõukogude töörahva häälekandja varemgi.

Erinevas mahus ja kontekstis on eri aegadel
fookuses olnud militaar- ja kriminaalvaldkond.
Kui enne iseseisvumist ei kajastatud omamaiseid
kriminaalteemasid peaaegu üldse (v.a. üksik-
kud teated tagaotsitavate kohta), sest tsensuur
ei lubanud näidata ei sõjaväge ega ühiskonna
varjupoolt, siis 1980. aastate lõpus jõudis pii-
rangutest vabanenud meediasse info nii Eestis
viibivate nõukogude vägede kui ka aset leidnud
kriminaalsete sündmuste kohta.

Iseseisvumisaja alguse ajaleht

Kui väljaanded omariikluse ülesehitamise
alguses erastati, asusid nad tööle, arvestades
eelkõige kommertssurvet. Ajaleht muutus
lähenemisenurgalt ja temaatikalt võitluslikuks
ja skandaalihinuliseks.

Eesti taasiseseisvumisel toimunud ühis-
kondliku murranguga läks nii formaalne kui
ka diskursiivne võim üle teistele gruppidele.
Rahumeelsete valdkondade nähtavusel tasa-
kaalus meediapilt haihtus. Ühed valdkonnad
(haridus/teadus) asendusid kiiresti teistega
(meelelahutus, jõustruktuurid, sport), mis
mahult kiiresti paisusid. 1990. aastate alguse
ajalehefoto tegelaskond tegi läbi samalaadse
lihtsustumise/vaesumise protsessi kui sõja
alguses 1941. aastal – tähelepanu liikus tsi-
viilühiskonna eluavaldustest eemale, pildilt
jäi välja kõik peale poliitilise ja majandusliku
võimuvõitluse.

1990. aastate keskpaigas toimus meedias
kriminaalteema plahvatuslik laienemine. Ka
kommertshuvid õhutasid näitama verd ja ohv-
reid. Iseseisvunud riigis asuti esmalt looma
paramilitaarseid organisatsioone, hiljem mili-
taarseid struktuure. Ohvri positsioon on vara-
semast nähtavam, oma osa on selles vabadusel
avalikustada küüditamise tõttu kantud inimi-
ja kultuurivarakaotusi (suur on mõlemast
soost ohvrite hulk).

Koos vaba maailma kommertskonteksti
lülitumisega devalveerus varem tihti punases

ideoloogilises pakendis ja iseseisvusele eelnenud nn. laulva revolutsiooni ajal rahvusliku poliitilise jõu staatuses olnud kultuurivaldkond ajakirjandusfotol kiiresti väheoluliseks temaatikaks, kus prevaleerib meelelahutus. Võrreldes 1985. aastaga, mil piltidel olnud 112 isikust 61 esindasid hariduse/teaduse või kultuuri/meelelahutuse valdkondi, esindasid 1997. aastal nimetatud valdkondi (kusjuures kultuuri ja meelelahutust ei ole eraldi vaadeldud) piltidel olnud 330 isikust 38. Koos meelelahutuslikkuse tõusuga ilmus *Postimehes* inimese näitamisel kasutusele ka kujutatava personaali alastus ja peaaegu alastus; modaalsus, mida nõukogude ajal peaaegu ei kasutatud (meelelahutuse võtmes üldse mitte; kui, siis kujutati näiteks poolpaljaid betoonivalajaid päikese käes töötamas).

1997. aasta *Postimehe* lehenädala fotodel ei kohta enam ühtegi meest ega naist toimetamas haridus- ja teadusvaldkonnas ega ole nähtaval ka ühtegi inimest, kes oleks tegev spetsialisti või lihttöölisena. Ajalehe huvisfäärist kadusid "pehmed", naiselikuks hinnatavad valdkonnad ning nõrgemad staatused. Tähelepanuväärse ja väärtuslikuna esitati üksnes "kõva ja mehiste" diskursust. Esindatus tundus lähtuvat printsibiist "kel jõud, sel õigus" ning "võitjal on õigus (võtta kõik)". Domineeriv diskursus eelistas tugevaid ja sõjakaid ning hoolis eelkõige noortest (Vihalemm 2004).

Vabanemisaeg tõi kaasa meeste osakaalu järsu tõusu nii formaalses esindatuses kui ka rollijooniste poolest (1997. aasta ajalehes kandsid enam-vähem kõik mehed mingil viisil määratletud rollifunktsiooni). Väga suure tähelepanu said mehed juhupositsioonis, eelkõige poliitilistes rollides. 1993. aastal on poliitilistes rollides nähtavad 60 meest ja 1 naine, juhupositsioonil on 75 meest ja 2 naist (kujutatud mehi 177, naisi 34). 1997. aastal on poliitikavaldkonna rollides nähtavad 80 meest ja 4 naist, juhina 90 meest ja 4 naist, spetsialistina 31 meest ja 1 naine (kujutatud mehi 270,

naisi 60). Üha nähtavamaks muutus meeste sport (44 meest, 4 naist 1993. aastal; 46 meest, 5 naist 1997. aastal).

Naiste esindatus liikus suuresti staatusest madalamale, meelelahutajate ja tava kodanike positsiooni (esinejad ja "staarid"; naised erinevate olukordade pealtvaatajana: organisatsioonide nimetute "lihtliikmetena", publikus, poesabas, tänaval möödujatena), oluliselt suurenes määratlemata staatusega "lihtsalt naiste" arv. 1997. aastal on vaadeldud lehenädalas naistest määratletud ühiskondlik roll igal teisel – ülejäänud on juhuslikult pildile jäänud figuurid. Naised kui iseseisvad subjektid kadusid tõsiseltvõetavast ajalehekontekstist peaaegu täiesti. Osaliselt on see tõenäoliselt seletatav iseseisvuse taastamisel toimunud äärmuskonservatiivse ja naiivse restitutsiooni-ideoloogia võidukäiguga (tagasi 1930. aastatesse, st. "nõukogustatud" naised "traktorilt" maha, et eelkõige mehe jaoks ilus olla, kodusoojust pakkuda ja lapsi kasvatada), mida paljuski jagasid nii mehed kui ka naised, teisalt kehtestasid mehed meedias maskuliinse tugevama ülemvõimu kui representatsioonilise sotsiaalse normi.

1990. aastatel muutus ka ajalehefoto vorm. Kui 1980. aasta lõpus otsiti kujutatavale sisule dünaamilisemaid visuaalseid lahendusi, näidati inimesi hoogsas liikumises ja vähem formaalsetes rakurssides ning laiendati distantsilist lubatavust, siis hiljem tuldi vahel inimesele ka mõõdutult lähedale. Mõningaid fotosid hakati kadreerima, tunnetamata isikuruumi piire (pisiportree üksnes silmade, nina ja suuga; juusteta, kõrvadeta, kaelata), inimese portreerimisel võidi kasutada üpris kummalisi rakursse. Ajaleht võttis endale õiguse anda kujutatavale isikule pildi kaudu hoiakuline hinnang teda kas suurendades, vähendades, halvustades või naeruvääristades.

2000. aastate algus

2000. aastateks on iseseisva liberaalse Eesti kommertslik ajakirjandussüsteem välja kujunenud. Visuaalse info maht on ajalehes plahvatuslikult kasvanud.

Postimehe peatähelepanu on fokuseerunud majandusele ja poliitikale.

Pildirohkeks kujunenud lehekeskkonnas on üha enam keskendutud esituslaadilt kaastähendusrikkale fotomaterjalile. Kuna vaadeldud nädalal kajastati Tõnismäe monumendi teisaldamist, on erandina (kümnekonna aastaga oli tavapärane üldmulje lehest muutunud oluliselt rahumeelsemaks) väga nähtav militaarne pildisisu. 506-st lehepildil kujutatud inimesest esindavad militaarset valdkonda 64, teiste valdkondade esindatusega võrreldes ongi selle valdkonna esindatus kõige kõrgem (selle teemaga on seotud ka 6 naisekujutist – naeruvääristavas võtmes eksponeeritud keskealised ja vanemad naised, kes tantsisid ja laulsid monumendi juures). Meelelahutust, mille maht kasvas, pakuti eelkõige visuaalselt dekoratiivses kollases võtmes (šokeerivad kostüümid ja kehapaljastused). Ka tõsiste teemade puhul on *Postimehes* kui uudismeedia väljaandes näha visuaalselt kollasepoolset emotsioonidele apelleerimist.

Noored naised esinevad, noored mehed spordivad. Nõukogude ajal sporditeemad oma veergudele koondanud *Spordilehe* kadumisega ning kommertsargumendi tähtsusega leheomanikele kasvas spordifoto tavapärane maht *Postimehes* oluliselt nii piltidel kujutatud isikute arvu kui ka nende piltide formaatide poolest. Tegelaste suurus leheküljel võib olla muljetavaldav – üks foto spordikangelasest võib katta nii ühe kui ka paarislehekülje (mida muude eluvaldkondade puhul ja teistes info-eesituse kontekstides peaaegu ei esine). Naiste sport on võrreldes meeste spordiga pildiliselt vähetähtsas positsioonis.

Sotsiaalsed keskkonda kaudselt peegeldav ajalehesisu kui diskursiivne soosuhete väljendus

Sotsiaalses süsteemis on naiselik, naistega seostatud ka kogu lastetemaatika ning nii vaaten soosuhete dimensioonis ka laste positsiooni meediasisus. Selged on soolised erisused: poisid on aktiivsed (spordivõistlused, teadusolümpiaadid), tüdrukud traditsioonilistes naiserollides või esinejad (seotud hariduse ja kultuuriga) ja pealtvaatajad,

Lapsi on ajalehefotodel olnud kogu aeg vähe. Neid oli vähe siis, kui pilte oli vähe, ja neid on vähe ka siis, kui pilte on juba palju (16 last 111 kujutatat juures nädalas 1985. aastal (5 poissi, 11 tüdrukut) ja 15 last ka 506 kujutatat puhul 2005. aastal (11 poissi, 4 tüdrukut)). Ühelt poolt tundub läbi aegade kehtivat konventsiooni, kui palju alaealisi on kohane päevalehes kujutada ja nende olemasolu on tavapäraselt mõne fotoga ära märgitud, teiselt poolt on vaadeldud ajavahemiku jooksul laste osakaal fotodel kujutatud inimeste hulgas oluliselt vähenenud. Laps ja probleemid lastega ei ole maskuliinsele temaatikale keskendunud päevalehele huvipakkuv kategooria (nt. ei kujutatud pöördelisel 1991. aastal vaadeldud ajalehenädalas ühtegi last). Sisuliselt on koos muu meediarefleksioonis ebaoluliseks hinnatud naiste ja naiselike valdkondadega) toimunud ühiskonnale olulise sotsiaalse rühma tähenduskadu. Analoogne täiskasvanute esindatusega on sooline proportsioon laste hulgas – poiste esindatus kasvab ja tüdrukute esindatus langeb).

Eluilmaga muutused toovad kaasa suhtemuutuse asjadesse. Sotsiaalsed keskkonda iseloomustab ka selline fotomaterjal, kus inimesi ei kujutata (loomad, loodus- ja tööstusmaastikud, linnavaated, erinevad masinad ja tehnilised seadmed, aumärgid, olmeesemed), ja seda ilmutatakse ajalehes jätkuvalt üllatavalt palju.

Kuigi ka nõukogudeaegses ajalehes olid tööstuse ja ehituse edusammude tutvustused väga olulised, on osa taasiseseisvumisajal domineerinud “kõvast” diskursusest olnud seotud just huviga tehnoloogiaaavutuste vastu (tööstuskeskkonnad, side- ja liiklusvahendid, sõjariistad).

Kõrvutades *Edasi/Postimehe* fotodel asjade esitamise pidevat kasvutrendi kujutatud laste arvuga, näeme eluilma meediarepresentatsioonis oluliselt suurenenud tähelepanu asjadele. *Postimehe* huvi inimeseta keskkonna presenteerimise vastu on pidevalt suurenenud, keskkond iseseisva agendina on üha nähtavam (joonis 4).

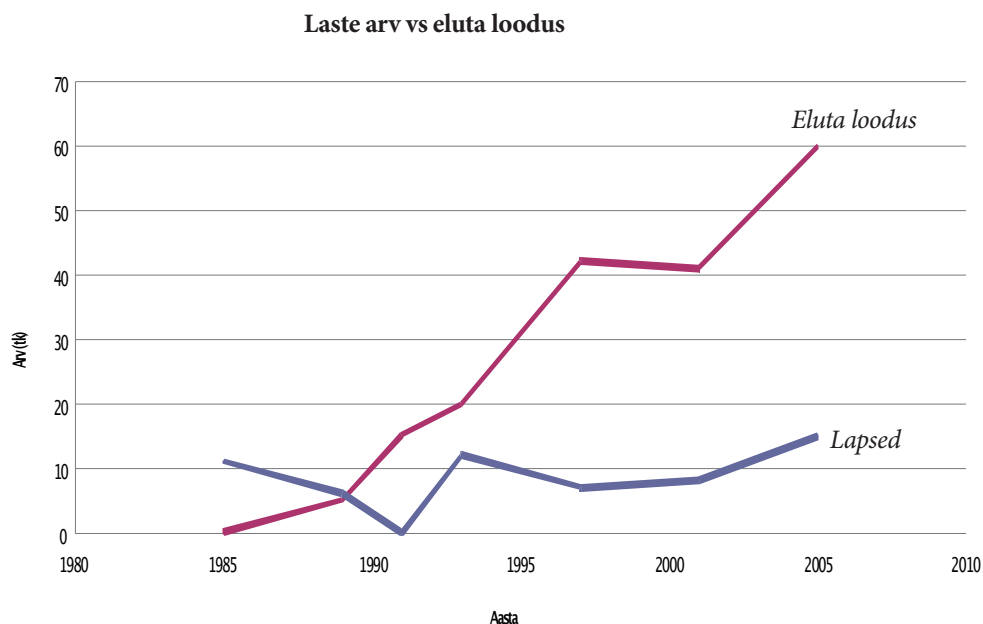
Ühiskondlike olude muutudes teiseneb fotodel kujutatud sotsiaalne kontekst pildiliselt olulisel määral ning seda peegeldavad ka kaudsed näitajad. Kindlasti oleks huvitavaks uurimisaineseks laste positsioon visuaalses meediasisus ning soolised stereotüübid laste kujutamisel. Põnevaid tulemusi võiks pakkuda ka

käesolevaga analoogne uurimus, milles vaadel-daks soolist representatsiooni *Õpetajate Lehes*, kus kajastatakse Eesti ülekaalukalt feminiinset hariduskeskkonda peamiselt maskuliinset vaatepunktist ja eelisesitades valdkonnas töötavaid mehi.

Kokkuvõte

Vaatluse all oli mõjuka päevalehe fotovalik, mille analüüsimisel pakkus huvi, kuidas on ajakirjandusfoto sisu reflekteerinud iseseisvumise poole liikumise eelsel ja järgsel ajal ühiskonnas toimunud muutusi; kuidas on väljaandesse visuaalse materjali valikul jagatud tähelepanu meeste ja naiste vahel; millised on pördelisel ajal toimunud tähendusmuutused soolisest vaatevinklist.

Uuritud materjali analüüs näitab, et pärast sotsiaalpoliitilist murrangut toimusid olulised muutused just soosuhete kujutamises. Naiste

Joonis 4. Laste arv võrdluses eluta looduse näidetega (nädalas); (n1 (lapsed) = 64); (n2 (asjad, tehnoloogia) = 202).

arv ja nende esitatud rollide arv *Postimehe* lehefotodel vähenes; neid ei tooda nimeliselt esile ega väärtustata autorite ja arvamusiidritena. Meedia muutumine maskuliinse temaatika keskseks on olnud nähtav ka fookuse ümberasetumises peamiselt “mehistele” tegevusvaldkondadele.

Sotsiaalne pööre kajastub selgete struktuursete muutustena kujutatavate tegelaste kategooriates. *Edasi/Postimehe* ajalehefotode arv ja inimeste kujutamine fotodel on sotsiaalse süsteemi muutudes 20 aasta jooksul oluliselt muutunud. Fotode hulk ajakirjanduses on kordi suurenenud ning võimaluste avardumine on kaasa aidanud inimese ajalehefotol kujutamise modaalsuse muutumisele. Olulised esiletõstmised ja maha vaikumised on seotud inimese sooga, kusjuures tähelepanu soole ei defineerita otsesena, kuid see on siiski otsustav võrdsuse või ebavõrdsuse organiseerimise osa (Scott 2008). Ajakirjandusfoto valik on sõltunud sellest, mida on peetud tähendusrikkaks ja mida mitte. Pildivaatajale esitatud kultuurilisi arusaamasid normaalsusest on kiirete muutuste käigus diskursiivselt oluliselt muudetud.

Naiste kujutiste vähenemine ja vabanemisel tekkinud ning hiljem mõnevõrra leevendunud huvipuudus naiste tegevuse ja “naiste alade” suhtes on olnud suur. Formaalse esindatuse vähenemise kõrval on olulisemad olnud esitusviisi sisulised muutused. Diskursiivne staatuselangus (määratlemata ja madala staatusega rollid, juhuslikkus pildil), ning depersonaliseerimine (anonüümsus, st. fotoallkirjades nimega nimetamise osakaalu vähenemine; tühine osa pildiga esitletud autoritest) on tõrjunud naised marginaalseina perifeeriasse. Depersonaliseerimine on olnud üks olulisemaid vahendeid maskuliinse ideoloogia edastamisel ning maskuliinsete normide kehtestamisel.

Suur osa varem pildis kirjeldatud maailmast muutus vabanedes ja ideoloogilise tsensuuri lõdvenedes/kadudes nähtamatuks (naised sotsiaalsetes ja poliitilistes rollides, lapsed) ning

vastupidi – eelisesindatuks (militaarne kontekst, meeste sport). Paradoksaalselt on naiste esindatus uudismeedia ajalehepildis olnud seotud ühiskonda konstrueeriva “tasakaalus hoidva valvuri” kohaloluga.

Ajalehepiltide sisu on ka vabaturuühiskonas osaliselt seotud reaalse inimese elumaailmaga, meediapiltidel nähtav on “suurem kui elu” ja suur osa “tegelikust elust” ja selle “tegeliku elu” tegelastest ei paista välja. Massimeedia reaalsus jääb ka muutudes inimese olemise reaalsusest lahus olevaks, olles omavahel seotud muutustes teiseva refleksivsuse ja tähenduse kaudu (Luhmann 2009), ühelt poolt peegeldades ühiskonda, teiselt poolt seda peegeldust ühiskonnas domineerijaille sobivalt konstrueerides. Muutus võimusuhetes muudab ajalehepiltidel esitatavat maailma oluliselt.

Artikli valmimist on toetanud ETF grantid nr. 5854 ja 9121.

Märkused

- 1 Sugu, põhinedes tajutud sugudevahelisel erinevusel, kujundab ühiskondlikke suhteid ja on esmatähtis võimuhete tähistamise viis. Muutused ühiskondlike suhete korralduses toovad alati kaasa muutused võimu kujutamises (Scott 2008, 127–128).
- 2 Luhmann vaatleb massimeediat reaalsusena, reaalsuses eksisteeriva kommunikatsioonisüsteemina, mis põhineb sotsiaalsel süsteemil (Luhmann 2009, 3). Neil süsteemidel on erinev identiteet, mida pidevalt kommunikatsiooni käigus reprodutseeritakse, ja nende identiteetide olemus sõltub sellest, millist informatsiooni peetakse tähendusrikkaks ja millist mitte. Informatsiooni valides ja kasutades kirjeldab massimeedia iseenda võimalusi; valikuid ei tee inimesed, vaid need on süsteemi poolt ette antud (Luhmann 2009).
- 3 Denis McQuail peab oluliseks meedia võrdlemist sotsiaalse reaalsusega ning näeb meedia sisu sotsiaalsete ning kultuuriliste uskumuste ja väärtuste peegeldusena, mis osutab teatud aja, koha või sotsiaalse grupi väärtustele ja uskumustele eeldusel, et meedia vastab üldiselt inimeste hulgas levinud lootustele, hirmudele ja uskumustele ning peegeldab üldisi väärtusi, kusjuures meedia sisu näib toimivat kultuurilise indikaatorina, mis iseloomustab ühiskondlikke olusid samal viisil kui muud sotsiaalsed ja majanduslikud indikaatorid (McQuail 2000, 27).
- 4 “Keskne (informatsiooni) kvaliteediga seotud mõiste on objektiivsuse mõiste. Objektiivsus on konkreetne meediapraktika vorm ja ka konkreetne hoiak info kogumise, töötlemise ja levitamise suhtes. Selle peamised tunnused hõlmavad erapooletut ja neutraalset suhtumist teate objekti, mis teisisõnu tähendab subjektiivsuse või isikliku seotuse puudumist. Teiseks peab puuduma poolehoid – arutluse all olevas küsimuses ei tohi olla erapoolik ega demonstreerida kallutatust. Kolmandaks nõuab objektiivsus ranget täpsuse ja tõe kriteeriumide jälgimist (näiteks olulisus ja täielikkus). Samuti eeldab objektiivsus varjatud tagamõtete või kolmanda poole huvide teenimise puudumist. Vaatlemise ja teadete edastamise protsess peaks seega olema vaba subjektiivsusest ning mitte sekkuma edastatavasse reaalsusesse.” (McQuail 2000, 156)
- 5 “Isikuid võib esitada kui indiviide või kui gruppide liikmeid. Individualiseeritakse võimu esindajaid ja nn. olulisi isikuid, samas kui võimust eemalolevad ja nn. mitteolulised isikud ilmuvad gruppidenä, st. depersonaliseeritult.” (Põldsaar 2001, 103).
- 6 Vaadeldava ajavahemiku fotode mahulise esitamise päevalehes võtab R. Kurvits kokku järgmiselt: “1950.

aastate lõpus hakkab fotode hulk järsult kasvama ja 1965. a. ilmub ühes lehenumbris keskmiselt kümme fotot. Pärast 1965. a. fotode hulk väheneb pisut (kaheksa-üheksa fotot lehenumbris) ja jääb sellele tasemele nõukogude aja lõpuni” (lk. 110). “Järgmised suured muutused tulevad 1990. a. paiku, kui järsult muutuvad fotode tüübid ja nende esitlemispraktika. Loobutakse nõukogude elu ülistavatest fotodest ja välisfotodest, fotod näitavad Eestis ja NSVL-s toimuvat, kõige enam kasutatakse portreesid (sportlastest, poliitikutest, kultuuritegelastest). [...] Fotode hulk kasvab enam-vähem sünkroonselt lehenumbri mahu kasvuga (1990. a. ilmub ühes m²-s toimetuse materjalis 12 fotot, 1995. a. 13 fotot), aga fotode maht kasvab samal ajal järsult (1990 on fotode maht 10% toimetuse materjali mahust, 1995. a. – 16%). Põhjusiks on see, et fotod on varasemast suuremad. Fotode suuruseline jaotus on sarnane nõukogude ajaga, aga suurused varieeruvad pisut rohkem” (lk. 111). “1990. aastate keskel hakkab fotode kasutuspraktika muutuma. Fotode hulk kasvab viie aastaga kaks korda, ka fotode mahu kasv jätkub. [...] Selle põhjustab fotode uus kasutusviis: fotode suuruse abil hierarhiseeritakse infot” (lk. 114). “Sama tendents jätkub uuel sajandil. Fotode keskmine suurus kasvab pisut, sest üliväikeseid fotosid kasutatakse vähem. 2005. a. ilmub keskmiselt 30 fotot 1 m²-s toimetuse materjalis (68 fotot lehenumbris), fotode maht on 27% toimetuse materjali mahust” (lk. 115). (Kurvits 2010)

Kirjandus

- Bell, Philip (2001). Content Analysis of Visual Images. In van Leeuwen Theo; Jewitt, Carey (eds.), *Handbook of Visual Analysis*. Sage Publications, London.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Televisioonist*. Loomingu Raamatukogu, 30. Perioodika, Tallinn.
- Etti, Ande (2008). *Ajakirjareklaami tõlgendamine: visuaalsemiootika võimalused ja sihtrühmapoolne retseptioon*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri, <http://hdl.handle.net/10062/15703>.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Longman, London.
- Foucault, Michel (2005). *Teadmiste arheoloogia*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- de Beauvoir, Simone (1997). *Teine sugupool*. Vagabund, Tallinn.

- Kress, Gunther; van Leeuwen, Theo (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. Routledge, London.
- Kress, Gunther; van Leeuwen, Theo (2001). *Multimodal Discourse. The Modes and Media of Contemporary Communication*. Arnold, London.
- Kurvits, Roosmarii (2010). *Eesti ajalehtede väljumus 1806–2005*. TÜ Kirjastus, Tartu.
- Kõnno, Andres; Aljas, Agnes; Lõhmus, Maarja; Kõuts, Ragne (2012). The Centrality of Culture in the 20th Century Estonian Press. A Longitudinal Study in Comparison with Finland and Russia. *Nordicom Review*, 2, 103–117.
- Kõnno, Andres; Lõhmus, Maarja (2007). *Changes of Media Structure and the Role of Media. The Case of Estonia 1940–2005*. ESA Conference: Sociology of Communication and Media Research, Glasgow.
- Kõuts, Ragne (2004). *Ajakirjandus ajastu kontekstipildi loojana: miks ja kuidas uurida. Mis on Eestis toimunud? Ajakirjandus 1940–2005: inimene, kultuur, võim*. (Toimetajad: M. Lõhmus, R. Kõuts, grandiprojekt 5854, Structure, actors and values in Estonian, Russian and Finnish dailies 1901–2009).
- Luhmann, Niklas (2009). *Sotsiaalsed süsteemid*. Ilmamaa, Tartu.
- Lõhmus, Maarja; Kõuts, Ragne; Kõnno, Andres; Aljas, Agnes (2011). Time and Space in the Content of Estonian Daily Newspapers in the 20th Century. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15, (1), 60–73.
- Lõhmus, Maarja (2011). Towards a Comparative Longitudinal Approach of Communication: Different Disruptions and Continuities as Indicators in European Newspapers. Social Relations in Turbulence Times, Genf-Geneve, 7–10 Sept. 2011. Geneve, Université de Genève, Faculté des Sciences Économiques et Sociales, Swiss Sociological Association, 2011, (European Sociological Association (ESA)), 407–407.
- Lõhmus, Maarja (2009). On Publicity and Reflexive Journalism. In Tarasti, Eero; Forsell, Paul; Littlefield, Richard (eds.), *Communication: Understanding/Misunderstanding*. International Semiotics Institute, Semiotic Society of Finland, Helsinki, Imatra.
- Lõhmus, Maarja (1999). *Toimetamine: kas looming või tseensuur*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Mangus, Hedli (2008). *Meeste kujutamine ajakirjade Cosmopolitan ja FHM reklaamfotodel*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri, <http://hdl.handle.net/10062/15715>.
- Mitchell, Thomas W. J. (1992). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. University of Chicago Press, Chicago, London.
- McQuail, Denis (2000). *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Piilehto, Minna (2005). *Sugupoolte representatsioon Eesti Ekspressi reklaampildidel aastal 2002*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri, <http://hdl.handle.net/10062/15506>.
- Pilvre, Barbi (2011). *Naiste meediarepresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Põldsaar, R. (2001). Kriitiline diskursusekäsitlus ja naisekäsitlus eesti meedias. *Ariadne Lõng*, 1/2, 99–106.
- Raadik, Egle (2007). *Naise konstrueerimine ajakirja Anne illustratsioonides*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri, <http://hdl.handle.net/10062/15671>.
- Randmaa, Kristiina (2003). “Naistemaailma” muutumine ajakirjas Eesti Naine aastatel 1989 ja 2000. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri.
- Ruuda, Marit (2003). *Naiste ja meeste esinemine ETV omaaadetes aastatel 2002 ja 2003*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri.
- Scott, Joan W. (2008). Sugu: kasulik kategooria ajaloo analüüsiks. *Ariadne Lõng*, 1/2, 116–135.
- Ulfsak, Maria (2003). *Naised ja mehed Eesti telekraanil 2002*. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, käsikiri.
- van Dijk, Teun A. (2005). *Ideoloogia*. TÜ Kirjastus, Tartu.
- Vihalemm, P. (toim.), (2004). *Meediasüsteem ja meediasutus Eestis 1965–2004*, TÜ Kirjastus, Tartu.

Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”

Eve Annuk

☞ Meile jääb alles see hüüd maksvaks: ärgake ülesse, Eesti naisterahvad, vaimu tuimusest, nõdrusest, pimedusest ja vaadake, kui kaugele, kui kõrgesse naisterahva vaimuloomus ülepea jõuda võib; hakakegi teaduste aabitsat veerima, hakake silmi ilu ilmutuste äranägemiseks teadmise varal heledamaks pesema! Hakakem mõistust arusaamisele, tundmusi õigusele, kohustele, mis Jumal isi peale paneb, teritama! Vaadake, Soome naisterahvad, kes ju meie kõigest ligemad sugulased on, käivad juba Ameerikamaa koosolekutel, mõistavad enese mõtteid juba mitmel maailma keelel mõjuvalt avaldada, ja meie ei mõista veel mitte oma enese suure riigi keeltki rääkida! Meil

ei saadagi veel sellest aru, mis pärast ka naisterahvaski teisa keelegi õppima piab, veel vähem mõnda muid kõrgemaid teadusi.” (Suburg 1888a, 250).

Nõnda kirjutas eesti esimene feminist, kirjanik, ajakirjanik ja pedagoog Lilli Suburg 1888. aastal oma ajakirja *Linda* teise aastakäigu 7. numbril juhtkirjas eesti naistele emantsipatsioonist ja naiste õigustest, väites, et võttes naiselt vabaduse ja võimaluse saada haridust, võttis mees naiselt ühtlasi ka võimaluse olla iseseisev. Seepärast kutsus Suburg naisi üles haridust omandama ja kõrgematele sihtidele pürgima. Võib vaid oletada, kui paljusid (või väheseid) naisi mõjutas see pöördumine, sest *Linda* trükiarv ja ka lugejaskond oli väikesearvuline ja naiste üldise madala haridustaseme tõttu ei olnud piisavalt haritud eesti naisi, kellele Suburgi sõnum oleks päralt jõudnud. Emantsipatsioonisõnum, mida Suburg eesti esimeses naistajakirjas kuulutas, oli ajast etteruttav, sest ajastuomased soolised arusaamad olid kantud konservatiivsest sooideoloogiast, mille järgi naise roll pidi olema seotud eelkõige koduse sfääriga. Ka eesti rahvuslikus liikumises omaks võetud seisukohad sooküsimuses tuginesid samadele eeldustele.

Artiklis analüüsitaksegi sooküsimuse ja naisemantsipatsiooniteema käsitlust eesti avalikus ruumis ja ajakirjanduses 19. sajandi lõpul, suhestades seda Lilli Suburgi emantsipatsiooniteema käsitlusega nii tema ilukirjanduslikes töödes kui ka ajakirjas *Linda*. Ajakirjandusel oli oluline roll lugejate hoiakute ja sedakaudu avaliku teadvuse kujundamisel. Ajakirjanduse vahendusel levisid ka radikaalsemad ideed ja eesti lugeja sai informatsiooni nii teistes Euroopa riikides olulise koha saavutanud naisliikumise kui ka naisemantsipiooni ideede kohta.

Käsitletakse ka eesti rahvusliku liikumise suhet naisküsimusse ja naisemantsipiooni, sest see kujundas oluliselt eesti haritlaskonnas ja eesti rahvuslikus ideoloogias omaks võetud sookäsitust, mis jäi suuresti püsima läbi terve 20. sajandi.

Naiste emantsipatsiooni teema ja rahvuslik liikumine

Baltisaksa aadli sooideoloogia mõjutas ka madalamate klasside soolisi arusaamu, kes võtsid need üle ja kohandasid oma vajadustega. Ka 19. sajandi eesti intellektuaalne eliit, nii saksastunud kui ka rahvusliku identiteedi pooldajad, võttis üle “domineeriva kodanliku moraalikoodeksi, mis pani – lisaks külakultuuris eksisteerivatele eristumehhanismidele – aluse rahvusliku ärkamisliikumise patriarhaalsele iseloomule” (Kivimaa 2009, 48).

Eesti rahvuslik liikumine oli naiste õiguste suhtes konservatiivne, jättes traditsioonilised soorollid puutumata (Kivimaa 2009, 41, 48). Sirje Kivimäe järgi oli eesti rahvuslik liikumine “täielikult meeste ettevõtmine”; kõik rahvuslikud suurseltsid asutati ainult meesliikmeskonnaga ning laulupidudele kui rahvusteadvuse tõusu kesksetele üritustele ei pääsenud naised laulma enne 1879. aastat (Kivimäe 1995, 121–122). Naiste roll rahvuslikus liikumises oli pigem toetav, näiteks aitasid naised organiseerida näitusmüüke ja korjandusi.

Ajaloolane Sirje Tamul on iseloomustanud 19. sajandi teise poole eesti ühiskonda väga konservatiivseks: “Saksa ühiskonda matkida püüdev tollaegne eesti ühiskond oli naiste ambitsioonide suhtes veelgi tagurlikum kui muu Victoria-aegne Euroopa, kohati ultrakonservatiivne mõttelaad määras naised lapse rolli.” (Tamul 1999, 13) Naiste rolli näitab ka see, et eesti rahvusliku liikumise algatajate seas oli naisi väga vähe, mida on seletatud “eesti ühiskonnas juurdunud patriarhaalsusega, mis naiste osalusele avalikus elus ei ole hästi vaadanud.” (Laar 2006, 294). Naiste osalus suurenes rahvusliku liikumise edenedes ja seetõttu on nähtud paralleeli naiste emantsipatsiooni arengu ja rahvusliku ärkamise vahel (Laar 2006, 295).

Hoolimata sellest konservatiivsest raamistikust muutus naiste hariduse teema rahvusliku liikumise tegelaste jaoks oluliseks, sest haritud

mehed vajasid enda kõrvale haritud naisi kui abikaasasid ja toetajaid. Naisi kui meeste juhitud rahvusliku projekti osa tuli harida, et nad mõistaksid rahvusliku liikumise eesmärgi ja suudaksid kasvatada lapsi rahvuslikus vaimus.

Kohalik saksa eliit propageeris ideed, et naised vajavad haridust eelkõige oma abikaasa ja pereema rolli täitmiseks (vt. Whelan 1995). Eesti rahvuslikud liidrid Carl Robert Jakobson ja Jakob Hurt, lähtudes rahvuslikest ja põllumajanduslikest huvidest, rõhutasid vajadust parandada eesti naiste haridustaset, kuigi nad olid veendunud, et naise õigeks kohaks on kodu ja perekond. Tahtes edendada naiste haridust, ei pidanud nad keskharidust naistele siiski vajalikuks (Sirk 2011, 102, 106).

Carl Robert Jakobsoni arusaamad naiste sotsiaalsete rollide kohta olid väikekodanlik-patriarhaalsed: ta pidas naiste ülesandeks abikaasa toetamist ja laste kasvatamist rahvuslikus vaimus (Kivimäe 1995, 124–125). Jakobsoni vaated naiste ja naiste hariduse kohta leidsid väljenduse ka tema ajaleheartiklites. Näiteks kirjutas ta: “Esmalt peame naisterahva vaimuharimise juures naise loomust tähele panema. Naise loomus on seesugune, et üksi perekonnas ja omas majas ja laste seas oma tegevuse valda leiab ja üksi seal tema ülem õnnetundmine õitseda võib. Sellepärast peab ka naisterahva vaimuharimise juures see eesmärgiks olema, teda selle maja ja perekonna elus nii osavaks teha, et nii heaste tema mees kui kõik teised inimesed, kes sellest perekonna elust osa võtavad, ütelda võivad: kaunimat kohta ei ole, kui see maja on, ja õnnelikumat elu ei või elada, kui selles perekonnas.” (Jakobson 1881, 1). Jakobsoni jaoks oli mees see, kes töötab, loob varandust, vaimuvaldas tegutsedes uurib uusi mõtteid ja on rahvusliku hoiakuga, naine aga peab hoolitsema kodu ja perekonna eest; naine on mehe tegevuste kõrval nagu päike, kes ise tööd ei tee, aga kelle kiired sünnitavad elu ja sigindust. Seetõttu on naise hariduse sihiks arendada naise perekonnelule suunatud loomust. Ka need naised, kel

perekonda pole, saavad perekonnaelu heaks töötada, näiteks teenijatena. (samas)

Tüdrukutele mõeldud koolilugemikus "Helmed" (1880) järgis ta samu konservatiivseid arusaamu eri sugudele omistatud erinevatest rollidest, mis määratlesid nii naiste haridusvõimalused ja -vajaduse kui ka piirasid naiste tegevusvaldkonna koduse sfääriga (vt. Mattheus 2008, 101–103).

Omaette küsimus on, kuivõrd ulatus valitsev sooideoloogia talurahvani, kelle arusaamu ja tõekspidamisi kujundasid sajanditevanused kombed ja tavad, aga ka seadused, mis jätsid naised meestega võrreldes ebavõrdsemasse olukorda. Näiteks Aleksander Veiderma on oma mälestustes kirjutanud, pidades silmas 19. sajandi teise poole talupoeglikku konteksti, et tütarlapsed olid õigus pärida palju väiksem osa kinnisvarast kui poegadel ja päranduse jagamisel võeti arvesse ka kaasavara, mis tütrele abielludes oli antud (Veiderma 2000, 21). Ajaloolane Sirje Kivimäe on aga väitnud, et eesti talupojaühiskonnas ei olnud naised sedavõrd allutatud olukorras, kuid et patriarhaalne suhtumine levis koos uute omandisuhetega ning et moderniseeruv eesti ühiskond võttis eeskujuna mitte saksa ülemkihtidelt, vaid väikekodanlikku mentaliteeti juurutavatelt nn. "väikestelt sakslastelt" (Kivimäe 1995, 125).

Naisküsimus eesti ajalehtedes

Naisküsimust hakkas baltisaksa ajakirjandus kajastama juba 19. sajandi keskpaigas, mil Riias ilmunud ajakirjas *Baltische Monatsschrift* tekkis debatt naiste hariduse üle ja arutati seda, kas tütarlast on vaja koolitada salongidaamiks või pereemaks. Sajandi lõpul muutus diskussioon teravamaks ja küsimuseasetused julgemaks, sest tekkis vajadus naistele mõeldud töökohade järele, mis omakorda eeldas naiste hariduse parandamist (Lukas 2004, 151).

Ka eestikeelne ajakirjandus ei saanud sellest teemast mööda vaadata. Juba 1863. aastal kirju-

tati *Pärnu Postimehes* naiste haridusest, rõhutas, et emad kui laste kasvatajad peaksid olema haritud. Leiti ka, et kuigi meeste haridus on kehv, on naiste oma veelgi kehvem: "Seda pole ju nii häste kui olemaski!" Eesti elu ei parane seni, kuni lastekasvatus ja naiste haridus ei parane. Naistele tuli õpetada Jumalasõna, puhtust, kasinust, näputööd, majapidamist ja kombekaid eluviise (Eesti emmad, 1863).

Eesti ajalehtedes hakati naisküsimuse ja naiste hariduse teemat sagedamini arutama alates 1880. aastatest. Sel ajal suurenes nii lugejate kui ka väljaannete arv (Undla-Põldmäe 1981, 277).

Naisküsimust käsitlesid nii mõjukamad väljaanded, nagu *Eesti Postimees*, *Sakala*, *Olevik*, *Virulane* ja *Postimees*, kui ka väiksema levikuga ajalehed. Uuendusmeelsemat, demokraatlikku maailmavaadet esindas 1878. aastal ilmuma hakanud *Sakala*. Naisküsimuse ja naiste hariduse teemalised kirjutised ajalehtedes ulatusid lühisõnumitest kuni pikemate argumenteerivate artikliteni.

Käsitleti naiste rolli ühiskonnas ja kodus, naiste vähese hariduse põhjuseid ja võimalusi parema hariduse saamiseks ning naiste töövõimalusi väljaspool kodu. Puudutati ka naiste õiguste teemat ning kirjutati eri maade naiste olukorrast ja naisliikumisest. Naiste haridus oligi üheks keskseks naisteamaga seotud küsimuseks, sest eesti naiste madal haridustase oli muutunud takistuseks kogu ühiskonna arengule. Näiteks kirjutas ajaleht *Sakala* 1879. aasta 24. veebruari numbri esileheküljel naiste haridusest, rõhutades, et meeste hariduse edendamise kõrval tuleks palju rohkem tähelepanu pöörata ka naiste haridusele (P. P. 1879). Naiste halva olukorra põhjuseks peetigi nende vähest haridust, mille põhjuseks omakorda olid nii ühiskonna vaesus kui ka vananenud hoiakud, mis ei pidanud haridust naistele oluliseks. (Simberg 1887; Naesterahvas 1887).

1880. aastal *Sakalas* ilmunud kirjutises "Naisterahvas" rõhutati naiste kui emade kasva-

tamise ja nende harimise vajadust (-W. 1880). Läbi nelja ajalehenumbri ilmunud artiklis tutvustati naiste seisundit läbi ajaloo erinevates riikides, nagu Idamaades ja Vana-Roomas, vastandades neid maid Põhjamaadele, kus naistel oli rohkem õigusi. Naiste õiguste kaotamist seostati artiklis ristiusu levikuga, nähes seega religioonis soolise ebavõrdsuse põlistajat. Just ristiusu tõttu "Naisterahvas oli omas meele oleku järjes raskestes ära mõnitatud, temalt oldi inimese õigustega ka inimlik auu ja väärtus ära võetud, ta oli omas meele järjes kui ka igapidises olekus liig madalasse maha rusutud." (-W 1880, nr. 20, 1). Naine on aga "inimeste ema" ja naiste ilmajätmine õigustest tekitas suurt kahju nii neile endile, meestele kui ka tervele inimsoole. Artiklis rõhutati, et rahva üldine haridustase sõltub emadest, seetõttu ongi oluline naisi kui emasid harida.

Ajaleht *Eesti Postimees* käsitles naisküsimust artiklis "Meie naisterahva küsimus", mis ilmus 1887. aastal osade kaupa mitmes numbris. Artiklis püstitati naiste võrdõiguslikkuse küsimus ja toodi esile naiste ebavõrdsuse põhjused. Leiti, et eesti naiste "mõtteosavus" jääb meeste omast maha kasvatuse (hariduse) pärast, mitte naiste väiksemate looduslike eelduste tõttu. Anti ülevaade naiste olukorrast erinevates maades. Rõhutati naise õigust saada võrdse töö eest võrdset palka, sest naisel pole sugugi vähem kulutusi kui mehel: "teeniks ta rohkem, küll ta siis ka rohkem välja annaks". Naiste trööstitus elusaatuses on eelkõige süüdi nende kehv haridus, mis ei võimalda neil elus teha paremaid valikuid: "Aga seep see asi on, et suurem osa naisterahvast mitte mõtlejad inimesed päris mõttes ei ole, sest neil puudub selleks ju tarviline haridus, ja nii kaua kui see puudub, nii kaua kui tarvilikuks arvatakse ainult meesterahvale täieliku haridust anda, nii kaua jääb naisterahvas tingimata mehe alatuks orjaks, mehe meele ja mõtte valla alla, jääb tema elu hommiku maa naisterahva elu sarnaseks." (Simberg 1887, nr. 12, 3) Ainult hea

haridus saab naiste elujärge parandada, leidis artikli autor kokkuvõtvalt.

Ka ajaleht *Virulane* võttis naisteemal sõna, avaldades 1887. aastal läbi mitme numbriga pikema kirjutise "Naesterahvas", kus samuti arutleti naiste hariduse üle. Artiklis leitakse, et nii Eestis kui ka Euroopa rahvaste juures on tavaks pidada naist mehest alamaks ja seetõttu peetakse loomulikuks, et naisel on vähem haridust ja vähem õigusi. Ometi on naise eluülesanded emana ja laste kasvatajana suuremad kui mehel ja seetõttu peaks naisel olema ka suured õigused ning hea haridus nendega toimetulekuks. Tuuakse ka esile põhjused, miks naiste haridusse vähe panustatakse. Osalt on see tingitud ühiskonna vaesusest, osalt aga vananenud arusaamadest, mille järgi ei ole naiste harimise eesmärgiks neid eluks ette valmistada. See puudutab nii kõrgemast kui ka madalamast seisusest naisi. Naistele tuleks õpetada ameteid, millega nad saaksid end ise ülal pidada. Maal on naisel aga eriti vähe võimalusi enese elatamiseks, kui ta just teenija või abielunaine ei ole, sest seal pole naisele kohaseid ameteid. Seetõttu lähevad paljud naised linnadesse tööd otsima, aga sobiva töö puudusel satuvad halvale teele. Võrdluseks tuuakse artiklis teiste Euroopa maade ja Põhja-Ameerika naised, kes töötavad mitmesugustes ametites. Lõpuks loodetakse artiklis olukorra paranemisele. (Naesterahvas, 1887)

Ajalehtedes pöörati tähelepanu ka naisautorite osakaalule kirjanduses. Nii käsitleti *Virulanes* 1887. aastal eesti naiskirjanike teemat ja leiti, et naisautorite vähesus on tõsiseks puuduseks eesti kirjanduses (Naesterahva ... 1887).

Kajastamist leidis ka naiste õiguslik seisund, näiteks kirjutati talupoja naise seisundi parandamisest tänu uute kohtute sisseseadmisele (Sõnumid... 1889).

Samuti avaldasid eesti ajalehed vene- ja saksa keelsetes ajalehtedes ilmunud naistemaatika seotud sõnumeid või andsid neist ülevaate. Näiteks tutvustati 1892. aasta *Postimehes* naiste käsitöökooli rajaja Elise Baraniuse baltisaksa

lehtedes ilmunud kirjutisi naiste tegevuse kohta (Sõnumid ... 1892).

Sajandivahetuse lähenemine tõi eestikeelsetesse ajalehtedesse juba sagedasema diskussiooni naisküsimumise ja naiste hariduse üle ning rohkem tutvustati ka naisliikumist. *Eesti Postimees* avaldas 1894. aastal artikli “Mõnda meie aja naesterahva liikumisest”, kus tutvustati rahvusvahelist naisliikumist, mida iseloomustati naiste sõjana meeste vastu. Põhjalikumalt tutvustati Ameerika naisliikumist ja sealsete naiste saavutusi oma õiguste realiseerimisel ning nimetati 19. sajandit naiste vabaduse ja võitude sajandiks. (Mõnda ... 1894)

Eesti ajakirjanduses käsitleti naiste olukorda erinevates maades (Soomes, Rootsis, Norras), võrreldes seda Eestis valitseva olukorraga. Leiti, et võrreldes Põhjamaade naistega on Eesti naiste olukord märksa halvem. Põhjamaid esitleti positiivse näitena kui maid, kus naistel on läbi aegade olnud tugev positsioon: “Ühegi suure rahva juures ei ole naesterahvas kunagi nii rohkeid inimlikka õigusi pidanud ega nii suure auu sees seisnud, kui ennemuiste ja osalt praegugi Skandinaavias.” (Naesterahvas ... 1881, 1). Soome naabermaana oli kõige lähemaks eeskujuks naiste parema olukorra kohta. Eesti lugejale tutvustati ka soome naisautoreid ning feministe, nagu kirjanik Minna Canth, tõlkija Elisabeth Löfgren ja naisõiguslane Lucina Hagman. Kriitilise seisukohavõtu eesti naiste olukorra kohta avaldas 1896. aastal *Olevik*, kus tutvustati soomlanna Lilli Liliuse Soome naistelehes *Koti ja Yhteiskunta* ilmunud kirjutist eesti naiste raskest olukorrast, mis sisaldas kriitilisi seisukohavõtte Eestis valitseva sooideoloogia kohta. Lilius leidis, et Eestis valitsevad naiste kohta aegunud arusaamad ja naiste haridusvõimalused on kehvad. (Eesti naisterahvas, 1896)

Konservatiivsemat suhtumist naisküsimumusse esindas ajaleht *Postimees*, kus ilmus 1892. aastal artikkel “Naesterahva küsimusest”, mille teemaks oli naisliikumine ja naiste valimisõigus Inglismaal ning laiemalt naiste õigused. Artiklis

kaitsti traditsioonilisi soorolle ja leiti, et naiste peamine elukutse peaks olema abielu. (-ts., 1892) 1895. aastal ilmus *Postimehes* artikkel “Naesterahvas ajaloos”, kus rahvuslik-konservatiivses vaimus määratleti naise peamise tegevusvaldkonnana kodu ja perekond (Naesterahvas ... 1895).

Kuigi eesti ajalehtedes tõi naisteemaline diskussioon esile erinevaid seisukohti naise rollist ja kohast ühiskonnas ning koduses elus, jääd i üldjuhul siiski ajastu sooideoloogia piiridesse, toetudes arusaamadele naistele ja meestele looduse poolt määratud erinevatest rollidest. Tõdeti küll naistele hariduse andmise vajalikkust, mis võimaldaks naistel töötada ka kodust väljaspool, kuid põhimõttelisi muudatusi soosuhetes ei eeldatud.

Emantsipatsiooniteema ajakirjas *Linda*

Uusi aspekte eesti sooteemalisse diskussiooni tõi Lilli Suburg, astudes oma kirjutistes välja selle sooideoloogia vastu, mis kujundas baltisaksa ühiskonna soolisi arusaamu, mõjutades ka kodanluse (keskklassi, literaatide) ja väikekodanluse naise- ja mehekäsitust. Ajakiri *Linda*, mille toimetaja Suburg oli aastatel 1887–1893, andis talle võimaluse oma ideid väljendada ja levitada, tõi küll, üsnagi väikese lugejaskonna ees, kuna *Linda* esimeste aastakäikude trükiarv kõikus 500–800 ümber ja tellijaid oli 300 ringis (Annus, Loogväli 2002, 362). Et *Linda* ideelise ja sisulise külje eest vastutas algul Suburg üksinda, siis kuulusid esimesed kolm numbrit oma olemuselt personaalse ajakirjanduse hulka, kuigi ka ajakirja järgmiste numbrite puhul oli Suburgi maailmavaateline roll suur (Undla-Põldmäe 1981, 281). See andis Suburgile võimaluse kujundada ajakirja ideelist selgroogu oma ideeliste tõekspidamiste järgi. *Linda* esimestest aastakäikudest kujunes Suburgi kirjutiste kaudu omamoodi naisemantsipatsiooni teemaline foorum, mille sooteema käsitlus teki-

tas mõnigi kord negatiivseid vastureaktsioone.

Linda oli tiitellehe määratluse järgi “esimene literatuurlik ja ajakohane ajakiri Eesti naisterahhvale”. Ajakirjas avaldati ilukirjanduslikke tekste (luuletusi, jutustusi), tuntud inimeste elulugusid, kriitikat, samuti mitmesuguseid seisukohavõtte (nt. juhtkirjas või avaartiklis) ja õpetusi lastekasvatuse, käitumise jm. kohta (rubriikides “Kodu ja Kool”, “Näaklemise nurk Neidudele”, “Nuramise nurk Naistele” jm.). Kirjanduslikku kaastööd tegid teiste seas Andres Rennit, Juhan Kunder, Ado Reinvald, Elise Aun ning muidugi Lilli Suburg ise, kes avaldas ajakirjas nii jutustuse “Leeni” kui ka mitmeid autobiograafilisi proosapalu. *Linda* paistis silma oma ideelise rõhuasetusega, sest ajakirja eesmärk oli üldkultuuriline: naisi harida ja kasvatada ning nende mõistust arendada (Undla-Põldmäe 1981, 284).

Ajakirja algusaja tähtsamaks žanriks kujunes naisküsimust käsitlev juhtkiri või avaartikkel (Undla-Põldmäe 1981, 284). *Linda* avanumbri juhtkirjas “Sõnakene suguõdedele” nimetas Suburg “vabaduse koidu säraks” võimalust arutada naiste probleeme avalikult naiste ajakirjas. Suburg õhutas naisi “välja ahju tagant”, julgustades neid hakkama *Lindale* kaastööliseks hoolimata sellest, et kirjatööd peetakse mehelikuks ametiks. Ta õhutas mitte hoolima sellistest soolistest stereotüüpidest, mille järgi avalikkuses kirjutav naine kaotab oma naiselikkuse, omandades meheliku olemuse: “On ju isegi veel meie kirjanikkude seas mehi, kell naisterahva vaimu loomus seitsme pitsariga raamat on, ja kes sellepärast kohe, kui üks meie soost liige mõne mõistliku sõna avalikkus seltslikkus elus kirja teel ära ütleda katsub, karjumas on: see on üks mehine naisterahvas; sell pole vähematki õrnust ega südametundmust enam! j.n.e. Aga seda ei tule neile meelegi, et meie põllumehe naisterahvas siamaani kõigest rängemad tööd meeste kõrval põllul, nurrmedel, rehtides ja lautades äratemata on pidanud, ja siiski seal juures oma hellamaid tundmusi ärakautanud pole.” (Suburg

1887a, 2). Õhutades naisi hariduse ja suurema vabaduse poole püüdlema, võtab ta oma üleskutse kokku hoogsalt innustusega: “Edasi!”.

Samas *Linda* esiknumbris hakkas järjejutuna ilmuma ka Suburgi jutustus “Leeni, ehk igavene käsualune” (Suburg 1887c), mille keskmes on samuti naiste hariduse ja naisõigusluse problemaatika – samad teemad, mida Suburg käsitles järjepidevalt ka *Lindas*. Leeni on ommoodi ideaalnaine, kelle kaudu pakutakse lugejale eeskujuga, naise rollimudelit, milles on ühendatud nii vaimu teravus, kannatlik meel kui ka naiselik kaastunne.

Suburg avaldas naisemantsipatsiooniteemalisi kirjutisi nii *Linda* juhtkirjades kui ka mitmesugustes poleemilistes kirjutistes, mis ilmusid rubriikides “Näaklemise nurk Neidudele”, “Juhatused elukombetes” jm.

Silmapaistvaim oma tonaalsuse ja argumentatsiooniloogikaga oli *Linda* 7. numbris 1888. aastal ilmunud juhtkiri “Emancipirt!”, kus Suburg seletas emantsipatsiooni-mõiste tähendust ja kutsus naisi üles omandama haridust ning võtma eeskujuga lääne naistest, kes olid eesti naistest kaugemale jõudnud oma õiguste eest seismisel. Suburg tõi argumente naiste mees-tega võrdsete intellektuaalsete võimete kaitseks, polemiseerides ajastu eelarvamustega naiste suhtes.

Suburg vastustas bioloogilist determinismi, mis oli konservatiivse sooideoloogia nurgakivi, ja rõhutas emantsipeerumist kui “naiste kohust”. Suburgi emantsipatsiooniarsaam lähtus muu hulgas ka sellest, et naised ja mehed on oma olemuselt võrdväärsed ja lahutamatu üksteisega seotud ning oma erinevustes üksteist täiendavad. Sellist seisukohta on ta otseütlevalt väljendanud ka ühes oma abielu ja valla-lisuse teemalises artiklis: “Puudub ühel mõnest elutingivatest omadustest, siis on sellest teisel rohkemalt antud, nagu ihurammu rohkemalt meeste, südame tundmuste õrnust rohkemalt naisterahvale j.n.e. Ja ka niisugune omaduste ärajautamine annab selles tunnistust, et: nad

üksteise kõrvale, najale elama loodud, ja ennast kusagil üksteisest äralohutada ei tohi. Sünnib see aga siiski kusagil, siis käib see loomuse seaduste vasta ja sünnitab vigasid olekuid, õnnede vaesust.” (Suburg 1887b, 67) Kuigi see seisukoht seostub osaliselt baltisaksa konservatiivse sooideoloogiaga, mis rõhutas samuti meeste ja naiste soorollide üksteisest sõltuvust ning teineteise täiendamist (vt. Whelan 1999, 111), oli Suburg oma vaadetes radikaalsem, ületades selle ning nähes mehe ja naise erinevuses alust nendevahelisele võrdsusele. Suburgi ideaaliks olid võrdvärsel partnerlusel põhinevad suhted naiste ja meeste vahel. Artiklis “Emancipirt!” käsitleb Suburg meeste ja naiste vahelist erinevust pigem ajaloolises võtmes, nähes naiste väiksemate intellektuaalsete saavutuste taustana mitte naiste bioloogilist erinevust (nagu naiste peaju väiksem kaal), vaid sotsiaallajaloolisi tingimusi, mis on naiste arengut takistanud, piirates naiste juurdepääsu haridusele, mistõttu ei ole naistel olnud võimalik oma andeid realiseerida. Suburgi arvates on naised intellektuaalselt sama võimekad kui mehed ja ta protesteerib selle vastu, et naise “loomust” määratletakse pigem mehelike vajaduste kaudu kui mehe abilist, määrates naise tegutsemisvaldkonnaks koduse sfääri (Suburg 1888a, 249).

Emantsipatsiooniteemat käsitles Suburg avaralt, hõlmates lisaks sooküsimusele ka sotsiaalsetest vahedest ülesaamist, rahvuslikku emantsipatsiooni ning paljude ajastuomaste eelarvamuste ja ülekohtu vastu võitlemist. Näiteks püüdis Suburg lahti harutada iganenud arusaamu vanatüdrukutest, rõhutades üksikute naiste tähtsat rolli abilistena perekonnas ja laste kasvatamisel ning analüüsid naiste üksikuks jäämise sotsiaalseid põhjusi. *Linda* esimese aastakäigu 2. ja 3. numbris avaldas ta kirjutise “Paarrahvas ja üksikud”, kus ta käsitleski üksikute (vananevate) naiste teemat. Ta tõi esile sõnaga “vanatüdruk” seostuvad negatiivsed tähendused ja halvustava suhtumise vanatüdrukutesse, mis kajastub ka avalikus sfääris – ajakir-

janduses. (Suburg 1887b, 67) Samuti rõhutas ta, et abieluinimesed saavad vaevalt hakkama üksikute naiste abita oma koduses majapidamises ja laste kasvatamisel ning õpetamisel, sest emad ei suuda laste harimisel asendada õpetajaid. Analüüsid naiste üksikuks jäämise põhjusi, leidis Suburg, et põhjusi on palju ja erinevaid, ühiskondlikest kuni isiklike valikuteni välja, kuid kõige olulisemaks peab ta varanduslikku kihistumist, mis paneb mehed otsima endale rikkaid naisi. Oma roll naiste üksikuks jäämisel on ka seadustel, mis võtavad noored mehed sõjaväeteenistusse ja loovad olukorra, kus naisi on meestest rohkem. Kuna üksikute naiste halvustamine ei too kellelegi kasu, leiab Suburg, et see “vana aja tooruse pimeduse vaimu sünnitus” tuleks tänapäeval kõlbmatuna kõrvale lükata. (Suburg 1887b, 97–100)

Suburg käsitles oma kirjutistes ka moraalküsimusi, võideldes kaksikmoraali vastu. Ta leidis, et pole õige hukka mõista “langenud” tütarlapsi, sest nende saatuses on süüdi ka mehed, kes neid ära kasutasid (Suburg 1888d). Samuti käsitles ta moraalsest aspektist ka ilu-mõistet, leides, et ei tuleks rääkida ainult naiste ilust, vaid ka meeste ilust. Naist ei tee ilusaks mitte ainult nooruse värskus, vaid ka elukogemused, armastus, teiste eest hoolitsemine, raske töö, mis küll kisub näo krimpsu, kuid mis just seetõttu väärrib erilist austust. Ka mehe muudavad ilusaks karsked eluviisid ja alkoholist hoidumine (L. T. 1889, 166).

Ka abielu oli Suburgi käsitletud teemade hulgas. Suburg leidis, et ei tuleks abielluda raha pärast ega ilma armastuseta. Abielu peaks olema kahe võrdse partneri liit, kus ollakse üksteisele toeks. Ilma armastuseta abielu on naise jaoks alandav ühendus. (Uuema aja paarimised, 1889)

Abielus on oluline vastastikune kooskõla, mis hõlmab nii vaimset kui ka hingelist poolt. “Mees ärge mõttelgu mitte, et see tema mehe auu alandab, kui ta oma naist koduses talituses ja tegevuses tuetab, kui see tema abi tarvitab ja muid käe pärast ei ole.” (Abielu, 1891, 196). Ent

abielluma ei peaks iga hinna eest, vaid ka valla-
lised naised võivad olla õnnelikud (Sõbralised ...
1890, 157).

Suburg pööras *Lindas* tähelepanu ka talu-
naise õiguslikule seisundile. Ta tõi esile, et senini
ei tohtinud abielunaine iseseisvalt oma õigusi
kohtus kaitsta, ta oli mehe eestkoste all, ja üksik
naine pidi kohtus endale võtma meessoost esin-
daja. Uus kohtuseadus andis naisele õiguse ilma
mehe eestkosteta oma õiguste eest seista (Nais-
terahvaste õiiguste ... 1889, 224–226).

Lindas arutleti ka meherolli ja isaduse ole-
muse üle. Suburg esitas oma nägemuse isast kui
lastega tegelevast perepeast, mitte hirmuvalit-
sejast, kelle juuresolekul kogu pere on kartli-
kult vait. Ühes kirjanduslikus tekstis kirjeldaski
ta lugejale erinevaid isarolle, mille kujutus ei
jättnud kahtlust, millist tuleks eelistada (Kolm
pilti, Linda 1889).

Emantsipatsioon tähendas Suburgi jaoks
ka rahvuslikku vabanemist, õigust olla eestlane
ilma alaväärsust tundmata. Sellele ideele oli üles
ehitatud juba ta esikteos, jutustus “Liina” (1877),
mis paistis silma oma ideelise julgusega ajal, mil
üldine hoiak taotles pigem lepitust mõisnikega.
Ka ajakirjas *Linda* käsitles Suburg rahvuslikku
teemat põhjalikumalt (nt. “Kriitik” 1888).

Ajal, mil Suburg oli *Linda* toimetaja, oli
emantsipatsiooniteema *Lindas* rohkem kajas-
tatud kui hilisemal perioodil, mil *Lindat* toime-
tasid Hindrik Prants (ametlikult alates 1895),
Anton Jürgenstein (alates 1898) ja Jaan Tõnisson
(alates 1902). Suburgi demokraatlikud, valgus-
tuslikust lähenemisest kantud ideed kujundasid
Linda sisu, andes sellele eripärase ilme, eriti esi-
mestest aastakäikudes.

Lilli Suburgi “uus naine”

Suburgi maailmavaates olid ühendatud Pes-
talozzi ja Rousseau kasvatuspõhimõtted, valgus-
tusajastu maailmaparanduspüüdlused ja inim-
armastus, saksa idealistliku filosoofia kategoori-
line imperatiiv, Schilleri naisideaal, positivistli-

kud miljöoteooriad, sotsialistlik ühiskonnakrii-
tika ning seda kõike hoidis koos Suburgi “suur
inimesearmastus koos kõlblustundega”, nagu
on leidnud kirjandusajaloolane Aino Undla
(Undla 1935, 210). Suburg oli lugenud Imma-
nuel Kanti, John Stuart Milli ja teiste Euroopa
mõtlejate teoseid, samuti mitmete saksa autorite
töid (J. W. Goethe, F. Schiller, F. Klopstock). Ta
oli tuttav ka Euroopa feministliku liikumisega
tõenäoliselt Saksa ajalehtede lugemise kaudu ja
püüdis feministlikke ideid tutvustada ka ajakir-
jas *Linda*, kirjutades seal feministlikest kongres-
sistest ja ajastu juhtivatest Euroopa ning Ameer-
rika feministidest. Naisküsimus sai Suburgi
jaoks oluliseks ka isiklike elukogemuste kaudu,
mis ajendasid teda nägema eesti naise allasu-
rutud seisundit. Sellele on ta viidanud näiteks
oma mälestustes “Suburgi perekond” (Suburg
1924/2002) ja autobiograafias “Minu saatusega
võitluskäik” (Suburg 1914). Seetõttu kujuneski
Suburgi maailmavaate lahutamatuks osaks
feminism, mille põhjal ta kujundas ka oma nai-
sekäsituse. Suburgi feministlikud arusaamad
põhinesid humanistlikel ja valgustuslikel idee-
del ning ta vastustas baltisaksa konservatiivset
sooideoloogiat, mille järgi oli kodu naise tegu-
semisvaldkonnaks.

Analüüsidest ajakirjas *Linda* esitatud nai-
sekäsitust, nimetab Aino Undla-Põldmäe seda
käsitust “uueks naiseks” (Undla-Põldmäe 1981,
286). Uue naise programmilise käsituse esitas
Suburg artiklis “Emancipirt!” (1888), tehes seda
“erilise ideelise julgusega ja vajaliku teravusega”
(Undla-Põldmäe 1981, 285). Artiklis valgustab
Suburg sõna “emancipirt” tähendust, määratle-
des seda kui “teise käsu alt peasnud, vabastud”.
Seejärel selgitab ta naiste saatust ajaloos, seda,
kuidas naine jõudis mehe valitsuse alla ja milli-
sed tagajärjed olid sellel naiste jaoks, kelle vaim-
sed võimed jäid arenemisvõimaluste puudu-
mise tõttu kängu. Siis tekkiski ideoloogia, mis
põhjendas naiste väiksemaid vaimseid võimeid
ja saavutusi naise bioloogilise eripäraga, nimelt
naise peaju väiksema kaaluga, mis ei võimal-

davat naisel saavutada mehe mõistusele omast teravust. Euroopa naisi aga, kes hakkasid “mehe orjuse alt, rumaluse, vaimu surmamise riigist välja tungima”, hakati nimetama “émancipirituks”. Selle sõna ümber kujundati aga negatiivne tähendusvarjund looduse seadustest üleastumise näol, et marginaliseerida sel moel naisi, kes on saanud mehe kombel haridust ja tahavad osaleda avalikus elus. Suburg toob esile ühiskonnas valitseva eelarvamuse, et naiste tegutsemine avalikus elus on “naisterahva loomuse piiride ületamine”, et naine võib meeste kõrvale ametisse astudes kaotada oma “tundmuste õrnuse” ehk oma naiselikkuse. (Suburg 1888a, 249–250)

Suburgi argumentatsioon on väga loogiline, kui ta väidab: “Kust võtab siis naisterahvas neid õppimise võimusi, neid osavuste andisid, neid mõistuse jõudusid, ühel sõnal: terve vaimuhariduse värvide kogu, kui loodus talle neid isi mitte tema loomusesse pannud ei ole? On aga loodus, s.o. meie kõrge Looja oma targa tahtmise järele kõiki seda temale külgi loonud, siis pärib ta ka temalt järeleandmata, et ta Tema andesi, s. o. oma võimusi mitte ära surmamisele ei anna, vaid et ta neid sellele elule harjutab, kosutab, tõstab, millele nad aga vähegi haritud, kosutud, tõstetud võivad saada.” (samas, 181). Seetõttu on “émancipimine” naise kohus, jätkab Suburg, käsitledes seda omamoodi kategoorilise imperatiivina Immanuel Kanti vaimus. Siiski on Suburg sunnitud tõdema, et eesti naised on sellest tema seatud eesmärgist kaugel, sest “Meie Eesti naisterahva sugu hädeledab alles ennem vaimu, “mancipiumi” piiris, enam kui ta juba “émancipiumi” äärelegi jõudnud oleks” (samas, 182). Eesti naistel on vaja eelkõige vaimset äratust ja haridusvõimalusi, et jõuda järele kas või Soome naistele. Seetõttu pole Eestis põhjust ka hirmutada naisi emantsipatsiooni-sõnaga, kuna Eestis pole sel sõnal “juure võimugi” (Suburg 1888a, 250).

Uue naise kujunemine eeldas uudset kasvatust ning haridust, millele Suburg pühendas mitmed artiklid *Lindas* (Suburg 1888a; 1888b;

1888c). Haridus oli see, mis viis naist elus edasi. Naise haridus tähendas Suburgi järgi eelkõige naise vaimset arendamist, mitte keskendumist ainult perenaiseoskuste õpetamisele. Samuti tähendas haridus tasakaalu vaimu ja keha vahel, s.t. arendada tuli võrdväärselt nii vaimseid kui ka füüsilisi võimeid. (Suburg 1888b, 70–71, 236) Haridus pidi arendama eelkõige mõistust, s.t. mõtlemisvõimet, mitte põhinema meeldejätmisel, tegelikult tuupimisel, mis oli iseloomulik tolleaegsele õpetamis- ja õppimisviisile (Andresen 2002, 232–246). Naistele hariduse andmine oli oluline ka seetõttu, et emadena kasvatavad naised järeltulevat põlve, mõjutades sel moel ühiskondlikke hoiakuid ja arusaamu (Suburg 1888c, 80).

“Uue naise” käsitusega on seotud ka konservatiivse, bioloogilisel determinismil põhineva sooideoloogia kriitika. Käsitledes arusaamu mehelikkusest ja naiselikkusest, tõi Suburg esile, et traditsioonilised soorollid piiravad lisaks naistele ka mehi. Ta näitas, kuidas need traditsioonilised arusaamad piiravad naiste tegutsemisvõimalusi ning tõi esile sooideoloogia diskursiivse võimu naiste rõhumises. Hirm mehelikuks peetud saada ei lase naistel avalikus elus osaleda, oma seisukohti ajakirjanduses avaldada (Suburg 1887a, 2–3) ega meeste kõrval ametisse astuda (Suburg 1888a).

Suburgi “uus naine” pidi olema mehele võrdväärselt partneriks, kelle eneseteostus on kantud vaimsetest huvidest. Suburg nägi naist intellektuaalse olendina, kelle mõtlemisvõime on samasugune kui mehel, kuid kelle isiklikud omadused – naiselik tasakaalukus, pehmus, tundeõrnus – tasakaalustavad mehe mehelikke omadusi. Rõhuasetus naise intellektuaalsetel võimel ja püüdlustel eristas Suburgi naisekäsitust ajastu arusaamadest. Arusaam naisest kui mõtlevast olendist, kes suudab ise määrata oma elusihte ja kujundada oma elukäiku, oli Eestis veel võõras, sest erines oluliselt siin valitsevast sooideoloogiast ning rahvuslikus liikumises omaks võetud naisekäsitusest. Võimalus tahte-

vabaduseks, mida Suburg naiselt eeldas ja mis oli lahutamatu seotud naise enesemääramisning haridusvõimalustega, oli seotud ka naise õigusliku seisundi parandamise vajadusega.

Oluline oli ka tasakaal mõistuse ja tunnete vahel: naisel pidi olema “viisakas olek” ja tundlik süda ning ta pidi oma mõistust arendama. Naise jaoks olid vajalikud nii südame- kui ka vaimuharidus, samuti pidi naisel olema elukutse, mille jaoks oligi vaimuharidust vaja. (Juhatused ... 1891)

Et naisele jääks aega oma mõistust ja vaimu arendada, ei tohtinud tema töökoorem olla liiga suur. Seetõttu oli Suburg ka liigse tööügamise vastu, selle vastu, et naist nähakse ainult töomasinana, rõhutades, et “töörjus” ei võtaks ära “elumaitsmise tundmist” (Suburg 1887b, 68). Igapäevase töö kõrval peaks perenaisel olema aega lugeda ka häid raamatuid (Perenaiste ... 1891).

Suburgi “uus naine” avaldus ka tema ilukirjanduslikus loomingus, jutustustes “Leeni” (1887) ja “Linda, rahva tütar” (1900), kus naispeategelasi on kujutatud eneseteadlike naistena, kes nõuavad endale vaba arenemisõigust ja õigust olla võrdväärse partnerina mehe kõrval.

Jutustuses “Leeni” ilmnevad Suburgi hilisemate, *Lindas* ilmunud artiklite teemad. Kuna autor on andnud oma ideedele ilukirjandusliku vormi, loob see neile laiema kandepinna: kui artiklites argumenteerib Suburg raudse loogikaga oma seisukohtade kaitseks, siis jutustuses loob ta oma ideede konkreetse kehastuse, nende n.-ö. lihast ja luust näite. Tegelasena on Leeni ideaalnaine, kelles on ühendatud kõik vored, mida Suburg uuel naiselt ootas: meeldiv välimus, lahke iseloom, intellektuaalne võimekus, empaatia kaasinimeste vastu. Ümbritsev keskkond, eelkõige kasuema, ei mõista Leeni vaimseid püüdlusi ja peab raamatutarkust naiseterahvale kasutuks, nähes naises eelkõige tööorja ja alandlikku abikaasat. Leeni kasuema on veendunud, et Leenit tuleb kasvatada käsualuseks, sest sellised peavad olema kõik naised.

Kasuema soovil abiellub Leeni mehega, keda ta ei armasta. Ent mõned aastad õnnetus abielu lõppevad lahutusega ja Leeni saab lõpuks abielluda armastatud mehega.

Jutustusse on vahele põimitud Suburgi arvamusavaldusi, jutustaja pöördumisi lugeja poole, mis toovad esile Suburgi seisukohad mitmesugustes naisi puudutavates küsimustes, nagu naise ja eriti abielunaise vaba tahte ja enesemääramisõiguse küsimus või naise eneseteostus- ja haridusvõimalused. Suburg kritiseerib ka ajastu mõtteviisi, mis kasvatab tütarlapsi “talitajaks masinaks”, nähes seega harimatutes ja rumaluses põhitakistust naise arenguvõimaluste. Loo lõpus jääb kõlama moraal, et naiselt ei tohi võtta vaba arenemisõigust, kuid tõeliselt vabaks teeb vabatahtlik allumine oma kohustustele. Aino Undla on leidnud, et see seisukoht kõlab otsekui Immanuel Kanti kategooriline imperatiiv (Undla 1935, 209).

Jutustuses “Linda, rahva tütar” (1900) on samuti peategelaseks haritud naine, kes peab tegema rasket talutööd, leidmata rakendust oma haridusele. Ta on vooreslik, karske ja väsimatult töökas, tegelaskujuna samuti ideaalnaine nagu Leenigi. Jutustusse on põimitud mitmeid Suburgi jaoks olulisi teemasid, mida ta on *Linda* artiklites käsitlenud, nagu naise ja mehe võrdväarsuse nõue, naise õigus intellektuaalselt areneda, vaimsete väärtuste olulisuse rõhutamine, meeste alkoholismi teema. Aino Undla on leidnud, et teost võiks pidada filosoofiliseks romaaniks, mis meenutab oma laadilt Platoni dialooge: “Autor siin enam ise ei jutlusta moraali, vaid tegelased istuvad ja arutlevad kõik kordamööda maailma “eluküsimusi”. Siin leiame terveid “Linda” artikleid üksikute tegelaste suust, autor on kokku võtnud kogu oma elu maailmavaatelse mõtluse. Koiki neid ideesid tunneme “Linda” päevilt: mehega üheväärsuse nõudmine, vaimukõrguse hindamine, karskus, puhtus jne.” (Undla 1935, 217). Oma ilmunisaja poolest asetus jutustus aga juba teistsugusesse ühiskondlik-kultuurilisse konteksti kui Suburgi

varasem ilukirjanduslik looming ja seetõttu jäi teos teiste ilukirjanduslike tööde varju, nagu E. Vilde “Külmale maale” või A. Kitzbergi “Libahunt” (samas).

Oma ideid ja arusaamu rakendas Suburg ka oma tütarlastekoolis, mille kasvatuspõhimõtted olid ajastu kontekstis uudsed ja eesrindlikud, põhinedes Pestalozzi, Rousseau jt. seisukohtadel (Einasto 1969; Undla-Põldmäe 2002, 487–490). Seega viis Suburg oma “uue naise” kujundamise ideid ka tegelikult ellu, püüdes tütarlastekooli kaudu kasvatada üles uut haritud naiste põlvkonda, kes oleks vaba iganenud soostereotüüpidest ja suudaks ennast teostada ka väljaspool kodu.

Suburgi ideede vastukajad

Suburgi seisukohad tekitasid oma poleemilisuse tõttu nii positiivset kui ka negatiivset vastukaja ja kritiseerijad nägid Suburgi arusaamades lausa traditsioonilise soosüsteemi õonestamist. Ajakirja *Linda* ilmuma hakkamisse suhtusid heasoovlikult eestikeelsed lehed, nagu *Postimees* ja *Olevik*, aga ajaleht *Tallinna Sõber* nägi *Lindas* ohtu olemasolevale sotsiaalsele korrale (Undla-Põldmäe 1981, 280–281). Siiski leidis ka *Olevik*, et kuigi uue ajakirja kohta on esimese numbri põhjal raske ostust anda, paistab silma ta “iseäralik seisukoht” (Eesti ajakirjad ..., 1887).

Tallinna Sõber, mis oli “sakslaste poolt vastupropaganda ülesanneteks asutatud ja eesti lehtede üle valveteenistust pidav” väljaanne (Undla-Põldmäe 1981, 280–281), avaldas *Linda* ilmuma hakkamise puhul kirjutise, kus nimetas *Linda* eeskõnet “sõjatrummiks”. Kirjutises kaitsakse traditsioonilisi soorolle, väites, et loodus ise on paika pannud soolise tööjaotuse, mida ajavaim püüab lõhkuda. Sellest on ka tulnud naiste emantsipatsiooni liikumine, mis nõuab naiste vabastamist ja looduse poolt seatud tööjaotuse piiride lõhkumist. Naine aga peab jääma oma liistude juurde, muidu võib ta oma naiselikkuse kaotada. Naiselikkus tähendab naiselikku

õrnust, mille naine võib kaotada, kui ületab oma loomuse piire: “Kirjandusest osa võtta, seda ei ole keegi naesterahvale keelanud, aga ka selles piab naesterahvas oma loodusliku tööpõllu pii- retesse jääma, muidu ei või tema imeks panna, kui keegi tema kirja oma kaasvastutamise all ja oma kulu peale “trükki” ei “toimeta”. Mitte meesterahva “auuahnus” ei seisa selle vastu, et naesterahvas maailma tolmuksel ainult “töötama” ja “võitlema” läheb, vaid just naesterahva “vaimu loomuse” sügavam tundmine ja selle loomuse a u u s t a m i n e. Just “auuahnus” kihutab aga mõnda naesterahvast sellest piirest välja, mida loodus ise määranud on. “Auu” ja kiituse otsimine maailma tolmuksel ainult ei mahu selle õrnusega ühte, mis naesterahva ehte ja v õ i m u s on, millega naesterahvas ka meesterahva õrnemat haridust kaitsema ja teda toorusest eemal hoidma piab. Lõhub naesterahva “Emancipation” selle õrnuse puruks, mis ellama hariduse kants on, siis langeb kõik maailm põhjatuma tooruse sisse.” [---] “Aea vaim, kes usust lahkunud ja just selle läbi ülinukruse (Pessimism) sisse langenud, on seda pöörast liikumist sigitanud, mida “naesterahva vabastamiseks” (Emancipation) nimetakse, mis aga omas sügavas tähenduses muud ühtigi ei ole, kui mässamine Jumalasõna ja looduse seaduste vastu, ja selle liikumise eestvõitlejaks tahab ennast silmanähtavalt “Linda” teha.” (Uued raamatud, 1887, 2)

Tallinna Sõbra kirjutis toobki ilmekalt esile ajastu soodiskursuse, need piirid, mille raames naiselikkust ja mehelikkust mõisteti ning mida Suburg oma kirjutistes kritiseeris. Ent *Lindas* avaldatud ideedesse hakkasid hiljem kriitiliselt suhtuma ka teised ajalehed ning need kriitilised hoiakud jõudsid ka *Linda* enda veergudele, kus neid kajastati ja argumenteeriti *Lindas* toodud seisukohtade kaitseks (vt. nt. L.T. 1888, 148–149). Kriitiline hoiak *Linda* suhtes jõudis ka kirjandusajalukku: oma 1898. aastal ilmunud eesti kirjandusloos väidab Karl August Hermann, et vaatamata *Linda* õpetlikule sisule

ei saavat seda kõike lugemiseks soovitada (Hermann 1898, 518).

Et *Linda* oli suunatud eesti lugejale, võisid Suburgi ideed ajastu eesti kontekstis tunduda küllaltki radikaalsed. Eelkõige ei olnud Eestis tol ajal piisavalt sellist haritud eestlastest (nais) lugejaskonda, kes oleksid Suburgi ideid mõistnud. Seda on tunnistanud ka Suburg ise: “Tol ajal, kus esimene naiste leht “*Linda*” ilmus, oli tal vastastega võidelda, kes talle igal sammul kiva tee peale ette katsusid visata. Oli ta ju tervele meestesooale, välja võetud ainult mõningad noorematest, okkaks silmas. Küll mõnitasid teda poliitika ajalehed avalikult, isegi ta väljaandjat laimates ja hirmutati ta lugejaid isiklikult eemale.

Teisest küljest jälle ei tulnud lehele mitte vähematki tuge ega kaastööd naiste endi poolt, kelle kasuks ometigi “*Linda*” ilmuda püüdis. Ei olnud ju tol ajal veel Eesti naisintelligentsi, kes ka koolitatud oli, see peitis ennast võõra rahva hõlma alla ära. “*Linda*” jäeti üksinda raskustega võitlema kuni viimase jõupingutuseni. Kas seal ime oli, et ta viimati käest ära libises meeste kätte?” (Suburg 1922, 7)

Ajakirja sihtgrupp – eesti naised – ei olnud mitte ainult liiga väikesearvuline, vaid ka vähese hariduse ja ettevalmistusega selliste tekstide lugemiseks ja mõistmiseks. Kuigi ajaloolane Sirje Kivimäe on väitnud, et “tütarlaste haridusvõimalusi Eestis tuleb tänu baltisakslaste initsiatiivile võrdlemisi heaks pidada” (Kivimäe 1995, 126), piirdus enamiku eesti talutüdrukute haridus tol ajal vaid küla(valla)kooliga. Naisi ja tütarlapsi, kel oli võimalus rohkem õppida ja paremat haridust omandada, oli vähe. Tolleaegne (eesti) naistele kättesaadav (kõrgem) haridus oli sisult küllaltki piiratud, rõhutades traditsioonilisi konservatiivseid soorolle ja kohandades õpetuse sisu ja meetodeid selle järgi (vt. Whelan 1995). Kõrgem naistele kättesaadav haridus oli saksakeelne ja selle eesmärgiks oli valmistada naisi ette kodukooliõpetaja kutseks. Tütarlastele antava hariduse kvaliteet

ei ulatunud noormeestele antava hariduse tasemeni, kuna tütarlastekoolide (*Töchterschulen*) madalamas astmes õpetanud naisõpetajate endi haridus ei olnud piisav (Whelan 1995, 170–171). Tütarlastekoolide kõrgemas astmes õpetasid enamasti meesõpetajad, sest naisi ei peetud intellektuaalselt võimelisteks valdama distsipliini nõutaval tasemel, et seda õpetada (Whelan 1995, 171). Pealegi ei olnud tütarlastekoolide õppekava tasemelt võrdne noormeeste gümnaasiumide õppekavaga, mille põhirõhk oli klassikalistel distsipliinidel. Tütarlastekoolide õppekava oli aga kohandatud naiste eeldatavalt madalamatele intellektuaalsetele võimetele. Näiteks piirati reaalteaduste, eriti matemaatika õpetamist, kuna naiste hariduses ei olnud kohta teoreetiliste teadmiste ja abstraktse mõtlemise arendamisel. (Whelan 1995, 172)

Sirje Kivimäe peab *Linda* vähese leviku põhjuseks naiste emantsipatsiooni rõhutamine ning naiste iseseisvumise ja sellega seondult hariduse vajalikkuse esiletõstmist ajakirjas (Kivimäe 1995, 126). Sarnaseid seisukohti on esitanud ka Aino Undla-Põldmäe, leides, et “mõtted, mida Suburg kuulutas, olid meie lugejale varajased. Ei kannatatud tõde naiste olukorra, ei joomise kohta.” (Undla-Põldmäe 1981, 303). Suburgi seisukohad – mitte ainult naisküsimumuses, vaid ka suhtumises kirikusse või alkoholismi hukkamõistmises –, mida ta *Lindas* ausa otsekoheusega väljendas (väljenduslaad, mida naiselt ei oodatud), mõjusid ajastu kontekstis teravalt ja ründavaltki, mis omakorda põhjustas (nais) lugejate eemaletõmbumist. Kartus sotsiaalse stigmatiseerimise ees mõjutas oluliselt ajakirja naislugejate hulka: nii on Suburg oma mälestustes kirjeldanud, kuidas naised ei julgenud ajakirja avalikult lugeda (Suburg 1924/2002, 452).

Oma päevikus on Suburg kajastanud muu hulgas ka hoiakuid *Lindas* väljendatud ideede suhtes. 14. jaanuaril 1888 on ta kirjutanud: “Meeste vaimuilma proletariaat ei või mitte kannatada, kui naisterahvas veidi selgema pilguga elule vaatab, kui ta end oma kummargil küüri-

misasendist valguse poole sirgu ajab, kui ta end veidigi meeste kutsarijõugu käsu alt vabastab, et iseseisvalt seista ja sammuda – iga vabama väljajätmise, lause, soovi, loo peale “Lindas” sööstab kohe kallale raevukate metsaliste hord. Leht õpetagu üksnes õblemist ja söögikeetmist, ärgu kõnelgu midagi naise kohast ja õigustest ühiskonnas! – kisavad nood, sõidavad rahva seas ringi ja püüavad lehte rumala ja ohtlikuna näidata ning tellijaid eemale peletada. Ka on Hermann oma trükkimisega liiga aeglane: alles homme, 15ndal, jõuab siia eelmise aasta 3. number. Aga: “ilma õeluseta ei ole headuse edenedmist”, lohutas mind ühe mu õpilase tervemõistuslik ja eelarvamusteta isa ja ma käin selle järgi. Kas pole kool halbade inimeste vastutegutsemise kiuste siin ikkagi kasvanud: üle 50–57 lapse on juba korteris! Nii kasvab ehk ka “Linda” just vastaspoole mõjul. C. R. Jakobsoni head küljed mainisin ära esimeses numbris, Treffner on mul toimetajaks, Hermann trükkijaks – see on mind üsna kenasti kiilunud eri leeride vahele. Mina aga loodan, et just erinevate poolte rünnakud suudavad kõige paremini teravdada mu pilku olude suhtes ja nii kasvatada ka mu tugevust ja kindlameelsust.” (Suburg 2008, 149)

Kokkuvõte

19. sajandi teisel poolel Eestis päevakorda tõusnud naiste emantsipatsiooni teema aetas rõhu naiste haridusele, et luua eeldused naiste võimalusele saada tööd moderniseerivas ühiskonnas. Eesti ajalehtedes tõi selleteemaline diskussioon esile erinevaid seisukohti naiste rollist ja kohast ühiskonnas ning koduses elus. Üldjuhul jääd siiski ajastu soolise ideoloogia piiridesse, toetudes biologistlikul determinismil põhinevale arusaamale naistele ja meestele looduse poolt määratud erinevatest rollidest, mis kajastus ühiskonnakorralduses: naist nähti seotuna koduse, meest avaliku sfääriga. Seetõttu peeti naise jaoks piisavaks sellist haridust, mis valmistas teda ette kodumajapidamise ja laste

eest hoolitsemiseks, kuid vähesel määral andis talle ka oskusi, mis võimaldasid naisel kodust väljaspool töötada. Sellist arusaama toetasid ka eesti rahvusliku liikumise juhtfiguurid, nagu Carl Robert Jakobson ja Jakob Hurt.

Eesti esimese feministi Lilli Suburgi püüded domineerivat diskursust lõhkuda avaldasid tema kirjutistes, mis ilmusid nii ajakirjas *Linda* kui ka muudes eestikeelsetes väljaannetes. Suburgi kriitika soorollide kohta juhtis tähelepanu naise seisundile tollases ühiskonnas nii seaduste kui ka tavade ja arusaamade tasandil. Suburg nägi väljapääsu naise harimises ja samavõrra ka soorollide ning bioloogilisel determinismil põhineva sooideoloogia muutmises. Neid ideid kuulutas ta lugejatele oma ajakirja *Linda* kõrval ka oma ilukirjanduslikus loomingus. Suburgi positiivne programm – tema nägemus “uuest naisest” – oli mitmekülgne, hõlmates nii kasvatust ja haridust kui ka naise eneseteostusvõimalusi.

Suburgi nägemuses naise vabanemisest oli rõhuasetus naisel kui indiviidil ja kui mehega võrdväärse partneril, kellel on mehega samaväärne õigus oma isiksust arendada. Naise vabanemine seisnes nii naisele parema hariduse võimaldamises kui ka naise enesemääramisõiguse tunnustamises. Naine ei pidanud elama ainult kellegi teise – majapidamise, mehe, laste – jaoks ja nende vajadusi rahuldades, vaid tal oli õigus ise määrata oma vajadusi ja elueesmärke. Naine pidi nõudma elult rohkemat kui ainult argielu askeldustega piirdumine, arendades oma vaimseid võimeid ja püüdes leida tasakaalu vaimu ja keha vahel.

Mehelikkust ja naiselikkust, mehe ja naise rolle käsitles Suburg erinevatena, kuid teineteist täiendavatena. Tema ideaaliks oli “võrdsus erinevustes”, mis on aktuaalne ka tänapäevast vaatenurgast vaadatuna. Suburg eeldas ka meheliku soorolli muutmist, esitades meestele nõudmisi olla naisele mõistvaks partneriks ja abikaasaks ning lastele heaks isaks, kes osaleb laste kasvatamises.

Suburgi valgustuslikest ideedest lähtuv emantsipatsioonikäsitlus ei piirdunud ainult soolise aspektiga, vaid hõlmas ka moraaliküsimusi, vabanemist piiravatest eelarvamustest, nagu üksikute naiste halvustamine, samuti rahvuslikku vabanemist – õigust olla eestlane ilma alaväärsustundeta. Suburgi arutluskäigud oma ideede põhjendamiseks põhinesid ratsionaalsel argumentidel ja loogikal, kummutades ajastu mõttemudeleid ja -stereotüüpe.

Suburgi uuenduslikud ideed, rüütatuna kohati raskepärasesse sõnalisse vormi, tekitasid ka negatiivset vastukaja ja poleemilisi seisukohavõtte. Samuti ei olnud Suburgil piisavalt haritud lugejaskonda, kes oleks tema ideesid mõistnud. Siiski ei olnud eestikeelses kultuuriruumis sel ajal kedagi teist peale Suburgi, kes oleks olnud naisküsimuses sedavõrd radikaalne ja kelle argumentatsioon sooküsimuses oleks olnud kantud sedavõrd ratsionaalsest loogikast. Et ajastu kontekstis puudus kohane mõõdupuu tema tegevuse ja loomingu mõistmiseks või et sellena oleks võinud arvestada Eestist laiemat kultuuriruumi, mille ideelisel kandepinnal ta maailmavaade välja kujunes –, näitab, et Suburg oli oma ideedega ajast ees. Emantsipatsiooniküsimus leidis avarama kandepinna alles 20. sajandi alguses, 1905. aasta revolutsiooniliikumise kontekstis, mil naiste haridusega seonduvate küsimuste kõrval hakati tähelepanu pöörama ka naiste kodanikuõigustele.

Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema “Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” (SF0030065s08) ja ETF grandid 8875 “Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud” toel.

Käsitlused allikad

Undla, Aino (1935). Esimesed eesti naiskirjanikud, nende kujunemine, anded ja ideaalid. EKLA [=Eesti Kultuurilooline Arhiiv], reg. 1992/70.

Kirjandus

Abielu (1891). *Linda*, nr. 12, 23. märts, 195–197.

Andresen, Lembit (2002). *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu, III. Koolireformid ja venestamine (1803–1918)*. Avita, Tallinn.

Annus, Endel; Loogväli, Tiina (2002). *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940*. I kd. Eesti Akadeemiline Raamatukogu, Tallinn.

Eesti ajakirjad 1888 (1887). *Olevik*, nr. 51, 14. detsember, 1.

Eesti emmad (1863). *Perno Postimees*, nr. 23, 12. juuni, 179–181.

Eesti naisterahvas (1896). *Olevik*, nr. 24, 11. juuni, 553; nr. 25, 18. juuni, 576.

Einasto, Eva (1969). L. Suburg pedagoogina. *Rmt-s Elango, Aleksander (toim.), Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo küsimusi, I*. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 41–58.

Fuchs, Rachel G.; Victoria E. Thompson (2005). *Women in Nineteenth-Century Europe*. Palgrave Macmillan, Hampshire, New York.

Hermann, Karl August (1898). *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. Tartu.

Jakobson, Carl Robert (1881). Meie tütarlaste koolitamisest. *Sakala*, nr. 2, 10. jaanuar, 1.

Juhatused ... (1891) = Juhatused elukombetes. Naisterahvas. *Linda*, nr. 5, 2. veebruar, 80–82; nr. 6, 9. veebruar, 98–99.

Kivimaa, Katrin (2009). *Rahvuslik ja modernne naislikkus eesti kunstis 1850–2000*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

- Kivimäe, Sirje (1995). Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. *Rmt-s* Jansen, Ea; Arukaevu, Jaanus (toim.), *Seltsid ja ühiskonna muutumine: talupojaühiskonnast rahvusriigini*. Eesti Ajalooarhiiv, TA Ajaloo Instituut, Tartu, Tallinn.
- Kolm pilti (1889). *Linda*, nr. 8, 23. august, 344–345.
- Kriitik (1888). *Linda*, nr. 8, 10. august, 323–327.
- Laar, Mart (2006). *Äratajad*. Grenader, Tallinn.
- L. T. [= Linda Toimetus] (1888). Kõiki auusaid... *Linda*, nr. 4, 9. aprill, 148–149.
- L. T. [= Linda Toimetus] (1889). Omalt poolt peame... *Linda*, nr. 5, 30. mai, 166.
- Lukas, Liina (2004). *New Women* baltisaksa kirjanduses. *Ariadne Lõng*, 1/2, V aastakäik, 150–171.
- Mattheus, Ave (2008). Soospetsiifilise eesti laste- ja noortekirjanduse lätetel: Carl Robert Jakobsoni tütarlastelugemik *Helmed*. *Ariadne Lõng*, 1/2, VIII aastakäik, 94–115.
- Mõnda meie aja naisterahva liikumisest (1894). *Eesti Postimees*, nr. 52, 24. detsember, 1–2; nr. 53, 31. detsember, 1–2.
- Naisterahva töödest Eesti kirjanduses (1887). *Virulane*, nr. 20, 11. mai, 2.
- Naisterahvas (1887). *Virulane*, nr. 23, 1. juuni, 1; nr. 24, 8. juuni, 1; nr. 25, 15. juuni, 1.
- Naisterahvas ajaloos (1895). *Postimees*, nr. 42, 20. veebruar, 1; nr. 43, 21. veebruar, 1; nr. 44, 23. veebruar, 1.
- Naisterahvas Rootsi ja Norramaal (1881). *Tartu Eesti Seitung*, nr. 17, 28. oktoober, 1–2.
- Naisterahvaste õiiguste suurendamine meie Lääneku-bermannngudes (1889). *Linda*, nr. 6, 15. juuli, 224–226.
- Perenaiste... (1891) = Perenaiste nõuukoda. Igapäivane elu. *Linda*, nr. 10, 9. märts, 167.
- P. P. (1879). Mõned tähtsad ütelused naisterahva koolitamise ja kasvatamise kohta. *Sakala*, nr. 8, 24. veebruar, 1.
- Simberg, A. (1887). Meie naisterahva küsimus. *Eesti Postimees*, nr. 9, 28. veebruar, 3; nr. 10, 6. märts, 2; nr. 11, 14. märts, 3; nr. 12, 21. märts, 3.
- Sirk, Väino (2011). Rahvakoolisüsteemi institutsionaalsed probleemid ärkamisaja eesti mõteloos (1860.–1880. aastad). *Acta Historica Tallinensia*, 16, 86–108.
- Suburg, Lilli (1887a). Sõnakene suguõdedele. *Linda*, nr. 1, 15. okt., 2–4.
- Suburg, Lilli (1887b). Paarahvas ja üksikud. *Linda*, nr. 2, 15. nov., 66–71; nr. 3, 28. det., 97–100.
- Suburg, Lilli (1887c). Leeni, ehk igavene käsualune. *Linda*, nr. 1, 15. okt., 4–10; nr. 2, 15. nov., 51–57; nr. 3, 28. det., 83–97.
- Suburg, Lilli (1888a). Emancipirt! *Linda*, nr. 7, 15. juuli, 249–250.
- Suburg, Lilli (1888b). Kodu ja Kool. *Linda*, nr. 2, 15. veebr., 70–71; nr. 6, 20. mai, 236–238.
- Suburg, Lilli (1888c). Mis piavad meie nüidse aja Eesti naisterahva püüdmised olema. *Linda*, nr. 3, 15. märts, 79–83; nr. 4, 9. aprill, 139–142.
- Suburg, Lilli (1888d). Viimane seletus “Oleviku” nooriku Kai Supp’ile. *Linda*, nr. 8, 10. aug., 289–298.
- Suburg, Lilli (1922). Eesti naistele. *Postimees*, 15. juuli, nr. 157, 7.
- Suburg, Lilli (1914). Minu saatusega võitluskäik. *Naiste Töö ja Elu*, nr. 5, 35–37; nr. 6, 44–48; nr. 7, 53–56; nr. 8, 57–62; nr. 9, 68–72.
- Suburg, Lilli (1924/2002). Suburgi perekonna elulugu. *Rmt-s* Lilli Suburg, *Kogutud kirjatööd*. Koost. Aino Undla-Põldmäe. Eesti Raamat, Tallinn, 313–459.
- Suburg, Lilli (2008). Päevikukatkeid. *Ariadne Lõng*, 1/2, VIII aastakäik, 148–150.
- Söbralised... (1890) = Söbralised juhatused noorde inimestele. Meheleminemisest. *Linda*, nr. 4, 24. märts, 157.
- Sõnumid isamaalt (1889). *Olevik*, nr. 25, 19. juuni, 2.
- Sõnumid Tartust (Neiu Elise Baranius kirjutab...) (1892). *Postimees*, nr. 267, 26. november, 3.
- Tamul, Sirje (1999). Saateks. *Rmt-s* Tamul, Sirje (koost.), *Vita Academica, Vita Feminea*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 9–20.

-ts.[=Hindrik Prants] (1892). Naesterahva küsimusest. *Postimees*, nr. 88, 22. aprill, 1–2.

Undla-Põldmäe, Aino (1981). Lilli Suburg ja tema ajakiri “Linda”. *Rmt-s Koidulauliku valgel: uurimusi ja artikleid*. Eesti Raamat, Tallinn, 277–304.

Undla-Põldmäe, Aino (2002). Lilli Suburgi tütarlastekool. *Rmt-s Lilli Suburg, Kogutud kirjatööd*. Koost. Aino Undla-Põldmäe. Eesti Raamat, Tallinn, 481–491.

Uued raamatud (1887). *Tallinna Söber*, nr. 49, 12. detsember, 1–2.

Uuema aja paarimised (1889). *Linda*, nr.6, 15. juuli, 252–255.

Veiderma, Aleksander (2000). *Elu hariduse radadel*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

Whelan, Heide (1995). The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850–1905. In von Pistohlkors, Gert; Plakans, Andrejs; Kaegbein; Paul (hrsg.), *Bevölkerungsverschiebungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914*. Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 163–180.

Whelan, Heide (1999). *Adapting to Modernity. Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*. Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien.

-W. (1880). Naisterahvas. *Sakala*, nr. 18, 3. mai, 1; nr. 19, 10. mai, 1; nr. 20, 17. mai, 1; nr. 21, 24. mai, 1.

Tseugmaatiline ruum: Ida-/Kesk-Euroopa feminismid*

Mihaela Mudure

Moto:

Seetõttu on kõikide sugupoolt puudutavate diskursuste, ka feministide poolt loodud ja levitatud diskursuste kriitika jätkuvalt feminismi eluline osa, nagu seda on ka pidev katse luua uusi diskursiivseid ruume, kirjutada ümber kultuurilisi narratiive ja defineerida mõisteid uuest perspektiivist – “mujalt tulevast” vaatenurgast.

Teresa de Lauretis, *Technologies of Gender* (“Soo-
tehnoloogiad”)

Just sealt “mujalt” sooviksin ma nõutada ruumi Kesk-/Ida-Euroopa feminismidele, eriti rumeenia feminismile, sest saan rumeenia kultuuri liikmena pretendeerida selle paremale tundmisele. Soovin selles essees, mille inspiratsiooniks on üha keerukam ja keerukam Ida-/Kesk-Euroopa feminismi areng, esitada argumente, mis nõutavad sellele ruumi teiste maailma feminismide seas. See on areng oksümoroonilise¹ ruumi suunas, mis meenutab tugevasti seda oksümoroonilist ruumi, mida Kolmanda Maailma feministid on nõutanud alates

* Artikkel ilmus esmakordselt raamatus *Gender and the (Post) 'East'/'West' Divide*, toim. Mihaela Frunzã, Theodora-Eliza Văcărescu. Limes, Cluj, 2004.

1981. aastast, mil Cherrie Moraga ja Gloria Anzaldua sõnastasid tulisel oma seisukoha(d) radikaalsete mittevalgete naiste kogumikus pealkirjaga *This Bridge Called My Back* (“Sild, mida kutsutakse minu seljaks”). Seda rada jätkas kõnekalt Audre Lorde oma esseekogus *Sister Outsider* (“Õde võõras”). Kõik need vaatenurgad naiskõsimusele näitavad pinget Kolmanda Maailma feminismides ühelt poolt ülemaailmsesse liikumisse kuulumise ja teiselt poolt selles liikumises eksisteerivate erinevatest nähtavuse, avaliku ja/või poliitilise kogemuse vormidest ja määradest ning mõningate feminismide suurematest ressurssidest tulenevate hegemooniliste ruumide vahel. Seega, kirjutades Ida-/Kesk-Euroopa feminismidest kui sillast, mida kutsutakse “meie seljaks”, olen täiesti teadlik ohtlikust, isegi pea vältimatust essentsialismi lõksust, mis terendab siis, kui räägin ühest Euroopa kontinendi suurest osast. Oht säilib ka siis, kui piirdun oma kultuuri ja seega rumeenia feminismiga. Aga just seetõttu, et eksisteerib “meie”, mis tegelikult tähendab “mina”, ning on “mina”, mis tegelikult tähendab kujutamissstrateegiate või tagasihoidlikkuse tõttu “meie”, võtan oma eesmärgiks “silla, mis on meie selg”, milles ainsuses nimisõna viitab minu enda vastutusele oma teoreetiliste väidete eest.²

Seega hõlman selle ruumi, “meie seljast silla”, konkreetselt Ida-/Kesk-Euroopa ruumina. Selle ruumi vajalikkusele on juba tähelepanu juhtinud Gail Kligman ja Rosi Braidotti, teadlased, kes on teistest enam huvitunud feminismide erinevusest ja mitmekesisusest ning feminismi kaubastamisest.

Oma raamatus *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative Historical Essay* (“Soo-poliitika pärast sotsialismi: võrdlev-ajalooline esse”) rõhutavad Susan Gal ja Gail Kligman seda probleemi. “Ja kuigi Ameerika Ühendriikide akadeemiline feminism on jõudnud arusaamale, et õiglus vähemuste hulka kuuluvate naiste või Kolmanda Maailma naiste suhtes nõuab nende kuuldavõtmist feministlikes uuringutes, ning on tunnistanud mitmekesisuse väärtust, eeldab

enamik valgeid keskklassi ameerika feministe, et Ida-Euroopa huvid on nende huvide koopiaid. /.../ Eeldades, et minevik on “mingi teine maa”, eeldasid nad alateadlikult, et naised, kellega nad kokku puutusid, on nagu nende oma vanaemad ning seega, et nad on samasugused kui lääne feministid nii naiste kui ka feministidena.”³ Rosi Braidotti maadleb selle probleemiga seoses euroopa naisuuringute tekkimisega: “mitte ühtegi vaatenurka naisuuringutes ei saa pidada tõeliselt “euroopalikuks”, kui see ei puuduta vajadust luua avatud ja mitte-etnotsentrilisi teadmise ja hariduse mudeleid. /.../ Lisaks, et see töö jagatud ja mitmekesistatud definitsiooni nimel saaks õnnestuda, on vaja võrdlevaid arutelusid Ida- ja Kesk-Euroopa, Ameerika Ühendriikide ja arengumaade naistega.”⁴

Ida-Euroopast pärinev hääl, Dasa Duhacek, väidab oma Ida-Euroopa feministlikule filosoofiale pühendatud artikli lõpus raamatus *A Companion to Feminist Philosophy* (“Feministliku filosoofia teejuht”): “See ülevaade kaldub avama probleeme, sest see annab pildi või pigem pooliku mosaiigi Ida-Euroopa feministlikust filosoofiast. Selle filosoofia eksistentsi iga aspekt ning see eksistents ise on protsess, mille käik on keskne mitte ainult Ida-Euroopa feminisimile, vaid feministlikule filosoofiale tervikuna. Kuna filosoofia on parimas vormis siis, kui ta provotseerib ja häirib, mitte ei rahusta, siis pean ma küsimust olulisemaks kui vastuseid.”⁵ Teisisõnu, Ida-Euroopa feminism pigem küsib küsimusi, kui pakub vastuseid.

Arvan, et on viimane aeg piirata seda ähmastust ja kaudset optimismi ning taotleda Ida-/Kesk-Euroopa feminisimidele täpsemat ruumi. Minu arvates on see ruum tseugmaatiline positsioon maailma feminisimide seas. Tseugma on retooriline kujund, mis toetub sillana ühendamisele ja sidumisele. Retoorikas on see kujund, kus verbil võib olla kaks sihitist või nimisõnal kaks atribuuti. Tavaliselt on üks neist kahest tavaline, teine palju vastuolulisem, sümboolsem või kujundlikum.⁶

Vähemuste hulka kuuluvate või Kolmanda Maailma feministide loodud teoreetilised mõisted, nagu Gayatri Chakravorty Spivaki *subaltern*, Gloria Anzaldúa *mestizaje* (*mestiza*), Alice Walkeri naisolemus (*womanism*), Audre Lorde'i afrikett (*Afriquette*) või Chela Sandovali opositsiooniline teadvus, toetuvad antagonismile hegemooniliste feminisimide ja erinevate naiste klassilistest, rassilistest ja seksuaalsetest orientatsioonidest lähtuvatest asetumistest teravalt teadlike Kolmanda Maailma feminisimide vahel. Üks Ida-/Kesk-Euroopa feminisimide probleeme on nende ambivalentsus. Nad on sillalaadses, siduvas rollis hegemooniliste feminisimide ja maailma vaeste naiste feminisimide vahel. Ida-/Kesk-Euroopa feminisimid kuuluvad ja tahavad kuuluda Euroopasse, ruumi, millel on hegemooniline ajalugu ja kohalolek. Samas on nende maade ühiskondlikud, poliitilised ja eriti majanduslikud reaalsused suhteliselt sarnased Kolmanda Maailma riikide reaalsustele – kuigi iga Ida-Euroopa riik erineb selgelt teistest piirkonna riikidest. Minu arvates kujutab seda vastastikust mõju ja Ida-/Kesk-Euroopa feminisimide ambivalentsust kõige paremini mõiste “tseugmaatiline asend”. Olles pea täiuslikud kultuurilised moondujad, tunduvad Ida-/Kesk-Euroopa feminisimid nii läänelikud kui ka mitteläänelikud, nii marginaalsed kui ka hegemoonilise klubi liikmestaatuse poole pürgijad. Neil liikumistel ja kõhklustel on pikk ajalugu. Ida-/Kesk-Euroopat on alati erineva intensiivsusega ahvatlenud erinevad võimukeskused ning see on erineval määral kogenud marginaalsust ning perifeeria privileege ja ebamugavusi. Sellele lisandub veel lõpetamata lääneliku moderniseerumise erinev tase neis riikides, mis teeb feministide töö väljaspoolsele pilgule avaneva näilise ühtsuse lammutamisel veelgi raskemaks. Viimasena, kuid kindlasti mitte vähem olulisena on Ida-/Kesk-Euroopas traditsioon näha ennast sillana, lävena Euroopa ja Oriendi vahel, Ida ja Lääne vahel, samal ajal vormides piirkonna enda sees oma Ida ja Läänt. Tänapäeval kordavad need kõhklused, mitmetimõistetavused kajana

feministlikest debattidest ja naisliikumistest väljapoole jäävate jõudude tagajärgi. Need tulevad rahvusvahelise poliitika areenilt ning maailma ümberkorraldamisest kommunistliku süsteemi kokkuvarisemise järel, uute vaenlaste konstrueerimisest ja uute vastuseisude ümberkujundamisest, kus üha suuremat rolli mängivad religioon ja ilmalikkus.

Seega, sellelt sillalt, mida nimetatakse meie selgadeks, mis viitab ühtaegu nii meie kuulumi- se maailma feminismide hulka kui ka vajadusele seal välja arendada oma ruum, mis hõlmaks meie pingelist, ebamäärast, pettunud, rikast positsiooni, meie innukust oma individuaalsust väljendada, keskendun mõningatele rumeenia feminismi kui debatti ja mõtiskelu soosiva tseugmaatilise ruumi erijoontele.

Tänapäeval tuntakse Rumeenia akadeemilistes ringkondades, eelkõige humanitaar- ja sotsiaalteadustes, vaieldamatult kasvavat huvi feminismi, soouuringute ja sooliste lähenemiste vastu. See tuleneb osaliselt Rumeenia kõrghariduses ja valitsusvälistes organisatsioonides töötavate üha arvukamate naiste kasvavast teadlikkusest. Ülikoolid kalduvad kaotama oma privileeeritud staatust ja seega lakkavad olemast peamiselt meeste poolt domineeritud töökohad, mida nad olid kommunistliku režiimi ajal, mil püüti valvata võimalikke õhuauke avalikus diskursuses. Eksisteerib ka arvukalt erinevate poliitiliste ja religioossete suunitlustega naiste valitsusvälistest organisatsioonide, kes näevad vaeva, leidmaks oma tegevuseks vajalikke ressursse, eelkõige rahvusvahelistest allikatest, kuna kohalikel kogukondadel kas pole ressursse või ei ole linnapead ja linnavalitsuste liikmed (kes on enamasti mehed) eriti entusiastlikud raha selliste tegevuste tarbeks kasutama.

Samas pole sõjakas feminism Rumeenias suur ja laiahaardeline liikumine, kuid see pole iseenesest ebatavaline. Laiaulatuslikud naisliikumised on harvad ja kalduvad tekkima äärmuslikes poliitilistes tingimustes, kui mingi konkreetne teema hakkab ühiskonnas domi-

neerima. Sellisteks näideteks on sufražettide liikumine või 20. sajandil rahvusvaheline "Naised mustas" liikumine⁷ või "Plaza de Mayo emade" liikumine Argentiinas⁸.

Mis aga puutub akadeemilisse feminismi, Athena piigi teravikku⁹, siis tuleb eraldi esile tõsta uusi tekkivaid keskusi, kus feministliku teadustööga tegeletakse. Tavapäraselt mainitakse rumeenia soouuringute ülevaadetes siinkohal mõningaid olulisi Rumeenia ülikoole (Bukarest, Cluj ja vahel Timisoara), kuid isegi mõõdamines ei nimetata teisi institutsioone, nagu Iasi, Brasovi või Oradea ülikoole, kus samuti soouuringutele tähelepanu pööratakse. Lisaksin samuti, et rumeenia feminismis on juba varjusolevaid ja maksimaalse nähtavuse tsoone, mille kuju kaldub määrama kesksete autoriteetide mõjuala, subjektiivsed faktorid ja ressursidele ligipääsu hierarhia.

Kas rumeenia feminismil on ajalugu? Või on selle loomine pärast 1990. aastat nagu pärispatuta saamine¹⁰ või Athena võimas Zeusi peast sündimine 1989. aasta 22. detsembri¹¹ järgses maailmas, mida iseloomustab piiramatu liikumis-, dokumenteerimis- ja informatsioonivabadus – kui jätta välja majanduslikud piirangud? Rumeenia feminismil on vaieldamatult ajalugu, kuigi seda ajalugu avastatakse alles täna. Feministliku diskursuse ajaloolisus on feministliku diskursuse prestiiži jaoks aga väga oluline.

Rumeenia feminismi juured ei ulatu 18. sajandi teoretiseerimise ja poliitilise aktivismi traditsiooni, mida Läänes esindasid Mary Wollstonecraft ja Olympe de Gouges¹². Tulenevalt rumeenia kultuuri tseugmaatilisest staatusest ja tänu selle moderniseerumise hilinemisele ajaloolistel põhjustel hakkasid alles 19. sajandi alguses mõned naisaristokraadid (näiteks keegi preili Soutzu või Hermione Asaki-Quinet) autoristaatust taotlema, kuid varjasid oma loomingu- lisi katsetusi tõlgete nime all. Ana Ipatescu ja Maria Rossetti, 1848. aasta põlvkonna¹³ naised, astuvad aktiivsemalt poliitilisele areenile. Isegi hiljem, 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel

ei ületa rumeenia feministid oma kirjutistes teatavat pragmaatilist tasandit. Nad osalevad oma ajastu debattides, vaidlevad vahel vastu, propageerivad naiste õigust saada haridust ja osaleda ühiskonna poliitilises või majanduslikus elus, kuid nad ei teoretiseeri ähvardava oleviku nõudmistest kaugemale. Ainukeseks erandiks on Calypso Botez, kes proovis raamistada rumeenia feminisimi traditsiooni oma raamatus "*Rumeenia feminisim*", mis visandab feministlike suunitluste, eesmärkide ja võitluste sünteesi.

Ida-/Kesk-Euroopa feminismide suureks probleemiks on nende suhe selle piirkonna rahvuslustega. 19. sajandi ja 20. sajandi alguse feministidele oli naistevaheline solidaarsus mureks, mille juurde pöörduti pärast rahvuslike ideede teostumist ja tugevate rahvusriikide loomist. Rahvust aga kujutatakse loomulikult kaitsva naisinglina, mässituna rahvuslippu, mis lehvib lahingutes, milles võitlesid ja mille võitsid mehed. Sellised initsiatiivid, nagu Alexandrina Cantacuzio 1920. aastate katse ühendada vähemusrahvustesse kuuluvaid naisi rumeenia naistega, on küll kiiduväärt, kuid jäävad isoleeritusk ega suuda üle saada šovinistlikest, võõravaenulikest, isegi antisemiitlikest diskursustest, nagu ajalugu traagiliselt näitab.

Tseugmaatilises ruumis kohtavad Ida-/Kesk-Euroopa feminisimid mingitel ajahetkedel pärast II maailmasõda, kui toleaegetest koloniaal-impeeriumitest tahuti välja iseseisvad riigid, Kolmanda Maailma feminisme. Mõlemal juhul osalesid naised täiel rinnal rahvuslikes vabastusliikumistes, kuid pärast vabaduse saavutamist ei antud neile seda avalikku ruumi, mille nad olid välja teeninud.

Ida-/Kesk-Euroopa feminismide tseugmaatiline ruum peab samuti tunnistama fakti, et feminisimi mõjutasad korduvad moderniseerimise projektid, kodanlik liberaalne projekt või kommunistlik projekt, mis mõlemad jäid lõpetamata või lähtusid vigastest ideoloogilistest eeldustest. Sellest tuleneb veel üks ühisjoon Kolmanda Maailma feminismidega. Ida-/Kesk-Euroopas on

endiselt suur hulk traditsioonilisi maakogukondi, millest paljud sõltuvad isemajandavast põllupidamisest. Need maakogukonnad annavad nii meestele kui ka naistele konkreetse ja eraldi koha majanduses, kuid ei taga tänapäevast elatusstandardit. Vaesuse ja madala elatusasteme külge on poogitud koduvägivald, agressiivne patriarhaalne vanemlik autoriteet ja naiste kannatused.

Ida-/Kesk-Euroopa feminismide tseugmaatilise ruumi eripäraks on vajadus tähelepanu pöörata oma juurtele. 1990. aastate järgses katses avastada naisliikumiste ja feminismide ajalugu avaldub minu arvates tendents liigselt rõhutada feminisimi liberaalseid juuri ja jätta unarusse selle vasakpoolne komponent. Teise variandina seotakse feminisimi sotsiaal-demokraatiliku liikumise algusega. Feministlikud teadlased peaksid pakkuma uusi teoreetilisi diskursusi, mis suudaksid tabada postkommunistliku keskonna olemust. Minu arvates ei saa rääkida Ida-/Kesk-Euroopa feminismide tseugmaatilise asendist, analüüsivõime seda, kuidas kommunistlik ideoloogia feminisimi anastas. Tuleb uurida selliseid näiteid, nagu kommunistlikud võitlejad Elena Filipescu-Filipovici, Ecaterina Arbore, Constanta Craciun ja Elena Ceausescu. Milline on suhe naiste õiguste edendamise vahel kommunistliku režiimi ajal ja tegeliku naiste emantsipatsiooni vahel? On sümptomaatiline, et naised said [Rumeenias] valimisõiguse 1946. aastal, mil hääleõigus kaotas kommunistliku diktatuuri surve tõttu igasuguse poliitilise kaalu.

Ka kommunistlikus Rumeenias eksisteeris "intellektuaalne feminisim", mida esindab suurepäraselt harukordse näitena kirjanik, filmikriitik ja tõlkija Ecaterina Oproiu, keda väga vähesed rumeenia feministid paistavad mäletavat. Ecaterina Oproiu tõlkis prantsuse keelest naiste olukorra sotsioloogilisi feministlikke analüüse, avaldas tõelise panoraamina rumeenia naiste olukorrast 1970. aastatel kogumiku kahekõnesid naistega, kes esindasid rumeenia ühiskonna kõiki sotsiaalseid klasse, ning panustas samuti kogumikku nn. tüdrukupõlvest, ühte väga vähestest seda teemat

käsitlevatest uurimustest rumeenia keeles. Pärast 1990. aastat püüdis Ekaterina Oproiu kasutada vaatsaadud ajakirjandusvabandust ning oli mitme naisteajakirja peatoimetaja, nt. *Ea si el (Naine ja mees)* (1991–1998) ja *Timpul femelior in tara barbarilor (Naiste aeg meeste maal)* (1992–1998), kus ta püüdis pakkuda feministlikku diskursust atraktiivsel, meeldival ja kergel moel, samas langemata pealiskaudususesse, et vähendada soolist kirjaoskamatus Rumeenias.

Arvan, et enamasti pingutab Ida-/Kesk-Euroopa feminism kõvasti ja edukalt, korvamaks teadmiste puudumist naiste elutingimuste kohta. Samas ollakse palju vähem edukas selliste mõistete leidmises, mis hõlmaksid selle kultuurilise/poliitilise asendi omapära.¹⁴ Isegi kui need teoreetilised katsetused eksisteerivad, ei tunta neid piirkonnas keelebarjääri tõttu. Kogu “piirkonnas”¹⁵ kaldutakse tõlkima palju inglise ja prantsuse keelest ning väga vähe teistest “piirkonna” keeltest.¹⁶ Valdavalt oleme me “lääne pilgu all”¹⁷ ning sarnaselt Kolmanda Maaailma naistega kannatame ka meie Lääne perspektiivi teatava vuajerismi ja nartsissismi all, kui see meie kultuurilist/poliitilist piirkonda vaatleb. Teisalt jagame me läänemaailmaga kreeka-ladina pärandit, äärmiselt olulist ja pikka kristlikku traditsiooni ning hegemoonilist rassilist positsiooni, tänu millele Teised näevad meid valgetena. Meie identiteet on voolav: me kogeme mitmetähenduslikku naudingut, mida pakub kuulumine ja mittekuulumine, sees ja väljas olemine vahemikulistest, kattuvates kohtades, mis on maailma vaesimate riikide vaatevinklist hegemoonilised ning Euroopa kindluse vaatevinklist marginaalsed. See voolavus aga teeb meie identiteedi raskestimõistetavaks. Tšugmaatiline positsioon on piisavalt paindlik, piisavalt tasakaalustatud ja piisavalt rikas, et seda hõlmata. Igal juhul arvan, et Ida-/Kesk-Euroopa feminismide positsiooni ei saa täielikult hoomata, kui me ei aseta neid suhtesse vähemusrahvustest naiste feminismidega ja Kolmanda Maaailma naiste feminismidega. Luuletaja Rutivica Andrijasevic on suutnud selle

mitmetähenduslikkuse oma luuletuses “Migratsioon ja Euroopa kindlus” kirglikesse luuleridadeesse püüda:

*Ma tunnen, et mind vihatakse iga kord, kui
lähen välismaalasena politseisse
Kõigi oma paberitega
Pea ja hää madalal
Lootes saada elamisloa, mida ma
meeleheitlikult vajan
Paberitüki, mis teeb mind seaduskuulekaks*

/.../

*Nad teevad mind nähtamatuks
Seega ma võitlen nendega
Nähtavuse nimel
Ja ma hakkam vastu.¹⁸*

Kuulumise ja mittekuulumisega seotud pinged on seda raskemad kanda, kuna need sõltuvad bürokraatlikest otsustest, mis tulevad Brüsseli vahitornist (Euroopa Liidu peakortest), mis vahel toetub teatud ühiskondlike või poliitiliste reaalsuste hindamisele ning vahel kujundab Euroopa ruumid ümber, lähtudes kriteeriumitest, mis pole teoreetilisest vaatevinklist piisavalt selged, kuid milles kajastuvad teatud majanduslikud või poliitilised huvid või hirmud. Sõltumine keskusest, pinged ühelt poolt integratsiooni tõmbe vahel, saavutamaks samaaegsust Euroopaga, ja teisalt rahvuslike protektsionistlike tagasilükkamiste vahel, ääremaa kui energia ja alaväärsuskomplekside allikas, kinnisidee järelejõudmise kohta, mis tuleneb ajalooliselt omandatud usust, et ääremail on lääneliku modernsuse puudujääk, keskuse imiteerimine, mimikri ja selle hübriidsed tulemused¹⁹, kahevahelolek ja osaline orientaliseerumine, piirkonna kultuuride, kirjanduste ja keelte hooletusesejätmine kõige selle nimel, mis tuleb Lääne-Euroopa või Põhja-Ameerika prestiižsetest keskustest – kõiki neid eripärasid, mis vormivad Kesk-/Ida-Euroopa kultuure keerukalt ja erine-

vatel määradel, ei saa feministlik diskursus vältida, kui selle eesmärgiks on olla midagi enam kui imporditud diskursus.

Ka avalikkuse austust, mida sooprobleemid vajavad ja väärivad, ei pälvita enne, kui enamik elanikkonnast soolise võrdõiguslikkusega seotud eesmärgid omaks võtab. Euroopa Liidu kaitse võib vaieldamatult tuua need teemad avalikkuse tähelepanu alla, kuid veenev legitimeerimine saab tulla ainult avalikkuse enamuse poliitilise, kultuurilise ja ühiskondliku tegevuse tulemusena. Vastasel juhul võime me eurooplastena (EL klubi liikmetena) "tunduda", kuid meie integratsioon on ainult sissepääs panoptilise aega²⁰, aega, mis on väljastpoolt peale surutud ja tuletatud teisest arenguloogikast.

Rumeenia feminism, kui kasutada seda näidiskaasusena, peab tähelepanu pöörama seosele feminisismi ja lääneliku modernsuse vahel, mis on alati olnud üheks rumeenia kultuuri sihiks, soovide fookuseks samaaegselt etnotsentriiliste hirmudega oma rahvuslike eripärade kaotamise pärast. Üks põhjusi, miks rumeenia kultuuris ja ühiskonnas on raske feministlikku diskursust juurutada, on ajalooline reaalsus, et modernsuse projektidel kas ei lastud "küpseks" saada (liberaalne II maailmasõja eelne projekt) või viidi kogu ühiskond diktaatorliku poliitika abil alaealise staatusesse (kommunistlik projekt). Läänes toetas feminisismi arengut modernsuse kriis. Nagu Rosi Braidotti ütleb, "selles mõttes võib modernsuse kriisi näha [...] klassikalise subjektuse maskulinistlike aluste lõhestamisena. Feministlikust perspektiivist pole selline kriis mitte ainult positiivne sündmus, vaid samuti rikas naistele õiguste andmise potentsiaalsete vormide poolest".²¹ Rumeenia kultuuris ei julgustanud modernsuse kriis feminisismi samal määral, kuna modernsus ei puuduta siiani kõiki "sügava Rumeenia", nii nagu me seda kutsume, kihte. Arvukad maakogukonnad, kus inimestel on vahendeid ainult isemajandavaks põllumajanduseks, teevad Rumeeniast lapiteki-ühiskonna, kus mõned inimesed kasutavad interneti ja

globaliseerumise pakutavaid võimalusi, samas kui teistel pole ligipääsu esmavajalikule infrastruktuurile, elektrile, adekvaatsele arstiabile ega moodsale elamispiinnale. Rumeenia kodanikud elavad alternatiivsetes aegades ja ajalugudes ning feminism peab seda arvesse võtma, et oma diskursust nüansirikkamaks muuta.

Rumeenia feminism peab ka astuma dialoogi religiooniga. Esiteks, pärast kommunismi kokkuvarisemist domineerib religioon eetilises diskursuses ja paljud inimesed peavad seda ainsaks neile kättesaadavaks usaldusväärseks tejuhiks, mis aitab neil vastu seista üleminekuaja erinevatele raskustele ja need üle elada. Teiseks on religioon avaliku televisiooni kõrval ainuke Rumeenia maapiirkondades kättesaadav kultuur. Preester on moraalne autoriteet ning maanaiste vabastamisel traditsioonilistest soomustritest, mis võrdsustavad naiseks olemise ohverduse, edasilükatud rahulolu ja rüvedusega, peab arvesse võtma, kui olulist rolli religioon nende naiste elus mängib.

Feministlik diskursus peab samuti arvesse võtma, et teatud loosungitel, mis töötasid väga hästi lääneriikides (võrdsus, ligipääs tööturule), ei ole samasugust mõju postkommunistlikes riikides, kus egalitaarsuse ideoloogia hävitas brutaalselt erinevuse ideoloogia ning kus naised sunniti väljaspool kodu töötama, sest kõik pidid olema kasulikud kodanikud. Privaatne ja avalik ruum konstrueeriti teisti kui kuulsas Habermasi algoritmis. Naised ei olnud väga innukad astuma avalikku ruumi, sest see oli pealesunnitud ideoloogia tõttu rõhumise ruum. Sellest ka nende kahtlustav suhtumine naiste edutamisse avaliku elu positsioonidele 1970. ja 1980. aastatel. Privaatruum muutus vabaduse ruumiks, kus inimesed said ennast vabalt väljendada, kus mehed ja naised olid perekonnana solidaarselt vastandunud suurele Patriarhile, kommunistlikule riigile. Samal ajal säilisid privaatruumis traditsioonilised hierarhiad. Naise rolliks oli pere (laste ja mehe) eest emotsionaalselt ja füüsiliselt hoolitseda, samas kui mehed esindasid peret

avalikkuses ning olid kõige olulisemad palgateenijad.

Ida-/Kesk-Euroopa feminism peab samuti arvesse võtma vähemuste hulka kuuluvaid naisi. See on äärmiselt oluline postsotsialistlikes riikides, kus piiride nihkumise tõttu on vähemuse ja enamuse rollid muutunud, etnilised poliitilised osapooled on ühiskonnas kas hegemoonia võitnud või kaotanud. Rumeenia feministid peavad visandama oma ühiskonna keskuse ja ääreala, keskendudes vähemusrahvuste hulka kuuluvate naiste erivajadustele. Selles kontekstis tuleks minu arvates lisaks nn. ajalooliste vähemuste hulka kuuluvate naiste probleemidele feministlikkusse tegevuskavva lisada ka nn. uute vähemuste hulka kuuluvate naiste mured. Viitan siin üha suuremale arvule Aasiast ja Aafrikast pärit põgenikele ja immigrantidele. Rumeenias elab üha rohkem moslemeid ning nende naiste olukord, nagu ka kohalike naiste olukord, kes abielluvad moslemi meestega, hakkavad ennast looriga katma ning võtavad omaks vähemalt islami välised jooned, kui mitte enam, samuti viis, kuidas nad oma identiteete sobitavad, peaks olema uue feministliku teadmise allikaks.

Rumeenia teadlased tunnevad üha suuremat huvi romade vastu, kuid roma naiste probleemeid paistavad muude murede vahele kaduvat. Rumeenia romade emantsipatsiooni ja integratsiooni strateegiat ei huvituta eriti roma kogukondade soolistest erinevustest. Me ei saa rääkida romade integreerimisest ilma roma naiste vabastamiseta. See, kuidas romad sotsialiseeritakse väga noores eas abielu kaudu, ei võimalda neil pikemaajaliselt haridust omandada. Paljude roma naiste jaoks on hariduse omandamisest olulisem vältida akultureerumise riski. Muidugi on romade endi valik, kuidas nende traditsioonid sobituvad peavooluühiskonnaga, ning roma naised ise peavad oma nähtavate esindajate, nagu Delia Grigore või Luminita Cioaba-Mihai kaudu, oma seisukohta väljendama. Teisalt peavad feministid roma kogukonnast väljastpool olijatena olema teadlikud, et ka feministid

peavad nende naiste probleemidega tegelema. Selle probleemiga tegelemist takistab salakaval rassismi vorm, mida avalikult ei tunnustata ettekäändega, et marginaalsus ja väljasulgumine on romade puhul paratamatu nagu mingi "loomulik" tingimus. Feministlikud teadlased peavad uurima, kuidas klass, sugu ja rass roma meeste ja naiste marginaliseerimises omavahel kattuvad. Seda on veelgi raskem teha tänu konsensussele, isegi kui seda pole otseselt välja öeldud, et rass pole Rumeenias probleemiks. Arvan, et siin oleks kasulik võrdlus ameerika teadlaste töödega. Samas mõtteliinis märkas Rosi Braidotti, et "kuigi Põhja-Ameerika feminismis oli rassiprobleem olemas algusest peale, võttis kaua aega, enne kui etnilist kuuluvust ja rassi hakati tunnustama kui feministliku subjektsuse defineerimise keskseid muutujaid"²². Paistab, et sama pikka aega on vaja ka rumeenia feminismit, et saada üle väga sügavalt juurdunud eelarvamusest.

Viimasena, kuid kindlasti mitte kõige vähem tähtsana, tuleb vaadelda rumeenia kultuuri misogüünilisi ruume ja diskursusi. Feministlik uurimine suudab pakkuda uut ja värsket vaatenurka rumeenia kultuurile.

Kuna feminism tähendab ühiskondlikku muutumist ja ühiskondlik muutus on alati kollektiivne teema, siis ei saa ma märkimata jätta, et vaesuse, marginaliseerimise ja majanduslike võimaluste puudumise tõttu on naiste ja lastega kaubitsemine veel üks tõsine probleem Rumeenias. Feministlik uurimine peab sellele lähenema sotsioloogilistelt, eetilistelt ja filosoofilistelt alustelt ning arvestama seejuures tänapäevase mobiilsuse ja migratsiooniga.

Kokkuvõtteks, et ära kasutada kõiki oma tseugmaatilise asendi eelseid, peab rumeenia feminism, Ida-/Kesk-Euroopa feminism osalema üldises ideede liikumises omal häälel, kuuludes tervikusse, kuid samas säilitades omaenda ruumi läbirääkimisteks ja teoretiseerimiseks.

Inglise keelest tõlkinud Raili Marling

Märkused

- 1 Oksüümoron on retooriline kujunud, millel on paradoksaalne võime näidata ühtsust ja sarnasust, samas säilitades käsitletavate mõistete eraldiseisvuse või isegi vastandlikkuse. Kõige tuntum näide oksüümoronist on “kõnekas vaikus”.
- 2 Leidsin, et toetan täielikult Gloria Anzaldúa väga huvitavaid kommentaare “mina” ja “meie” dünaamika kohta, mis pärinevad Ann E. Reumani tehtud intervjuust, mis on avaldatud ajakirjas *Melus*: “1988. aastal kirjutasin essee mitmuselise “mina” ja ainsuselise “meie” kohta ning see puudutas representatsiooni ja seda, kuidas autor, kirjanik, sageli kasutades sõna “mina”, mõtleb “meie”, kuna teised naised samastavad ennast nii tugevasti tema kogemustega.” (Ann E. Reuman, “Coming into Play. An Interview with Gloria Anzaldúa”, *Melus* 25, 2, *Latino/a Identities* (suvi 2000), 22.
- 3 Susan Gal; Gail Kligman, *The Politics of Gender After Socialism: A Comparative Historical Essay*, (Princeton: Princeton UP, 2000), 22.
- 4 Rosi Braidotti, “Key Terms and Issues in the Making of European Women’s Studies.” In Rosi Braidotti, Esther Vonk, Sonja van Wichelen, eds., *The Making of European Women’s Studies*. Vol. I, (Utrecht: Utrecht University, 2000), 21.
- 5 Alison M. Jaggard; Iris Marion Young, eds., *A Companion to Feminist Philosophy*, (Malden: Blackwell, 1998), 135.
- 6 Tseugma näited: Dickens: “/... /hr. Pickwick tõstis kübara ja jala uksest välja” või Alexander Pope’i “*Lokiröövis*”: “Belinda kartis, et rüvetab oma au või brokaatkleidi, et ta kaotab ballil oma südame või kaelakee.” Ildes Süürias oli Eufrati jõe kaldal linn nimega Zeugma. Pliniuse kohaselt tuleb selle nimi sillast, mis ühendas Eufrati kahte kallast, millest tuleneski selle kreekakeelsest sõnast “*ike*” tuletatud nimi. Plinius (Hist. Nat, XXXIV, 150) väidab samuti, et esimese silla, kahtlemata pontoonsilla, ehitas sinna Aleksander Suur.
- 7 “Naised mustas” on mitteformaalne ülemaailmne naiste võrgustik, mis on pühendatud rahule, õiglusele ja aktiivsele vastuhakule sõjale ning teistele vägivalda vormidele. See pole mitte organisatsioon, vaid mobiliseerumise vahend ning tegevuse mudel. Gruppi kuuluvad ainult naised ning tavaliselt osalevad musta rõivastatud naised avalikes kohtades vaikeses, vägivaltatutes leinavalveaktatsioonides, mis toimuvad kindlatel aegadel ja kindla intervalliga. Leinavalved algatasid 1988. aastal Iisraelis naised, kes protesteerisid Läänekalda ja Gaza sektori okupeerimise vastu ning nõudsid rahu Iisraeli ja paales-
- 8 tiinlaste vahel. Iisraeli naiste itaallastest toetajad viisid selle idee endaga kaasa Itaaliasse. Kontaktid itaalia ja jugoslaavia naiste vahel viisid “Naised mustas” leinavalved Belgradi Vabariigi väljakule, protesteerimaks Serbia režiimi osaluse vastu agressioonis.
- 8 See naiste rühmitis sai inimõigusaktivismi ja julguse sümboliks. Musta riietatuna on nad aastaid protesteerinud igal neljapäeval kell 3.30 pärast lõunat Buenos Airese kuulsal Plaza de Mayo’l, nõudes infot oma [sõjaväelise diktatuuri ajal kadunuks jäänud] lähedaste saatuse kohta. Marssides Vabaduse samba ümber presidendipalee ees, sidusid nad oma kadunud poegade ja tütarde nimesid kandvad rätid pähe ning kandsid plakateid nende fotodega, kelle saatuse kohta nad infot otsisid. Emade kasutatud kristliku emaduse kujundid tegid nad nende endi sõnul eriti mõjukaks katoliikliku sõjalise režiimi vastu. Need emad olid julguse sümboleiks; õigluse nimel käivat võitlust juhtides alustasid nad oma demonstratsioone juba siis, kui sõjaväeline režiim oli veel võimul. Paljud neist, kaasa arvatud liikumise juht Azucena Villafior de Vicenti, kadusid selle tulemusel ka ise.
- 9 Athenat tunti tarkusejumalannana, kelle haldusalasse kuulusid tsivilisatsioon, õigus ja õiglus ning matemaatika, ning tema piiki on nimetatud tarkusepiigiks (tõlkija märkus).
- 10 Katoliku dogma kohaselt oli Neitsi Maarja eostamise hetkest alates vaba muudele inimestele omaest pärispatust. Pallas Athena ei sündinud kreeka mütoloogia kohaselt samuti mitte naise ihust, vaid oma isa Zeusi peast. Autor soovib siin rõhutada, et rumeenia feminismi algust ei peaks vaatlema üleloomuliku sündmusena, vaid ajalooliste protsesside tulemus (tõlkija märkus).
- 11 See kuupäev märgib Nicolae Ceausescu režiimi langemist Rumeenias (tõlkija märkus).
- 12 Mary Wollstonecraft oma raamatuga *Vindication of the Rights of Woman* (“Naiste õiguste õigustus”) ja Olympe de Gouges teosega *Les Droits de la femme et de la citoyenne* (“Naise ja kodaniku õigused”) esitavad väljakutse valgustusajastu universalistlikele väidetele ning pakuvad välja feministliku vaatenurga valgustusajastu filosoofiale.
- 13 Viide 1848. aastal noorte intellektuaalide algatatud ja Prantsuse revolutsioonist inspireeritud rahvusromantilisele liberaalsele Valahhia revolutsioonile Vene impeeriumi võimu vastu (tõlkija märkus).
- 14 Selles kontekstis tuleb mainida Mihaela Miroiu teoretiseerimist “*convenio*” mõiste üle, mille all ta peab silmas eetilist ruumi, mis juhib naisi hoolitsuse eetika, mitte õigluse eetika suunas; Marina Blagoeva katseid lugeda endise Jugoslaavia perekonnaelu patriarhaalseid aspekte kui petlikke võimustamise

- kaitseid, kui hilinevad vaevatasu pakkuvaid žeste ohverduse eetika kaudu, või Blanka Arsici katset lugeda raamatukogu kujundit naise keha vastena oma romaanis “*Raamatukogu*”, mis avaldati aastal 1995. “Raamatukogu on ajaloo näitelava. Raamatukogu on nagu naise keha, lava, millele leiavad üheaegselt aset sõjad, võidud ja kaotused, armastused, reetmised ja surmad. Raamatukogu on nagu naise keha, lava, millele räägitakse samaaegselt kõiki keeli ja kirjutatakse kõike kirjutatut. Raamatukogu on nagu naise keha, igavesti rahuldumata kirgede ja korvamatu võimaluste näitelava” (Jaggar; Young, *A Companion*, 135).
- 15 Autor kasutab siin jutumärke problematiseerimaks Kesk- ja Ida-Euroopa käsitlemist ühtse piirkonnana (tõlkija märkus).
 - 16 Selles kontekstis tuleb eraldi esile tõsta Ukrainas Harkovis töötava Irina Zhrebkina katseid avaldada soouuringuid, mis hõlmavad kogu postsotsialistliku ruumi.
 - 17 Püüan leida erinevusi Ida-/Kesk-Euroopa positsiooni ja Kolmanda Maa maailma naiste vahel, keda Chandra Talpade Mohanty uurib oma kõige enam tsiteeritud artiklis.
 - 18 Rutivica Andrijasevic, “Migration and Fortress Europe,” Rosi Braidotti, Esther Vonk, Sonja van Wichelen, eds., *The Making of European Women’s Studies*, Vol. 1, (Utrecht: Utrecht University, 2000), 153.
 - 19 Rumeenia marginaalsuse teoreetik Virgil Nemoianu nimetab neid “asendustriteks”.
 - 20 Nii defineeris selle Ann McClintock raamatus *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in Colonial Context*, (New York: Routledge, 1995).
 - 21 Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, (New York: Columbia UP, 1994), 149.
 - 22 Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, (New York: Columbia UP, 1994), 155.
- Braidotti, Rosi (2000). Key Terms and Issues in the Making of European Women’s Studies, in Braidotti, Rosi; Vonk, Esther; van Wichelen, Sonja (eds.), *The Making of European Women’s Studies*, Vol. I. Utrecht University, Utrecht, 12–22.
- Gal, Susan; Kligman, Gail (2000). *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative Historical Essay*. Princeton UP, Princeton.
- Jaggar, Alison M.; Young, Iris Marion (eds.) (1998). *A Companion to Feminist Philosophy*. Blackwell, Malden.
- Lerner, Gerda (1986). *Women and History*. Oxford UP, New York.
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in Colonial Context*. Routledge, New York.
- Mihailescu, Stefania (2002). *Din istoria feminimului romanesc. Antologie de texte*. Polirom, Iasi.
- Miroiu, Mihaela (2002). *Convenio: despre natura, femei si morala*. Polirom, Iasi.
- Nemonianu, Virgil (1989). *A Theory of the Secondary: Literature, Progress, and Reaction*. Johns Hopkins UP, Baltimore.
- Niel, Mathilda (1974). *Drama eliberarii femeii*. Editura Politica, Bucuresti.
- Offen, Karen (2000). *European Feminisms, 1700–1950: A Political History*. Stanford UP, Stanford.
- Poroiu, Ecaterina (1975). *3 x 8 plus infinitul. Dialoguri despre conditia femeii*. Eminescu, Bucuresti.
- Oproiu, Ecaterina et al. (1974). *Cartea fetelor*. Editura Politica, Bucuresti.
- Reuman, Ann R. (2000). Coming into Play. An Interview with Gloria Anzaldua. *Melus*, 25, 2, 3–45.

Kirjandus

Andrijasevic, Rutivica (2000). Migration and Fortress Europe, in Braidotti, Rosi; Vonk, Esther; van Wichelen, Sonja (eds.), *The Making of European Women’s Studies*, Vol. I. Utrecht University, Utrecht, 152–153.

Braidotti, Rosi (1994). *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Columbia UP, New York.

Autorist

Viimase paari aastakümne jooksul on feministlikus teorias teravalt ja põhjalikult vaieldud teadmise geograafilise asukoha ja liikumiste üle. 1980. aastatest alates on postkoloniaalsete, globaalsest Põhjast ja Läänest väljaspool asuvate riikide feministid juhtinud tähelepanu sellele, et ka lääne feminismiss on varjatud kujul säilinud imperialistlik arusaam, et väärtuslik teadmine saab pärineda ainult läänest ning et mitte-lääne naiste rolliks on olla vaid uuritavad objektid (vt. nt. Mohanty 1984, e.k. 2010; Spivak 1988). 2000. aastatel on jätkuvalt teadmisoome ja -rände tasakaalutusele tähelepanu juhtinud ka Ida-Euroopa uurijad (nt. Slavova 2006, Blagojevic 2009).

See tasakaalutus toimib aga veel teiselgi moel. Ida-Euroopa feministid vaatavad teadmiste allikana läände ja tõlgivad tekste inglise või prantsuse keelest, toetades teadmistevoolu tasakaalutust. Kogu Ida-Euroopale on olnud omane soov "Ida" silti endalt maha raputada ning identifitseeruda läänega. Nii on kahetsusväärset vähe tähelepanu saanud mõttetöö, mida on tehtud teistes Ida-Euroopa riikides, mille ajalookogemuses ja praegustes ühiskondlikes pingetes on meile ehk enam sarnast kui näiteks Ameerika Ühendriikides või Prantsusmaal. Sellele üksikseiselt õppimise võimalusele on viimastel aastatel aktiivselt tähelepanu juhtinud kunstiteadlased, sh. eesti autorid (nt. Bejic 2010; Kivimaa 2012).

Ariadne Lõngaski on kaheteistkümne ilmumisaasta jooksul ilmunud vaid ühe Ida-Euroopa teadlase tekst (Novikova 2001). Proovime seda teadmistevoolu tasakaalutust veidi parandada. Käesoleva tõlketeksti autor Mihaela Mudure on inglise kirjanduse professor Babes-Bolyai ülikoolis Clujis, Rumeenias ning üks tuntumaid rumeenia feministe. Oma algselt 2004. aastal ilmunud essees analüüsib Mudure Ida-Euroopa feminisimi omalaadse tseugmaatilise ruumina, sillana hegemoonilise lääne ja mitte-lääne vahel.

Just sellise aktiivse kriitilise rolli omistamine tavaliselt perifeerseteks peetud Ida-Euroopa feminisimidele teeb selle esse intrigeerivaks.

Raili Marling

Kirjandus

Bejic, Bojana (ed.) (2010). *Gender Check. A Reader: Art and Theory in Eastern Europe*. Verlag der Buchhandlung Walter König, Köln.

Blagojevic, Marina (2009). *Knowledge Production at the Semiperiphery*. Institut za kriminoloska i socioloska istrazivanja, Belgrade.

Kivimaa, Katrin (ed.) (2012). *Working with Feminism. Curating and Exhibitions in Eastern Europe*. Tallinn University Press, Tallinn.

Mohanty, Chandra Talpade (2010). Lääne pilgu all: feministlik teadus ja koloniaaldiskursused. *Ariadne Lõng* 1/2, 106-125.

Novikova, Irina (2001). Tuhkatriinud tulevad turule: millist kingakest proovida? Üleminekuaja arengu- ja identiteedipoliitika ning naised. *Ariadne Lõng* 1/2, 116-124.

Slavova, Kornelia (2006). Looking at Western Feminisms Through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World. In Lukic, Jasmina; Regulska, Joanna & Zvirsek, Darja (eds.), *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Ashgate, Aldershot, 245-263.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. Can the Subaltern Speak? In Nelson, Cary & Grossberg, Lawrence (eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. University of Illinois Press, Urbana, 271-313.

Naisekeha kuvandist Armeenia kultuuri- ruumis

Brigitta Davidjants

Artiklis analüüsitakse naisekeha kuvandit Armeenia pealinna Jerevani nüüdisaegses kultuuriruumis. Vaadeldakse, kuidas kujundatakse ja kujutatakse naiste kehasid palju matkitavas popkultuuris ning milline konflikt tekib kuvandi ja naiste tegeliku positsiooni vahel ühiskondlikus võimusteemis. Parafraaseerides Althusseri, on eesmärgiks näidata, kuidas saab naisest kultuuriliselt toodetud ja ideoloogia poolt ellu kutsutud subjekt (Kosonen 2003, 191). Probleemi illustreeritakse Armeenia eurolaulude (alates 2008. aastast, mil esimest korda oli laulja naine) videote kirjeldustega. Nimelt peegeldavad sealsed naiserolli esitused tabavalt armeenlannadele seatud ühiskondlikke ettekirjutusi ja nende seoseid rahvuslike ideoloogiatega. Euro laul on ametliku kultuuri ilming, mis laia leviku ja ühiskondliku autoriteediga dikteerib ja ühtlasi peegeldab valitsevaid suundumusi. Autor tugineb ka oma osalusvaatlustele Jerevanis aastatel 2002–2011.

Armeenia ajalooline taust: vastandumine moslemi- naabritele ja Euroopa-ihalus

Mõistmaks, millisesse kultuurilis-ajaloolisse situatsiooni paigutub käesoleva essee probleematika, tuleb teada, kuidas on kujunenud armeenlaste rahvusidentiteet ja millised faktorid on seda mõjutanud.

Rahvusliku identiteedi loomise protsessis võib täheldada mitut faktorite gruppi. Esimesse kuuluvad rahva müüdid ja sümboolid, sh. leiutatud traditsioonid, mille ümber rahvas rajab oma kollektiivse identiteedi. Teise rühma kuulub inimeste nägemus enestest kui ühe rahvusliku kogukonna liikmetest ning kolmas tähendab struktuurseid reaalsusi, mis mõjutavad ideoloogilisi protsesse (Panossian 2002, 123–124). Ka armeenlasi rahvusena iseloomustab terve hulk neile faktoritele vastavaid näitajaid. Olulisimaks võib pidada seda, et Armeenia positsioneerib end Läände, apelleerides sellele, et on moslemitest ümbritsetud ristiusklik riik, kristluse idapiir. Nagu kirjutab armeenlaste rahvuslikku enesemääratlemist uurinud Razmik Panossian, on armeenlaste identiteedi oluline dimensioon seotud ristiusu ja selle mütoloogiaga, millest alustatakse sageli oma ajalugu (Panossian 2002, 126) ja millest otsitakse abi euroopalikkuse narratiivide loomisel.

Armeenia geopoliitiline kontekst seletab Läände kuulumise ihalust. Nagu öeldud, armastatakse Läände kuulumist kinnitada väitega, et Armeenia võttis 301. aastal esimesena maailmas ametlikult riigiusuna vastu ristiusu. Just religiooni tõttu pole Armeenia kuigi hästi sobinud oma regionaalsesse konteksti, mis koosneb valdavalt islamimaadest. Samas määras ristiusu vastuvõtmise osalt soov eemalduda Pärsia zoroastrismi mõjusfäärist: kristluse abil panid armeenlased vastu assimileerimistendentsidele, mis ähvardasid nende religioosset kultuurilist identiteeti, ning territoriaalsele ja

poliitilisele kontrollile (Panossian 2002, 126). Nende valikute tõttu on Armeenia olnud alates 16. sajandist ümbritsevate impeeriumite, nagu Pärsia ja Osmani impeerium, lükata-tõmmata. 19. sajandil liikus Ida-Armeenia Pärsia impeeriumi koosseisust Vene impeeriumi alla, mille puhul armastatakse rõhutada religioosset faktorit – väidetavalt oli Vene impeeriumi koosseisus armeenlastel oluliselt suurem usuvabadus kui moslemiimpeeriumites.

Põhjuseid, miks Armeenia tahab end Läände positsioneerida, on teisi. Nende hulka kuulub 1915. aastal Osmanite impeeriumis armeenlaste kallal toime pandud genotsiid, mille tagajärjel armeenlaste vastandumine moslemitest naabritele veelgi suurenes. Ida ja Lääne vastanduste rajatud või piiririigi kuvandit peegeldavad ajalookäsitlused on armeenia kirjasõnas jätkuvalt väga levinud, alates igapäevameediast ja lõpetades humanitaarteadustega. Sealjuures peitub sellises enesekuvandis mitmeid paradokse, sest elutavades ja traditsioonides on armeenlastel tänagi palju ühist Lähis-Idaga, mille tugevas mõjusfääris on Armeenia arenenud.

Tänapäeval on kirik armeenlaste jaoks endiselt autoriteetne, ent oma töö on teinud nõukogude ajal toimunud ilmalikustumine. Seetõttu on usu kõrvale tõusnud muidki näitajaid, mille abil armeenlased oma euroopalikkust tõestavad (Panossian 2002, 130). Euroopasse kuulumist kinnitatakse erinevate süvakultuuriilmingute, näiteks muusika ja kunsti abil, aga seda tõestab ka massikultuur kõigis oma avaldumisvormides, nagu ajakirjandus, muusikavideod jms. Lähemal vaatlusel jääb kohati aga mulje, et armeenlased on üle võtnud vaid euroopalikkuse n.-ö. välised atribuudid, vormistuse, nende mentaliteedis on aga tugevasti säilinud Lähis-Ida jooned, mis iseloomustavad paljusid ühiskonnakihte Türgis, Aserbaidžaanis ja teistes ümberkaudsetes maades. Ühisosa Lähis-Idaga väljendub peaaegu kõiges: elutavades ja traditsioonides, aga ka rahvakultuuris, mille kombestikku siiani osaliselt järgitakse.

Armeenia pürgimine Euroopasse: soovid ja tegelikkus

Lähtudes armeenlaste hulgas tehtud välitöödest ja erinevatest inimõiguste aruanne- test, julgeb artikli autor väita, et tänapäevane Armeenia on patriarhaalne riik, kus naistel on ühiskondlikult kindlaks määratud traditsiooni- lised rollid, millest kesksel kohal on reprodut- siooniga seotud isiklik sfäär: lastekasvatamine, kodukorrashoid jms.

Nüüdisaegse Armeenia kehapoliitika – praktikad, mille abil ühiskondlikud jõud regu- leerivad ja kontrollivad naisekeha – on oma vastuolulisuses põnev uurimisaines. See pee- geldab armeenlaste Euroopasse pürgimise ja Lähis-Ida reaalsuse vahelist lõhet, mis valitseb erinevates ühiskonnastruktuurides. Sooküsi- mused pole erandiks. Praegusel juhul ei käi jutt niivõrd ametlikest võimustruktuuridest, kuivõrd intiimsemast, kodusest sfäärist. Nagu eespool viidatud, on Armeenia võtnud üle paljud euroopalikud “atribuudid” ning seaduse silmis on naistel ja meestel poliitilises, töö- ja pereelus võrdsed õigused. 2004. aastal võeti vastu ka soolise võrdõiguslikkuse seadus. Need seadused toimivad aga sageli vaid paberil ega rakendu reaalses elus. Uurimustest võib näha, et Armeenia naistele on eneseteostuseks jäetud suuremate eranditeta üksnes kodusfäär, kusjuu- res soolise diskrimineerimisega puutuvad nad kokku praktiliselt igas elusfääris, alates majan- duslikust ja lõpetades pereeluga. Ka poliitikas ja äris on naiste roll väike ning viimastel aastatel on naiste arv neis valdkondades veelgi vähenenud. (Aslanyan 2009)

Järgnevalt kirjeldatakse vastuolusid, mis tekivad armeenlannade visuaalse identiteedi ja tegelikkuse vahel. Lisaks Euroopa-ihalusele vastanduvad armeenlased teravalt ümbritseva- tele moslemiriikidele, nagu Türgi, Aserbaidžaan ja Iraan. Sellesse vastandussüsteemi kuulub ka visuaalne sümbolika, mida väljendavad muu hulgas ihukatted. Tšadradesse, hidžaabidesse

ja teistesse islamimaades levinud naise keha varjavatesse esemetesse suhtuvad armeenlased halvustavalt. Tõsi, veel 19. sajandil võidi impeeriimide paljudes paikades eeldada armeenia naistelt enese katmist. Ent tänapäeval loovad armeenlannad endast visuaalse kuvandi, mis on kõike muud kui tagasihoidlik. 2012. aastal Jerevanis ringi liikudes jäi mulje, et naised matkivad püüdlilikult lääne ajakirjades nähtud modelle ja staare, olgugi et oma igapäevases elus ei kannu need staarid sugugi selliseid rõivaid ega meigi end nii silmatorkavalt. Jerevani tänavapildi põhjal tundub, et 21. sajandi alguse 20–30aastased armeenlannad ei sea endale riietuses mingeid piiranguid ning lähtuvad pigem Vene telekanali Muz TV ja USA MTV vahendatavast popkultuurist. Ent kuigi noorte armeenlannade visuaalne identiteet võib kõnelda üht, nõutakse neilt elukommetes samasugust kasinust nagu moslemiriikides. Sisemise ja välimise vahel valitseb märgatav vastuolu.

Muz TV-d ei mainitud eespool juhuslikult – armeenlaste jaoks pole tegu suvalise suurriigi massimeediakanaliga. Oluline on see, et tegemist on Vene telekanaliga, selle populaarsus ja mõju armeenia noortele peegeldab mikrotaandil Venemaa ja Armeenia suhteid. Venemaa on läbi ajaloo olnud armeenlaste aken Euroopasse, olgugi et vana Euroopa jaoks oli Venemaa ise pikka aega eksootiline idamaa. Vene impeeriumi kaudu tulid Armeeniasse olulised Lääne institutsioonid, nagu konservatooriumid, samuti uut tüüpi kujutatav kunst, uued helivormid jms. Nõukogude ajal sobis Armeeniale, võrreldes näiteks Kesk-Aasia maadega, tollane ühtlustatud kultuuripoliitika (Frolova-Walker 1998, 331–336): sisuliselt jätkas see 19. sajandi rahvusromantismi ning armeenlased ei pidanud rajama oma kultuuriprogrammi nullist, vaid tuginesid eelnenud sajandil juurdunud traditsioonidele (Davidjants 2007, 17). Postsovetlikul ajajärgul on Venemaast saanud Armeenia suurim poliitiline liitlane, kelle mõju ja kohalolu avalduvad nii määrava tähtsusega valdkondades

(Vene sõjaväebaas Armeenias) kui ka piasiasjades (Vene Muz TV, klantsajakirjad jms. kui moe- ja stiilisuunajad).

Foucault on kirjeldanud Lääne seksuaalsust, väites, et see on allutatud viktoriaanlikule korrale, ning rõhutades, et väidetavalt suhtuti veel 17. sajandilgi seksuaalsusesse võltshäbita (Foucault 1978, 3–13). Keeruline on öelda, kuidas ja millal on kristlikes Kaukaasiamaaades seksuaalsusesse suhtumine muutunud, kuid arusaam, mille kohaselt on ajalooline Armeenia (Armeenia piirid on aja jooksul märkimisväärselt muutunud) olnud vana Euroopaga võrreldes alati metsik idamaa, võib osutada pisut lihtsustatuks. Mõnes aspektis on armeenlannad nautinud läbi ajaloo üsna märkimisväärsed vabadusi.

Näiteks võib tsiteerida ahapivani õiguskooddeksit (443 e.Kr): “Naisel on õigus omandada perekonna varandus, kui abikaasa on oma naise põhjusega hüljanud.” Sealsamas mainitakse, et naisel on õigus tuua koju uus abikaasa. Ka 11.–14. sajandil Vahemere ääres eksisteerinud armeenlaste Kiliikia kuningriigis oli naistel lahutusõigus. 18. ja 19. sajandil kõnelesid paljud juhtivad mõtlejad, kirjanikud, filosoofid ja ühiskonnategelased naiste õigustest, teiste hulgas ka Ahamir Ahamirjan, kelle sõnul pidi “iga inimolend, olgu ta armeenlane või muust rahvusest, mees või naine, sündinud Armeenias või kolinud Armeeniasse teistest riikidest, elama võrdsuses ja valima vabalt oma ameti”. Armeenia esimeses vabariigis aastatel 1918–1920 oli naistel valimisõigus ning kaheksa protsenti parlamendi liikmetest olid naised, samuti määrati Diana Abgar 1920. aastal Armeenia suursaadikuks Jaapanis (Aslanyan 2009).

Ent pärast nõukogude aja lõppu on sõjast toibuv ja demokraatiat ülesehitavas Armeenias toimunud mitmed äraspidised protsessid ning võrreldes mõne teise postsovetliku riigiga, nagu kas või Eestiga, võib nüüdisaegset Armeeniat pidada üsna konservatiivseks: 21. sajandi Armeenia naine peab vastama just Foucault’

kirjeldatud 19. sajandi Lääne normidele. Sealjuures on paradoksaalne, et mingis mõttes on tegu n.-ö. uuskonservatiivsusega, sest ühiskond on muutunud isegi konservatiivsemaks, kui see nõukogude ajal oli. Meenub eravestlus ühe armeenia daamiga, viiekümnele läheneva filmikunstnikuga, kes rääkis kerge kurbuse ja imetusega oma teatritudengitest:

Ma ei saa aru, kust neil tulevad need provintslikud ideed naistest, sellest abieluöö ootamisest, süütusest ja muust. Võib-olla sellest, et nad ei näe maailma. Meil oli nii, et kui tuli mõte, siis hüppasime lennukisse ja sõitsime Moskvasse teatrisse. Ja jalutasime me ka, kellega tahtsime ja millal tahtsime.

Konservatiivsuse taastulemisele aitas ilmselt kaasa suur emigratsioonilaine, mille vallandas 1988.–1994. aastal toimunud sõda Aserbaidžaaniga. Ligi 20 aastat pärast sõda toimub selle tagajärjel ühest küljest jätkuv ajude äravool Armeenias, teisest küljest maainimeste ränne Jerevani. Maakohtade ja linnade kontrast on aga Kaukaasias tänagi veel üüratu: kui linnas vuratakse ringi luksUSDžiipidega ja tänavapilti iseloomustavad peened uusrikaste *boutique*’id, siis külades kohtab liiklusvahendina Moskvitšite ja Žigulide kõrval eesleid. Sel moel jõuab külamentaliteet otseseimal kujul linna, ent linnakultuuri kandjad, kelle üle jerevanlased alati nii uhked olid, on riigist lahkunud ja viinud endaga kaasa oma intellektuaalse potentsiaali.

Armeenia naise kehakesksed rollid

Nagu Armeeniat ümbritsevates Lähis-Ida maades (nt. Aserbaidžaan, Türgi ja Iraan), määratletakse Armeeniaski naist esmajoones tema füsioloogia, st. reproduktiooni ja seksuaalsuse kaudu. Tõsi, see väide võib kõlada banaalselt ning loomulikult võib seda öelda ka eesti naiste kohta, kuid erinevus seisneb mastaabis: kui

Eestis on kombeks visata nalja, et feminist on söimusõna, siis Armeenias ei jõuaks see nali lihtsalt kohale, sest termin “feminist” pole rahva teadvusse piisaval määral juurdunud.

“Seksuaalsuse ajaloos” kirjutab Foucault, et seksi ja võimu suhteid saab mugavasti kirjeldada repressiooni kaudu (Foucault 1978, 3–13). See mudel sobib hästi ka Armeenia naiste vaatlemiseks. Foucault’ järgi asetab võim seksi binaarsesse süsteemi – seaduslik ja ebaseaduslik, lubatu ja keelatu (Foucault 1978, 3–13). Ka armeenia naise kuvandile on omane dihhotoomsus. Kindlasti ei ole naine käsitatav osana mingist tervikust, mis on bioloogilisest soost olulisem (Honkanen 2003, 141–142), ning kohe kindlasti ei nähta naises strateegiliselt mingit soost määravamata tasandit. Vastupidi, armeenia naise puhul ongi tähtsaim aspekt tema sugu. Kuigi naistevahelistest erinevustest on Lääne feministlikus diskursuses kõneldud juba 1970. aastatest saati, ei ole seda Armeenias teadvustatud – naine saab olla vaid ühtmoodi: emana, abikaasana, koduhoidjana. Marksistliku feminismi seisukoha järgi teeb reproduktioon naisest justkui vähem inimese, ühtlasi ei ole naist võimalik määratleda iseseisvalt, vaid ainult suhtes absoluutse inimtüübi ehk mehega (Koivunen 2003, 39–47). Just sellist mõtlemist demonstreeris kord üks Jerevani kirikuõpetaja, kellele allakirjutanu ütles, et kohalikel naistel pole tööd. Kirikuõpetaja küsis seepeale pisut irooniliselt muiates: “Mis tööd see naine üldse teha saab peale selle ühe?”, vihjates vastuseks palvele oma sõnu täpsustada, et naise funktsioon saab olla seotud üksnes tema seksuaalsuse või sigimisvõimega.

On levinud väide, et seksuaalsus pole “loodusest antud”, vaid seda toodetakse pidevalt kõne ja erineva keelekasutuse kaudu. Nagu viitab Stephen Hearth, pole seksuaalsust kui niisugust olemas, eksisteerib vaid seksuaalsuseks kutsutud nähtus, mida kujutatakse eri väljendusviiside süsteemi kaudu. Teisisõnu, kui jätta kõrvale seksuaalsus inimliku kogemusena, siis

tasub uurida, kuidas taolised keele ja mõistete ühiskondlikud toimimisviisid loovad seksuaalsust ning kuidas võim ja seksuaalsus omavahel seostuvad (Lappalainen 2003, 210).

Võimule võib taandada ka armeenia naiste visuaalse identiteedi. Siin on asjakohane tsiteerida Foucault'd: "Sina ei pea mitte lähenema, puudutama, vahekorda astuma, naudingut tundma ega rääkima, sina ei pea mitte ennast näitama" (Foucault 1978, 3–13). Just neid asju Armeenia naine teha ei tohigi, kui viimane välja jätta – õigus ennast näidata oleks talle jäänud justkui selleks, et korvata kõiki teisi keeldusid. Nagu öeldud, suur osa 20.–30. eluaastates naistest torkab Jerevani tänavapildis silma oma väljakutsuva välimusega. Pole ime, kui kõrvaltvaataja sellest esmapilgul eksiteele satub, sest vastupidiselt kõigile eeldustele valitsevad noorte armeenlannade elukombeid tugevad piirangud. Praeguses Armeenias on suhtumine naistesse sugupooli vastandav, arusaam sugudest on hierarhiline. "Julge" visuaalne identiteet, mis käib käsikäes kombeka eluviisiga, püüaks justkui ühendada kaht armeenia naisele ettenähtud rolli. Esimene neist on ametlik, teine mitte-ametlik, kuid mõlemad on ühtviisi võimsad. Need rollid peegeldavad kristlusele omistatud naisekujutust, mis on polariseerunud kaheks äärmuseks: kehaliseks ja patuseks Eevaks ning asekuaalseks ja süütuks emaks Neitsi Maarjaks (Palin 2003, 229).

Nagu eespool juba öeldud, on armeenia naise esmane roll olla ema, st. naist defineeritakse sotsiaalses sfääris reproduktsioonivõime kaudu. Seks on seotud sigitamisega ja emadus on ainus naisele ametlikult soovitatav roll. Sageli on emaduse kujundiga seotud ka etniline aspekt, rahvuslikkuse idee ning väga tüüpiline on siduda kõlbelisuse idee õigeks armeenlannaks olemisega. Sealjuures on kõlbelisuse kuvandil, stereotüübil kaugeleulatuvad juured. Puritaanlikku naisekujundit on läbi aegade õilistatud näiteks kaukaaslaste kujutavas kirjanduses ja seda pole teinud ainult kaukaaslased: tasub

näiteks meenutada, kuidas Tolstoi vastandas uhkeid kaukaaslannasid vene kõrgseltskonna kaunitaridele.

Foucault on rääkinud seksuaalsuse allsurumise diskursusest (Foucault 1978, 3–13). Ehk on see osaliselt põhjuseks, miks on naisekuvand võtnud Armeenias kahe vastandliku äärmuse kujul nii äraspidise vormi? Armeenia on konservatiivne maa, kus kristlus seguneb aabrahamlike religioonide eelsete paganlike uskumuste ja kommetega, mis iseloomustavad ka ümbritsevaid islamimaid, ning patu olemus on kindel ja selge. Seksuaalse käitumiste aluseks on kristlik õpetus, mida on mõjutanud Lähis-Ida mentaliteet. Seda peegeldab kas või suhtumine seksi, tänu millele on mitmed armeenia ja aserbaidžaani feministid ühise keele leidnud (Aghayanian 2010/03/08, 21.01.2013). Post-sovetlikul ajajärgul asusid korraga nii gruusia kui ka armeenia preestrid, aga ka aserbaidžaani mullad abieluelsest süütust propageerima, Armeenias aga taaselustati eeldatavalt vanu, kuid ilmselt konstrueeritud kombeid, mille hulka kuulub näiteks punase õuna traditsioon. Viimase kohaselt toovad peigmehe vanemad pulmaööjärgsel hommikul pruudi perele korvitaie punaseid õunu, et kinnitada värske abielunaise abieluelsest süütust. (On 8 March ... KovkazBlogspot, 02.03.2010, 21.01.2013)

Praegusel ajal muutuvad armeenia naistele seatud piirangud üha karmimaks ning loomulikult laienevad need ka sellele, mida naised oma kehadega teha tohivad ja mida mitte. Üheks meeste domineerimise näiteks on seisukoht, et erinevalt noorukitest ei tohi tütarlapsel enne abiellumist olla seksuaalsuhteid. Paraku ei kuku see praktikas alati niimoodi välja. Kui aastal 2001 lahendati see probleem meditsiini abil, st. tütarlapsed käisid end n.-õ. süütuks opereerimas, siis aastal 2011 on ühiskond jõudnud selleni, et tulevasele peigmehele ja tema perekonnale valmistab peavalu, kuidas küll teha kindlaks, et tütarlapsel pole sellist operatsiooni tehtud.

Lisaks emarollile on naisel ühiskonnas täita veel üks ja peaaegu sama oluline roll. See roll on vaid visuaalne ning seda mängitakse avalikus ruumis: tänaval, kohvikus, pargis. Siinjuures on väga oluline tähele panna, et rõhk on sõnal “mäng”. See roll tähendab oma keha eksponeerimist nii, nagu see võiks tunduda atraktiivne mehele, mäng keerleb ihakultuse ja seksuaalsuse manifesteerimise ümber. Kõik see aga jääbki pelgalt mänguks. Armeenia mehed ihaldavad kerglast naist, ent oma naine seda olla ei tohi, sest “siis on ta ju lits”. Mingit muud rolli kui need kaks – ema ja *guljajušjaja devuška* (väga levinud väljend!) – on naisele väga raske leida. Olgu öeldud, et loomulikult eksisteerivad kusagil ka “kergemeelsed” naised (ja nad ei ole tingimata prostituudid), aga nemad on ühiskonnas nähtamatud, sest ei mahu ametlikku soosüsteemi. Kuigi esmapilgul võib jääda mulje, et naiste lubatud rollid on antipoodsed, siis tegelikult on need omavahel seotud, ühe võimustruktuuri tooted: mõlemad taandavad naise tema kehale, bioloogilisele soole, seksuaalsusele.

Armeenia naiste abieluelded suhted ja isegi neist rääkimine on tõeline tabu. Ent selleks, et tagada oma ihaldusväärus ja naiselikkus, demonstreeritakse välimuse abil seksuaalsust sisuliselt igal sammul. Foucault’ tsensuuriloo-gika tähendab, et asi pole lubatud, sellest keelatakse rääkida ning selle olemasolu eitatakse. Tõepoolest, kirjutamata reeglite järgi pole abieluväline seks naistele Armeenias lubatud ja sellest ei räägita. Kuid riietus, väline imidž on legaalne moodus anda märku, et see on siiski olemas. See on üks väheseid võimalusi, kuidas ühendada endas ema ja hoora kuvandit. “Muidugi ei maga ma kellegagi enne pulmi,” ütleb Jerevani Ülikoolis kohatud Armeenia naine, kes on riietatud miniseelikusse ja läbipaistvasse, rinnahoidjamustrit paljastavasse nabapluusi. “Ma ju pean endast lugu!” lisab ta. Küsimusele, miks ta nii väljakutsuvalt riides on, vastab ta: “Ma olen lihtsalt naiselik.” (Tõsi küll, ehk on siin põhjused osalt ka postsovetlikus pärandis

ja üleminekuühiskonnas üldisemalt, sest sama sümptomit võis 1990ndate alul täheldada ju Baltimaadeski.)

Naisekuvand on ka tugevalt seotud rahvuslikkuse diskursusega, mis on ühtaegu postsovetlikus ja sõjajärgses Armeenias ülitähtsal kohal. Seksualiseeritud naisekeha aitab eristuda islamimaadest, olles justkui euroopalik. Siinkohal võib aga märgata huvitavat eripära võrreldes nii mõnegi teise rahvaga – rahvuslikud diskursused on varemgi naist rahvuse taastootmise ideoloogiatega sidunud, ent tüüpiliselt voo-rusliku emana. Armeenlaste puhul tekitab aga soov islamimaadest eristuda vajadust tõsta esile seksualiseeritud, kuid samas voo-ruslik naine. Armeenia Vabariikki institutsioonina võitleb ametlikult rahvuslikkuse säilimise nimel, tundes lisaks koduarmeenlannadele muret ka välismaal sündinud ja sinna kolinud armeenlaste pärast. Kuidas teisiti seletada seda, et Jerevanis asuv diasporaaministeerium organiseerib konverentsi teemal “Armeenia identiteedi omaduste säilitamise probleemidest segaabiludes?” (Diaspora Ministry ..., hetq.am 02.10.2010).

Loomulikult ei laiene naistele seatud piirangud meestele ning nooruki seksuaalne edu kuulub lausa avalikku sfääri. Siin on kohane tõmmata paralleel armeenlaste naabrite türklastega. Türgi soouurija Alp Biricik on kirjeldanud erinevaid rituaale seoses meheks saamisega. Näiteks tähistavad noormehed pärast esimest vahekorda naisega oma edu meessoost sõprade seltsis. (Biricik 2008, 65) See olukord ei erine kuigi palju Armeenias toimuvast (Davidjants 2010, 46):

“Miks pean mina süütu olema, kui sina ei ole?” küsisin ma Jerevani filmifestivalil Voske Tsiran ühelt noorukilt, kes oli pandud rahvusvaheliste külaliste eest hoolt kandma. Istusime parajasti ooperiteatri vastas kaskaadil. “Mu sõbrad hakkaksid ju minu üle naerma,” vastas poiss täiesti siiralt.

Olgu öeldud, et Armeenias pole raske mitte ainult naistel, vaid kõigil, kes erinevad keskmisest keskealisest armeenia mehest. Keeruline on ka näiteks homomeestel, sest nad ei vasta ühiskonnas ettenähtud klassikalisele mehelikkusele. Samamoodi pole kohta normist erinevatel naistel – teadlikult vallalistel, lesbidel, karjäärinaistel jne. –, sest neil ei ole kohta valitsevas soosüsteemis. Bipolaarse naisekuvandi juures on ka perverssuse mõiste Armeenias rangelt paigas: naised, kes kalduvad kõrvale mudelist emahoor, näiteks lesbid, pole mitte ainult marginaalsed, vaid ka perverssed. Tõsi, viimastel aastatel on Armeenias tekkinud mitmed institutsioonid, mis tegelevad inimõigustega, sealhulgas naiskõsimustega. Leidub ka liikumisi, mis ühendavad *queer*-naisi, ent selliste liikumiste käivitajad on sageli diasporaast pärit ning võivad põrkuda otsese vägivallega. Näiteks 2012. aasta suvel oli Armeenias sunnitud lahkuma muusik Tsomak Oga, kes pidas Jerevanis homosõbralikku baari, kuhu pandi pomm. Temagi juhtumi puhul põimus rahvuslikkus “õigest” naiserollist kõrvalekaldumisega: kuritöö toimepanijad osteti ruttu vanglast välja ning Tsomak sattus ise rünnaku alla, sest oli lesbi ja andnud kontserdi Türgis *Istanbul Pride*’il. (Hraparak 20.07.2012; Harutyunyan 26.05.2012)

Armeenia eurolaulude analüüs

Eelmainitud naiserolli bipolaarsus väljendub üks-üheselt ka kohalikus popkultuuris. Selle illustreerimiseks analüüsitakse järgnevalt armeenia popkultuuri ilminguid, täpsemalt naiste kujutamist Armeenia eurolauludele loodud videotes. Võib väita, et armeenia naiste kehad kannavad neis ilmekalt kultuurilisi tähendusi ning eespool kirjeldatud arhetüüpsed identiteedid on riietuse ja stilistika abil selgelt markeritud. Valik sellise analüüsimaterjali kasuks langes seetõttu, et Eurovisioonil osalemine on armeenlaste jaoks lausa riikliku tähtsusega, sest

see võimaldab end tunda Euroopa osana. Eurovisioonil esitletakse sellist kuvandit, mida tahtakse endast Euroopale luua, samas säilitatakse ka rahvuslikkus.

Videotele tehakse nii pildi- kui ka helianaalüüs. Analüüsi lähtepunktiks on visuaalkultuuri uurimus sooperspektiivist, nagu seda on esitanud Carol Duncan (Varblane 2000 (1977), 112): kuidas mehelik pilk, tema kirjeldused ja vaatamisviisid määravad ära, kuidas naine või tüdruk neis meediumides ilmuvad. Naine on neis videolahendustes objektistatud vastavalt meheliku ühiskonna pilgule, kajastades mehe ihasid ja seksuaalfantaasiasid (Kivimaa 2000, 25), ent ruumi jääb ka emakuvandile, mis on kombineeritud rahvuslikkusega. Lauludele tehakse ka etnomusikoloogiline analüüs: kirjeldatakse, millised žanrilised ja stilistilised lahendused neis esinevad ja millised sotsiaalsed konnotatsioonid nendega kaasnevad.

Armeenia on Eurovisioonil osalenud aastast 2006, ühtekokku kuus korda. Selle aja jooksul on kaks korda esinenud mehed (Andre “*Without Your Love*”, 2006; Hayko “*Anytime You Need*”, 2007), kusjuures mehed esinesid ava-aastatel – ilmselt ei tasu sellest küll suuremat tähendust otsida, aga omamoodi märgilisuus selles peitub. 2008. aastal esitas Sirušo laulu “*Kele Kele*”, 2009. aastal Inga ja Anu laulu “*Jan Jan*”, 2010. aastal Eva Rivas laulu “*Apricot Stone*” ja 2011. aastal Emmy laulu “*Boom Boom*”.

2008. aastal armeenlasi esindanud Sirušo laul “*Kele Kele*” (“*Tule*”) on armastuslaul, mille videos on rõhutatud laulja seksuaalsusele: liubuvais riideis lehvivate juustega naine tantsib poodiumil meeste sõõris ning video on kooskõlas tüüpilise armastustlaulu tekstiga: naine kutsub meest vaatamise asemel enda poole sirutama ja end hoidma. Tähelepanu tasub pöörata sellele, et kuigi lauluvideo on suhteliselt tüüpiline MTV-lik popvideo, on laulu muusikalistes lahendustes kergel kujul olemas etnilised motiivid: laul algab armeenia rahvaviise jäljendava motiiviga ning refräänis kordub armeeniakeelne sõnapaar “*kele*

kele”, mis on tuntud samanimelisest rahvaviisist, mille pani kirja armeenia rahvusliku muusika rajaja, legendaarne Komitas. Siin-seal on kasutatud ka armeenia rahvapille, nagu puhkpill zurna, käsitrumm dhol jne.

2009. aastal valisid armeenlased oma maad esindama õed Inga ja Anu Aršakjani, nii nende laul kui ka selle esitus eristuvad tähelepanuväärselt teistest näidetest. Laul “Jan Jan” (“Kallis”) on rõhutatult etniline ning naisedki kannavad etnilise värvinguga riideid ja kehamaalinguid. Videos näidatakse rahvakultuuri igapäevaelu loomuliku, *cool*i osana ning “tavalised” inimesed, kes on justkui tänavalt valitud, tantsivad juhuslikes paigus, nagu silla all, maanteel ja võimlas, rahvalikel motiividel põhinevat tantsu. Sekka näidatakse mägedes kuduvaid eidekesi, luuakse side vana ja uue elukorralduse, väärtussüsteemide vahel. Ka muusikaliselt imiteerib “Jan Jan” armeenia rahvatantse ning tantsimise ümber keerleb ka tekst. Antud juhul toimib muusika koostöös tekstiga: kuigi suurem osa laulust on inglise keeles, jääb prevaleerima armeenia keel ning lauljate rahvapärased melismid ja kaunistused. On selge, et õed kehastavad emalikkust, seda enam, et nad oli staarid juba enne Eurovisiooni. See tähendab omakorda, et vähemalt kohaliku publiku jaoks koondub nende laulude ümber teatud tähendusväli: on teada, et nad laulavad etnilise päritoluga viise, nende videote tegevus toimub sageli kusagil tilukeses mägikülas lavašiküppetamisaluse ümber ja, mis peamine, nii tugevalt rahvuslikkusele rõhuva lauluga ei saagi kaasneda mingit alasust.

2010. aastal esindas armeenlasi Eva Rivas lauluga “Apricot Stone” (“Aprikoosikivi”). Sel korral on videos valitud tegevuskohaks salvestusstudio, keskmes beibelik ilus brunett lauljatar, keda klaasi tagant juhendab eranditult meestest koosnev tiim. Muusikaliselt ei viita peaaegu miski armeenialikkusele, välja arvatud viiesekundine sringi (rahvapuhkpilli) soolo loo lõpus. See-eest räägib tekst kodumaast, sealt

lahkumisest ja raskest saatusest. See on armeenlaste puhul tavapärase motiiv, arvestades nende sajanditepikkust, sageli sunnitud emigratsiooni.

2011. aastal esitas Emmy loo “Boom boom”. See oli esimene Armeenia eurolaul, milles ei viidatud Armeeniale ei muusikaliselt, verbaalselt ega visuaalselt ehk teisisõnu, selles polnud ühtki rahvuslikku elementi. Laulu keskmes on vastavalt olukorrale kas liubavas minikleidikeses, aluspesus, lateks- või mõnes muus kostüümis seksikas kaunitar, kes mängib küll tugevate sümbolitega, nagu poksikindad jms., ent kuulub igas refräänis meeskangelasele oma armumist.

Võib üsna julgelt väita, et kõigis neljas näites esitatud kehad illustreerivad bipolaarseid naisekuvandeid. Sealjuures on oluline, et kolmest laulust kahes, mis rõhused seksikusele, oli ühel või teisel kujul olemas etniline moment. Seda väljendas kas tekst või muusika ning see vaid kinnitas tõsiasja, et rahvuslikkus on praegusaegses Armeenias (ja laiemalt Kaukaasias) oluline ilming. Laiemalt väljendasid need näited aga seda, kuidas Armeenia naine on rahvuslikkuse teenistuses, esindades korruga kõike, mida ühelt “õigelt” naiselt oodatakse: emalikkust ja naiselikkust, euroopalikkust ja armeenlaslikkust. Just seda illustreerisid ka naiste representatsioonid Eurovisioonil, muusikasündmusel, mis ühendab nii edukalt natsionalismi ja kitši. (Bohlman 2004, 8).

Kasutatud kirjandus

Aghayanian, Lianna. (2010). *Reflections as an Armenian Woman on International Women's Day*. <http://www.ianyanmag.com/2010/03/08/reflections-as-an-armenian-woman-on-international-womens-day>. 21.01.2013.

Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities*. Revised Edition. Verso, London, New York.

Aslanyan, Svetlana A. (2009). *Women's Rights in Armenia*. 2009 socialwatch.org/node/11600. 14.03.2012.

Biricik, Alp (2008). Mõned eelistavad olla vähem mehelikud: meeste kehade meditsiiniline vormimine Türgi sõjaväes. *Rmt-s* Koobak, Redi; Põldsaar, Raili (toim.), *Ihakeha ja lihakeha. Valik esseid ja arutlusi kehast*, Kirjastuskeskus, Tallinn.

Bohman, Philip V. (2004). *The Music of European Nationalism. Cultural Identity and Modern History*. ABC Clio, Santa Barbara, Denver, Oxford.

Davidjants, Brigitta (2010). *Ida läänepiiril. Türgi, Armeenia, Gruusia*. GO REISIRAAMAT, Tallinn.

Diaspora Ministry to Study Issue of Mixed Marriages, Москва. <http://old.hetq.am/en/society/26602/>. 21.01.2013.

Foucault, Michel (2005). *Seksuaalsuse ajalugu I. Teadmistahe*. Valgus, Tallinn.

Frolova-Walker, Marina (1998). "National in Form, Socialist in Content": Musical Nation-Building in the Soviet Republics. *Journal of the American Musicological Society*, 51, 2, 331–371.

Harutyunyan, Mariam. (2012). *Armenia "Hate Attacks" Expose Anti-Gay Hatred*. <http://au.sports.yahoo.com/news/armenia-hate-attacks-expose-anti-162712984.html>. 21.01.2013.

Hraparak: Tsomak leaves Armenia to settle in Europe. <http://www.panorama.am/en/society/2012/07/20/hraparak1/>. 21.01.2013.

Human Rights in Armenia. hra.am/en. 15.03.2012.

Kivimaa, Katrin (2011). Kunstiteadus ja visuaalkultuuri uurimus sooperspektiivist. *Rmt-s* Marling, Raili

(toim.), *Sissejuhatus soouuringutesse*. Tartu Ülikool, Tartu.

Koivunen, Anu; Liljeström, Marianne (toim.) (2003). *Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

On 8 March, throw away that red apple... <http://kovkaz.blogspot.gr/2010/03/on-8-march-throw-away-that-red-apple.html>. 21.01.2013.

Panossian, Razmik (2002). The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity. *Geopolitics*, 7, 2, 121–146.

Munarakk ja seemnerakk: kuidas teadus kirjutab stereotüüpsetele meeste-naiste rollidele toetudes armastusromaani*

Emily Martin¹

Inimkeha puudutav teooria on alati osa maailmapildist. [...] Inimkeha puudutav teooria on alati osa fantaasiast. [James Hillman, *The Myth of Analysis*]²

Antropoloogina intrigeerib mind võimalus, et kultuur kujundab seda, kuidas bioloogid kirjeldavad oma loodust puudutavaid avastusi. Kui see on nii, siis õpime keskkooli bioloogiatusis tundma midagi enam kui loodust; me õpime kultuurilisi uskumusi ja praktikaid, nagu oleksid need osa loodusest. Oma uurimistöö käigus hoomasin,

* Artikkel on esmakordselt avaldatud ajakirjas *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1991, 16 (3), lk. 485–501.

et pilt munarakust ja seemnerakust, mille on vorminud populaarteaduslikud ja teaduslikud tekstid reproduktiivbioloogiast, toetub meie kultuuris naist ja meest määratlevatele stereotüüpidele. Need stereotüübid ei ütle mitte ainult seda, et naiste bioloogilised protsessid on vähem väärtuslikud kui meeste omad, vaid ka, et naised ise on meestest vähem väärtuslikud. Selle artikli kirjutamisel oli üks mu eesmärke heita valgust bioloogia teaduskeeles peituvatele soostereotüüpidele. Ma loodan, et nõnda päevavalgele tooduna kaotavad nad suure osa oma võimest meile liiga teha.

Munarakk ja seemnerakk: teaduslik muinasjutt

Põhitasandil kirjeldavad kõik olulisemad loodusteaduste õpikud meeste ja naiste reproduktiivorganeid kui süsteeme, mis toodavad väärtuslikke aineid, nagu munarakke ja spermata.³ Naiste puhul kirjeldatakse igakuist tsüklit kui midagi, mis on loodud munarakkude tootmiseks ja nende viljastamiseks ja kasvuks sobiva keskkonna ettevalmistamiseks – kõige selle eesmärgiks on tuua ilmale lapsi. Entusiasm aga sellega lõpeb. Naise tsükli kui viljaka ettevõtmise ülistamine tähendab, et menstruatsiooni tuleb vaadelda luhtumisena. Meditsiinitekstid kirjeldavad menstruatsiooni kui emakat voorderava limaskestast “prahti”, mis on tekkinud nekroosi ehk koe surma tagajärjel. Sellised kirjeldused vihjavad, et plaan on läinud viltu, luues tulemuse, mis on kasutu, ettekirjutustele mittevastav, kõlbmatu, praak. Illustratsioon ühes sageli kasutatavas meditsiiniõpikus kujutab menstruatsiooni kui kaootilist vormikaotust, täiendades nõnda paljusid tekste, mis kirjeldavad seda kui “lakkamist”, “suremist”, “kaotamist”, “röövimist”, “väljaheitmist”⁴

Meeste reproduktiivset füsioloogiat hinnatakse hoopis teistmoodi. Ühes tekstis, kus menstruatsioonis nähakse luhtunud loomist, kasutatakse aga seemneraku küpsemise kirjel-

damisel pea ekstaatilist proosat: “Mehhanismid, mis juhivad imelist rakulist muutust spermatiidist spermatoosidiks, pole päris selged. [...] Spermatogeneesi ehk kõige hämmastavam omadus on selle suurusjärg: normaalne mees võib toota mitusada miljonit seemnerakku päevas.”⁵ Vernon Mountcastle’i toimetatud klassikalises raamatus *Medical Physiology* (“Meditsiiniline füsioloogia”) on mehe/naise, produktiivse/destruktiivse võrdlus veelgi otsesem: “Kui naine *poetab* iga kuu ainult ühe suguraku, siis seemnetorukesed *toodavad* iga päev sadu miljoneid seemnerakke” (minu rõhutus).⁶ Ühe teise teksti naisautor imetleb mikroskoopiliste seemnejuhade pikkust, sest kui need lahti rullida ja järjestikku asetada “oleksid nad peaaegu 1/3 miili pikkused!”. Ta kirjutab: “Täiskasvanud mehel toodavad need iga päev miljoneid seemnerakke.” Hiljem küsib ta: “Kuidas see vägitegu küll saavutatakse?”⁷ Ükski nimetatud tekstidest ei väljenda sarnast intensiivset entusiasmi naistele omaste protsesside suhtes. Kindlasti pole see juhus, et sperma tootmise “märkimisväärne” protsess hõlmab midagi, mis meditsiinilisest vaatepunktist menstruatsioonil puudub: millegi väärtuslikuks peetava tootmist.⁸

Võib väita, et menstruatsioon ja spermatogenees pole analoogsed protsessid ja seega ei tohiks eeldada, et nad tekitavad samalaadseid reaktsioone. Bioloogiliselt on spermatogeneesi õige naisvaste ovulatsioon. Aga ka ovulatsioon ei pälvi neis tekstides vaimustust. Õpikukirjeldustes rõhutatakse, et kõik munasarja folliikulid, milles munarakk asetseb, on olemas juba sündides. Erinevalt spermast, mida *toodetakse*, istuvad munarakud n.-ö. riulil ning degenereruvad ja vananevad aeglaselt nagu üleliigne laovar: “Sünnihetkel on normaalsetes munasarjades (kummaski) umbes miljon folliikulit ning pärast sündi neid enam juurde ei teki. Seega, märkimisväärse kontrastis meessoost imikuga, on naissoost vastündinus kõik sugurakud, mis tal olema saavad. Ainult vähestele neist rakkudest (võib-olla neljasajale) on määratud jõuda

naise viljaka ea jooksul täisküpsuseni. Kõik teised degenereruvad mingis arengufaasis ning kui üldse, siis vaid mõni üksik on säilinud ajaks, kui naine umbes 50 aasta vanusena jõuab menopausini.”⁹ Pange tähele “märkimisväärset kontrasti”, mille see kirjeldus mehe ja naise vahel tekitab: mees, kes pidevalt toodab värskeid sugurakke, ja naine, kes on sugurakud sündides kaasa saanud ning seisab silmitsi nende degenererumisega.

Ka naiste organitele ei jagu eredaid kirjeldusi. Üks teadlane kirjutab ajaleheartiklis, et naise munasarjad vananevad ja väsivad igakuisest munarakkude kasvatamisest, kuigi naine ise on endiselt suhteliselt noor: “Kui vaatate läbi laparoskoobi [...] munasarja, mis on läbi teinud sadu tsükleid, siis näete isegi väga hea tervisega ameeriklannade puhul armistunud ja räsitud organit.”¹⁰

Vältimaks negatiivseid konnotatsioone, mida mõned inimesed naiste reproduktiivsüsteemiga seostavad, võiksid teadlased hakata kirjeldama mehi ja naisi puudutavaid protsesse homoloogsetl. Nad võiksid tunnustavalt mainida, et naised “toodavad” vajadust mööda ühe küpse munaraku kuus, ning kirjeldada seda, et mehed peavad silmitsi seisma degenereruvate sugurakkudega. See degenererumine toimub kogu elu jooksul ja puudutab spermatogoone, munandites asuvaid eristumatuid sugurakke, mis on spermide pikaajalised uinuvad eellased.

Tekstides kujutatakse peaaegu jonnaka püsivusega naisi puudutavaid protsesse negatiivses valguses. Neis ülistatakse spermatootmist, kuna see kestab puberteedist raugaeani, samas kirjeldatakse munarakkude tootmist alaväärsena, kuna see on sünnihetkeks lõppenud. See jätab mulje, et naine pole produktiivne, kuid ometi rõhutavad mõned tekstid, et just naine on pillav.¹¹ Menuka raamatu *Molecular Biology of the Cell* (“Raku molekulaarbioloogia”) ühes alapealkirjas öeldakse meile, et “ovogenees on raiskav”. Tekst rõhutab allpool, et enamik naissoost lootes olevast seitsmest miljonist ovogoonist

ehk munarakualgest degenereruvad munasarjades. Ka paljud neist, millest saavad ovotsüüdid ehk munarakud, degenereruvad, nii et sündides on munasarjadesse jäänud ainult kaks miljonit munarakku. Degeneratsioon jätkub kogu naise elu vältel: puberteedieaks on säilinud 300 000 munarakku ja ainult vähesed on alles pärast menopausi. "Naise u. 40 reproduktiivelaasta jooksul on käiku lastud ainult 400–500 munarakku," kirjutavad autorid. "Kõik teised degenereruvad. Praeguse ni on saladuseks, miks moodustub nii palju munarakke ainult selleks, et munasarjades surra."¹²

Tõeline müsteerium on hoopis see, miks meeste meeletut spermatootsiooni pillavaks ei peeta.¹³ Eeldades, et mees "toodab" keskmiselt 60-aastase reproduktiivelaasta jooksul (konservatiivse hinnangu järgi) 100 miljonit (10⁸) seemnerakku päevas, toodab ta oma elu jooksul kõvasti üle kahe triljoni seemneraku. Eeldades, et naine "laseb küpseda" ühel munarakul sünnoodilise kuu jooksul, st. kolmeteistkümnel aastal, siis tema 45-aastase reproduktiivelaasta jooksul teeb see kokku 500 munarakku. Kuid sõna "raiskama" viitab priiskamisele, ületootmisele. Kui eeldada, et naisel on kaks või kolm järglast, siis kulutab ta iga imiku kohta ainult umbes 200 munarakku. Mees kulutab aga iga imiku kohta enam kui ühe triljoni (10¹²) seemneraku.

Miks on positiivsed kujundid naiste puhul keelatud? Pilg keelele, käesoleval juhul teaduskeelele, annab meile esimese vihje. Võtkem munarakk ja seemnerakk.¹⁴ Munarakk käitub hämmastavalt "naiselikult" ja seemnerakk "mehelikult".¹⁵ Munarakku nähakse suure ja passiivseks.¹⁶ Munarakk ei liigu või reisi, teda "liigutatakse", "viiakse kaasa",¹⁷ või ta "triihib"¹⁸ mööda munajuha. Täieliku kontrastina on seemnerakud väikesed, "voolujoonelised"¹⁹ ja alati aktiivsed. Nad "toovad" oma geenid munarakku, "aktiveerivad munaraku arenguprogrammi"²⁰ ja sageli märgitakse nende "kiirust"²¹. Nende sabad on "tugevad" ja neil on tõhus mootor.²² Koos ejakulatsiooni jõuga suudavad

nad "paisata sperma tupe kõige sügavamatesse osadesse".²³ Nad vajavad "energiat", "kütust"²⁴, et "välkkiirelt, jõuliste ja äkiliste liigutustega"²⁵ "kaevuda läbi munaraku katte"²⁶ ja see "vallutada".²⁷

Äärmuslikumal juhul omandab iidne suhe muna- ja seemneraku vahel kuningliku või religioosse varjundi. Munaraku kesta, selle kaitsesebarjääri nimetatakse vahel selle "rüüks", s.o. termin, mis harilikult tähistab püha, religioosset riietust. Munarakul öeldakse olevat "kroon"²⁸ ja teda saatvat "teenijarakud".²⁹ Ta on püha, teistest eraldi ja kõrgemal, kuninganna seemnerakust kuninga jaoks. Munarakk on passiivne, mis tähendab, et ta sõltub seemnerakust. Gerald Schatten ja Helen Schatten võrdlevad munaraku rolli Uinuva Kaunitari omaga: "Magav pruut ootab oma kaaslast maagilist hingestavat suudlust, mis ta ellu äratab."³⁰ Seemnerakkudel seevastu on "missioon"³¹ "liikuda munaraku otsinguil läbi naise sugutrakti".³² Ühe levinud kirjelduse kohaselt on seemnerakud "ohtlikul retkel" "sooja pimedusse". Mõned jäävad "väsinult" maha. "Ellujäänud" "ründavad" munarakku, edukad kandidaadid "auhinda piiramas".³³ Üks selle reisi pakilisuse põhjusi on teaduslikumates terminites see, et "kui munarakk on munajuha kaitsvast ümbrusest välja lastud, siis sureb ta paari tunni jooksul, kui seemnerakk teda ei päästa".³⁴ Sõnastus rõhutab munaraku haprust ja sõltuvust, kuigi teisel tunnistab sama tekst, et ka seemnerakud elavad vaid mõned tunnid.³⁵

1948. aastal ilmunud raamatus, mis on tähelepanuväärne nii varaste selleteemaliste nägemuste poolest, väitis Ruth Herschberger, et naise reproduktiivorganeid nähakse omavahel sõltuvuses olevatena, samas kui mehe organeid vaadeldakse autonoomsete, iseseisvalt ja eraldatult toimivatena:

"Tänapäeval rõhutatakse funktsionaalsust ainult naistega seoses: nende puhul on munasarjad, -juhavad, emakas ja tupp alati omavahel seotud. Meeste puhul paistab reproduktioon hõlmavat ainult "suguorganeid".

Siiski sõltub seemnerakk niisama palju kui munarakki suurest hulgast omavahel seotud protsessidest. Eritised mahendavad kusejuhas uriini, et seemnerakku kaitsta. Refleks sulgeb põie, varustab eesnääret eritistega ja eri tüüpi lihastõukejõududega. Seemnerakk pole sugugi oma keskkonnast sõltumatum kui munarakk, kuid kuna bioloogid soovivad, et see nii oleks, on nad toetanud arusaama, et naine on sünnipäraselt, st. juba munarakust alates, sõltavam kui mees.³⁶

Toomaks esile veel üht seemneraku autonoomia külge, paneb artikkel ajakirjas *Cell* (Rakk) selle langetama “eksistsentsiaalset otsust” munaraku vallutamise kohta: “Seemnerakudel on piiratud käitumuslik repertuaar, mille eesmärgiks on munarakkude viljastamine. Viimaks ellu otsust haploidsest faasist loobuda, ujub seemnerakk munarakuni ja omandab seal võime membraanidega sulanduda.”³⁷ Tekib küsimus, kas tegu on “korporatsioonijahi nägemusega seemneraku tegevustest – täide saatmas otsuseid”, kuigi sellega kaasneb jahmatus raskete ja väga riskantsete valikute üle?

Seemnerakk asetatakse oma väiksusest hoolimata tähtsusetult munarakust ettepoole veel teiselgi moel. Ühes teadusartiklite kogumikus kannab elektrooniline mikrograaf tohutust munarakust ja imepisikesest seemnerakust pealkirja “Seemneraku portree”.³⁸ See meenutab koera foto näitamist kirpude portreena. Tõesti, mikroskoopilisi seemnerakke on raskem pildistada kui munarakke, mis on piisavalt suured, et olla palja silmaga nähtavad. Sõna “portree” kasutamine on aga vaieldamatult tähendusrikas, sest seda sõna seostatakse võimukate ja rikastega. Munarakkudest on ainult mikrograafid või pildid, mitte portreed.

Lääne tsivilisatsioonist võib minu teada leida vaid ühe näite, kus seemnerakku kujutatakse nõrga ja ara, mitte tugeva ja võimukana – Woody Alleni filmis *Everything You Always Wanted to Know About Sex* *But Were Afraid to Ask* (“Kõik, mida te olete alati tahtnud seksi kohta

teada, aga pole julgenud küsida”). Allen, kes mängib kartlikku seemnerakku mehe munandites, kardab lähenevat orgasmi. Ta ei taha paiskuda pimedusse, kardab rasestumisvastaseid vahendeid ning et tema teekond lõpeb laes, kui mees masturbeerib.

Palju levinum pilt – munarakk on ohtu satunud neitsi, keda kaitsevad üksnes tema pühad rüüd, seemnerakk aga kangelaslik sõdalane, kes appi tõttab – ei ole tõestatavalt bioloogilisest tegelikkusest tingitud. Kuigi bioloogia “faktid” ei pruugi olla *alati* kultuuriliselt konstrueeritud, väidaksin, et praegusel juhul nad seda on. Eeltoodud kirjelduste metafoorsus, muna- ja seemneraku erinevuste rõhutamise määr ning paralleelid meeste ja naiste käitumist puudutavate stereotüüpide ning muna- ja seemneraku olemuse vahel toetavad sellist järeltust.

Uus teadustöö, vanad kujundid

Uute munarakku ja seemnerakku puudutavate teadmiste valguses vaadatakse üle ka õpikute soolised kujundid. Paraku ei ole uutes teadustöodes vabanetud stereotüüpsetest muna- ja seemneraku kujutistest, vaid neid korratakse lihtsalt veidi teises vormis. Nende kujundite püsivus meenutab seda, mida Ludwig Fleck nimetas teadusmõtte “eneseküllaseks” loomuseks. Flecki sõnul on “see, mida juba teatakse, mida on veel vaja teada saada, ning need, kes peaksid seda teadmist tootma, peaksid koos tagama harmoonia süsteemi sees. Kuid samal ajal säilitavad nad ka selle mõttevoolu raames üsna hästi kaitstud illusioonide harmoonia”.³⁹ Peame tundma õppima seda, kuidas teaduslike kirjelduste kultuuriline sisu bioloogiliste avastuste valguses muutub, ning seda, kas see kultuuriline sisu on sügavalt juurdunud või kergesti muudetav.

Kõigis ülaltsiteeritud tekstides kirjeldatakse seemnerakku munaraku vallutajana ning seemneraku pead katvaid spetsiifilisi aineid mille-

nagi, mis kinnitavad seemneraku munaraku külge. Hiljuti kirjutati see sündmuste käik Johns Hopkinsi Ülikooli biofüüsika laboratooriumis ümber – munarakk muutus passiivsest partnerist aktiivseks.⁴⁰

Enne seda uurimust eeldati, et *zona pellucida*, munaraku sisemine ümbris, moodustab läbimatu barjääri. Seemnerakud ületasid selle takistuse mehhaaniliselt kaevudes, sabadega vehkides ja aeglaselt edasi liikudes. Hilisemad uurimused näitasid, et seemnerakud eritasid seedeensüüme, mis lagundasid *zona* keemiliselt; seega eeldasid teadlased, et seemnerakk kasutab munarakuni jõudmiseks nii mehhaanilisi kui ka keemilisi vahendeid.

Hiljutises uurimistöös hakkasid teadlased uurima seemneraku saba mehhaanilist jõudu. (Laboratooriumi eesmärgiks oli arendada välja rasestumisvastane vahend, mis toimiks mõjutaks seemnerakku pindmiselt.) Oma suureks üllatuseks avastasid nad, et seemneraku edasitõukejõud on äärmiselt nõrk, mis lükkab ümber eelduse, et seemnerakud on jõulised vallutajad.⁴¹ Seemneraku pea ei tõuka teda mitte edasi, vaid see liigub pigem edasi-tagasi. Seemneraku saba külgsuunaline liikumine on kümme korda tugevam kui edasiliikumine. Seega, isegi kui seemneraku üldine jõud oleks piisavalt tugev, et mehhaaniliselt läbi *zona* murda, oleks enamik jõust suunatud külgedele, mitte ettepoole. Tegelikult on seemneraku tugevaim (umbes kümnekordselt) kalduvus pigem põgeneda, püüdes ennast munaraku küljest lahti kangutada. Seemnerakud peavad seega olema äärmiselt efektiivsed *põgenejad* igasuguselt rakupinnalt, mida nad puudutavad. Munaraku pind peab aga olema loodud seemnerakku kinni hoidma ja mitte laskma sel põgeneda. Muidu jõuaksid vaid vähesed seemnerakud, kui needki, munarakuni.

Johns Hopkinsi Ülikooli teadlased järeldasid, et seemne- ja munarakk püsivad koos tänu mõlema pinnal olevatele kleepuvatele molekulidele. Munarakk püüab seemneraku kinni ja

hoiab seda nii tugevasti, et seemneraku pea on surutud vastu *zona* pinda, meenutades, nagu nad mulle seletasid, “Jänku-onu, kes jääb vaigust nuku külge kinni seda tugevamini, mida rohkem ta rabeleb.”⁴² Lõksu jäänud seemnerakk viskleb tagajärjetult küljelt küljele. Seemneraku saba mehaaniline jõud on nii nõrk, et ei suuda murda ühtegi keemilist ühendust. Siin tulevad mängu seemneraku eritatavad seedeensüümid. Kui need hakkavad seemneraku tipus *zona*’t pehmemdama, seemneraku küljed on aga endiselt nakkunud, siis saab nõrk, vehklev seemnerakk õige suuna võtta ning läbi *zona* tungida – tingimusel, et seemnerakk sissepoole suundudes *zona*’st irdub.

Kuigi see uus variant muna- ja seemneraku saagast murdis kultuurilisi eeldusi, kirjutasi selle avastuse teinud teadlased artikleid ja ülevaateid ikka nii, nagu oleks seemnerakk aktiivne pool, kes ründab, seob, vallutab ja siseneb munarakku. Ainuke erinevus seisnes selles, et nüüd sooritas seemnerakk kõiki neid tegevusi nõrgalt.⁴³ Alles augustis 1987, enam kui kolm aastat pärast ülalkirjeldatud avastusi, kontseptualiseerisid teadlased selle protsessi ümber, andes munarakule aktiivsema rolli. Nad hakkasid kirjeldama *zona*’t kui agressiivset seemnerakupüüdjat, mis on kaetud kleepuvate molekulidega, mis püüavad seemnerakke ühe liitega ning suruvad need vastu *zona* pinda.⁴⁴ Nende kirjutatud teksti kohaselt: “Sisemine kate, *zona pellucida*, on glükovalgust kest, mis püüab ja kammitseb seemneraku, enne kui viimane munarakku tungib. [...] Seemnerakk püütakse kinni kohe, kui selle tipp puudutab *zona*’t. [...] Kuna [seemneraku] tõukejõud on palju väiksem kui jõud, mida on vaja ka ühe kontaktideme murdmiseks, siis võib esmane kontakt seemneraku tipu ja *zona* vahel seemneraku kinnistada.”⁴⁵

Ühes teises laboratooriumis tehtud katsete puhul ilmneb sarnane andmete tõlgendamise muster. Gerald Schatten ja Helen Schatten võtsid eesmärgiks näidata, et vastupidiselt tavaarvamusele

sele ei ole “munarakk pelgalt suur rebuga täidetud kera, millesse seemnerakk kaevub, et uut elu anda. Pigem väljendavad viimase aja uurimused pea ketserlikku seisukohta, et seemnerakk ja munarakk on vastastikku aktiivsed partnerid.”⁴⁶ See paistab erinevat stereotüüpselt õpikuarvamusest, kuid edasi lugedes tuleb esile Schattenite teksti vastavus agressiivse seemneraku metafoorile. Nad kirjeldavad, kuidas “seemne- ja munarakk puudutavad üksteist esimest korda, kui seemneraku kolmnurkse pea tipust paiskub välja pikk peenike niit, mis munarakku harpuunib”. Siis saame teada, et “on tähelepanuväärne, et seda harpuuni mitte ei lasta välja, vaid pigem pannakse väga kiiresti molekul molekuli haaval kokku valgutagavarast, mida hoitakse spetsiaalses piirkonnas, mida kutsutakse akrosoomiks. Niit võib kasvada kuni 20 korda pikemaks kui seemneraku pea, enne kui selle tipp puudutab munarakku ja jääb sinna kinni.”⁴⁷ Miks ei võiks seda nimetada “silla ehitamiseks” või “niidi väljaheitmiseks”, mitte harpuunimiseks? Harpuunid läbistavad saaklooma ja vigastavad või tapavad ta, samas kui niit ainult kinnitub. Miks ei võiks Johns Hopkinsi laboratooriumi eeskujul keskenduda munaraku, mitte seemneraku kleepuvusele?⁴⁸ Schattenid kordavad oma artiklis laialt levinud kirjeldust seemneraku ohtlikust teekonnast tupe sooja pimedusse, et selgitada teekonda munarakku endasse: “[Seemnerakul] seisab endiselt ees raske teekond. Ta peab tungima sügavamale munaraku tohutu suurde tsütoplasma kerra ja kuidagi leidma tuuma, et kahe raku kromosoomid saaksid seguneda. Seemnerakk sukeldub sabaga vehkides tsütoplasmasse. Teda segab aga varsti munaraku tuuma äkiline ja kiire liikumine. Viimane tormab seemneraku suunas kiirusega, mis on kolm korda suurem kui kromosoomide liikumise kiirus raku jagunemise ajal, ning läbib umbes minutiga kogu munaraku.”⁴⁹

Lisaks Schattenile ja Schattenile ning Johns Hopkinsi Ülikooli biofüüsikutele on veel üks uurija hiljuti teinud avastusi, mis paistavad vii-

tavat muna- ja seemneraku interaktiivsemale suhtele. Paul Wassermani eksperiment hiirte seemnerakkude ja munarakkudega keskendub konkreetsete molekulide tuvastamisele munaraku kattekihhi (*zona pellucida*), mis on kaasatud muna- ja seemneraku interaktsiooni. Esmapilgul paistavad tema kirjeldused sobituvat võrdse suhte mudeliga. Mees- ja naissugurakud “tunnevad üksteist ära” ning “seemneraku ja munaraku vahel toimub [...] suhtlus”.⁵⁰ Kuid ajakirjas *Scientific American* ilmunud artikkel, kust need kirjeldused pärinevad, algab motoga, mis laseb aimata rakkude kujutamises domineerivat motiivi: “On möödunud enam kui sajand ajast, mil Šveitsi zooloog Hermann Fol piilus mikroskoopi ja temast sai esimene inimene, kes nägi, kuidas seemnerakk munarakku tungib, selle viljastab ning loob uue loote esimese raku.”⁵¹ Seda kirjeldust seemnerakust kui aktiivsest poolest – sellest, kes *vallutab* ja *viljastab* munaraku ning *loob* loote – ei tsiteerita kui näidet varasemast ja aegunud seisukohast. Autor suisa kordab seda ideed hiljem oma artiklis: “Mitu seemnerakku võivad kleepuda hiire viljastamata munaraku *zona pellucida* ehk välimise katte külge ja sellest läbi tungida, kuid ainult üks seemnerakk sulandub lõpuks õhukese plasmamembraaniga, mis ümbritseb munarakku ennast (sisemine ring), viljastades munaraku ja luues uue loote.”⁵²

Praegusel juhul on seemneraku kujutamine sissetungijana eriti jahmatav: peamine avastus, millest teada antakse, on konkreetse molekuli tuvastamine, mis asub *munaraku kattes* ja mängib viljastamises olulist rolli! Wassermani keelevelik toetab loodud pilti. Ta nimetab tuvatatud molekuli ZP3-ks, “sperma retseptoriks”. Andes munarakule passiivse, ootava rolli, saab Wasserman jätkuvalt kirjeldada seemnerakku tegijana, sellena, kes kõik toimuma paneb: “Baasprotsess algab, kui paljud seemnerakud esmalt lõdvalt ja siis visalt munaraku paksu välimise kihi, *zona pellucida* pinnal olevate retseptorite külge kinnituvad. Iga seemnerakk, mille pinnal on palju munaraku külge kinnituvaid

valke, seob ennast paljude munaraku spermaretseptoritega. Spetsiifilisemalt, igal munarakuga siduval valgul on koht, mis sobitub vastava kohaga spermaretseptoris, nii nagu võti sobitub lukku.⁵³ Kuna seemnerakku nimetatakse “võtmeks” ja munarakku “lukuks”, siis on ilmne, kes tegutseb ja kellega midagi tehakse. Kas saaksime selle kujundi ümber pöörata, lastes seemnerakul (lukul) oodata, kuni munarakk võtme toob? Ehk saaksime rääkida kahest sobituvast medaljonipoolest ning vaadelda seda sobitumist kui tegu, millest saab alguse viljastumine?

Tundub, nagu oleks Wasserman eesmärgiks võtnud kujutada munarakku vastuvõtva partnerina. Tavaliselt nimetatakse bioloogias siduvate molekulide paaris retseptoriks valku ja füüsiliselt on selles tasku, mis meenutab lukku. Nagu Wassermani artiklit illustreerivad diagrammid näitavad, on seemneraku molekulid valgud ja neil on “taskud”. Väikesi liikuvaid molekule, mis neisse taskutesse sobivad, nimetatakse liganditeks. Nagu diagrammidel näidatud, on ZP3 munarakul “võtmetest” polümeer; sellest ulatuvad välja paljud väikesed nupud. Tüüpiliselt nimetatakse seemneraku molekule retseptoriteks ja munaraku molekule liganditeks. Wasserman aga otsustas nimetada munaraku ZP3-e retseptoriks ja luua uue termini “munarakku siduv valk”, kirjeldamaks seemneraku molekuli, mida muidu oleks kutsutud retseptoriks.⁵⁴

Wasserman möönab, et munaraku kattel on rohkem funktsioone kui seemneraku retseptoril. Kuigi ta märgib, et “uurijad on vahel vaadeldud *zona pellucida*’t kui tüütust, spermatõket ja seega takistust viljastumisele”, näitab tema uus uurimus, et munaraku kate “toimib kui keeruline bioloogiline turvasüsteem, mis kontrollib sissetulevaid seemnerakke, valib ainult need, mis sobivad viljastumiseks ja arenguks, valmistab seemneraku ette munarakuga liitumiseks ning kaitseb hiljem tekkivat loodet polüspermia [surmav olukord, kus ühe munarakuga ühtib enam kui üks seemnerakk] eest”.⁵⁵ Kuigi see kirjeldus annab munarakule aktiivse rolli, kuju-

tatakse seda rolli stereotüüpselt naiselikuna. Munarakk *valib* sobiva kaaslast, *valmistab* ta liitumiseks *ette* ning siis *kaitseb* loodud järeltulijat ohu eest. Selline on kurameerimis- ja paaritumiskäitumine nähtuna sotsiobioloogi silmade kaudu: naine kui raskesti võidetav auhind, kellest saab pärast väljavalituga abiellumist teenija ja ema.

Wasserman sellega veel ei piirdu. Ülevaateartiklis ajakirjas *Science* visandab ta “viljastumise kronoloogia”.⁵⁶ Üsna artikli lõpus on kaks pealkirjastatud alapeatükki. Üks on “Seemneraku sissetung”, milles Wasserman kirjeldab, kuidas *zona pellucida* keemiline lahustumine sobitub “seemneraku tekitatud märkimisväärse tõukejõuga”. Järgmise pealkirjaks on “Seemneraku ja munaraku ühinemine”. See osa kirjeldab detailselt, mis juhtub *zona*’s pärast seda, kui seemnerakk on selle “vallutanud”. Seemnerakk “suudab kontakteeruda munarakuga, selle külge kinnituda ja sellega ühineda (s.t. munaraku viljastada)”.⁵⁷ Wassermani sõnavalik on taas kord hämmastavalt kaldu seemneraku aktiivsuse rõhutamise poole, sest järgmise hingetõmbega ütleb ta, et seemnerakud *kaotavad* munaraku pinnaga liitudes kogu oma liikumisvõime. Hiirte ja merisiilikute munarakkude puhul satub seemnerakk Wassermani kirjelduse kohaselt *munaraku* meelevalla: “Kui seemnerakk on sulandunud munaraku plasmamembraaniga [munaraku pinnaga], siis kuidas seemnerakk munarakku siseneb? Nii hiire kui ka merisiiliku munarakkude pind on kaetud tuhandete plasmamembraaniga seotud eenditega, mida nimetatakse mikrovillusteks [imepisikesed “karvad”]. Merisiilikute kohta käivad tõendid viitavad sellele, et pärast membraanide sulandumist koondub rühm pikenenud mikrovilluseid tihedalt seemneraku pea ümber nagu kokkupandud sõrmed. Kui need mikrovillused taas imenduvad, siis tõmmatakse seemnerakk munarakku. Seega pole seemneraku liikuvust, mis lõpeb nii hiirte kui ka merisiilikute puhul munarakuga ühinemisel, seemneraku sisene-

miseks vaja.”⁵⁸ Osale pealkirjaga “Seemneraku sissetung” peaks loogiliselt järgnema osa pealkirjaga “Munarakk seob”, mitte “Seemneraku ja munaraku ühinemine”. See annaks tasakaalustatuma ja täpsema arusaama, et nii muna- kui ka seemnerakk algatavad tegevust.

Wasserman on leidnud veel ühe mooduse, kuidas näidata munarakku vähem aktiivsetena: ta kirjeldab munaraku komponente, osutades samas seemnerakule kui terviklikule olemisele. Deborah Gordon on sellist lähenemist nimetanud “atomismiks” (“osa on tervikust iseseisev ja igipõline”) ja määratlenud seda kui üht lääne teaduse ja meditsiini “visa eeldust”.⁵⁹ Wasserman paneb atomismi enda huvides tööle. Seemnerakus toimuvatele protsessidele viidates naaseb ta järjekindlalt kirjelduste juurde, mis meenutavad meile nende tegevuste algust: need on osa seemnerakust, mis sisenevad munarakku või tekitavad tõukejõudu. Munarakkudes toimuvatele protsessidele viidates ta nii ei tee. Selle valiku tulemusena paistab, et aktiivsed on vaid munaraku osad, mitte munarakk ise. Veel üks näide selle kirjeldamiseks: “Suunav jõud sulandunud seemneraku ümbritsemiseks tuleb tsütoplasma piirkonnast, mis on otse munaraku plasmamembraani all.”⁶⁰

Sotsiaalsed tähendused: edasi mõeldes

Ükski mainitud kolmest revisjonistlikust munaraku ja seemneraku käsitlusest ei paista pääsevat vanemate käsitluste hiererhelistest kirjeldustest. Kuigi iga uuem käsitlus annab munarakule suurema ja aktiivsema rolli, toovad nad üheskoos mängu teise kultuurilise stereotüübi: naine kui ohtlik ja agressiivne ähvardus. Johns Hopkinsi Ülikooli laboratooriumi korrigeeritud mudelis on munarakk lõpuks naissoost agressor, kes “püüab seemneraku kinni ja kammitseb selle” oma kleepuva *zona* abil nagu oma võrgus ootav ämblik.⁶¹ Schatteni laboratooriumi kirjelduse järgi “takistab” munaraku

tuum seemneraku sukeldumise “äkilise ja kiire” hooga, millega munarakk “klammerdub seemneraku külge ja suunab viimase tuuma keskme suunas”.⁶² Ka Wassermani kirjeldus, mille kohaselt on munaraku pind “kaetud tuhandete plasmamembraani poole suunatud karvakestega ehk mikroviillustega”, mis sirutavad ennast välja ja haaravad seemnerakust kinni, lisab kujundeid, mis osutavad sarnanevusele ämblikuga.⁶³

Need kujundid annavad munarakule aktiivse rolli, kuid seda häiriva agressiivsuse mulje hinnaga. Lääne kultuuris ja kirjanduses on laialt levinud kujundid ohtlikust ja agressiivsest naisest, *femme fatale*’ist, kes mehi varitseb.⁶⁴ Sarnasus ämblikuga on veelgi spetsiifilisemalt seotud ideega lämmatavast, hävitavast emast.⁶⁵ Uued andmed ei pannud teadlasi muna- ja seemneraku kirjeldustes soolistest stereotüüpidest loobuma. Selle asemel hakkasid nad neid kirjeldama lihtsalt teiste, kuigi mitte vähem kahjulike kujundite abil.

Kas oleks võimalik kujutleda vähem stereotüüpset vaatenurka? Bioloogia ise pakub alternatiivse mudeli, mida võiks muna- ja seemneraku puhul kasutada. Geneetikas, endokrinoloogias ja ökoloogias on levinud küberneetiline mudel – tagasisideahelad, paindlik muutustega kohanemine, osade kooskõla tervikuga, evolutsioon ning paindlik reageerimine keskkonnale. Seda mudelit kasutatakse üha enam ka meditsiinis.⁶⁶ Sellel mudelil on potentsiaal muuta positiivsemaks meie negatiivsed arusaamad, mis kritiseerivad naise reproduktiivsüsteemi nii selle eest, et see ei tooda pärast sündi uusi munarakke, kui ka selle eest, et see toodab (ja seega raiskab) kokku liiga palju munarakke. Naise reproduktiivsüsteemi võiks näha millenagi, mis reageerib keskkonnale (rasedus või menopaus), kohandub igakuiste muutustega (menstruatsioon) ja muutub paindlikult aja jooksul (puberteedile järgnevast reproduktsioonist kuni selle lõppemiseni hilisemas eas). Seemneraku ja munaraku suhet saaks kirjeldada ka küberneetikast laenu tud terminite abil. J. F. Hartmani reproduktiiv-

bioloogia uurimused näitasid 15 aastat tagasi, et kui munarakk nõelaga torgates tapetakse, siis ei suuda elavad seemnerakud läbi *zona* tungida.⁶⁷ See näitab selgelt, et munarakk ja seemnerakk *tõesti* suhtlevad võrdsematel alustel, mistõttu on bioloogia vastumeelsus nende võrdsust kujutada seda häirivam.

Me peaksime aga teadlikud olema, et ka küberneetilised kujundid pole kaugeltki neutraalsed. Mõödanimik on küberneetilised mudelid mänginud olulist rolli sotsiaalse kontrolli kehtestamises. Neile mudelitele on iseloomulik, et need loovad nägemust üksteist mõjutavate osade “väljast”. Kui seda välja on kord juba märgatud, siis võib sellest saada uute teadmismuudete objekt, mis omakorda teeb võimalikuks uute sotsiaalse kontrolli viiside kehtestamise selle välja poolte üle. Näiteks 1950. aastatel hakkas meditsiin tunnustama patsiendi psühhosotsiaalset *keskkonda*: patsiendi perekonda ja selle psühhodünaamikat. Erialad, nagu sotsiaaltöö, hakkasid sellele uuele keskkonnale keskenduma ning selle tulemusena tekkinud teadmisest sai veel üks patsiendi kontrollimise vahend. Patsiente ei nähtud enam mitte kui isoleeritud indiviide, vaid kui “ökoloogilises” süsteemis asetsevaid psühhosotsiaalseid üksusi: “patsiendi psühholoogia” ohjamine “andis uue võimaluse patsienti kontrollida.”⁶⁸

Teadlaste poolt andmete kirjeldamiseks kasutatavatel mudelitel võivad olla olulised ühiskondlikud tagajärjed. 19. sajandil mõjutasid sotsiaal- ja loodusteadlased üksteist tugevasti: Malthuse ühiskondlikud ideed sellest, kuidas vältida vaeste paljunemist, inspireerisid Darwini raamatut *Liikide tekkimine*.⁶⁹ Kui *Liikide tekkimisest* oli saanud loodusteaduste alustekst, milles käsitleti konkurentsi ja turuvõitlust, siis sai need vaated importida sotsiaalteadustesse sotsiaaldarvinismi nime all, õigustamaks tolle aja ühiskonnakorraldust. Näeme praegu midagi sarnast: kultuuriline kujutus passiivsest naisest ja aktiivsest mehest on üle kantud sugurakkude “iseloomu” kirjeldustesse. Selles võib näha soovi

“kasutada looduse kirjeldamisel sotsiaalseid kujundeid eesmärgiga luua kindel alus nende samade kujundite tagasiimpordiks sotsiaalsete fenomenide looduslike kirjeldustena.”⁷⁰

Järgmiste teadustööde ülesandeks jääb täpselt näidata, millised sotsiaalsed tagajärjed tulenevad muna- ja seemneraku bioloogilistest kujunditest. Kindlasti hoiavad need kujundid elus mõningaid iganenud stereotüüpe nõrkadest ja hätta sattunud neitsitest ning nende tugevatest meessoost päästjatest. See, et nüüd kirjutatakse need stereotüübid sisse juba *raku* tasandil, on jõuline katse jätta mulje, et need on nii loomulikud, et neid pole võimalik kuidagi muuta.

Stereotüüpsed kuvandid võivad samuti julgustada inimesi kujutlema, et munaraku ja seemneraku ühinemisel tekkinu – viljastatud munarakk – on teadliku “inimliku” tegutsemise tagajärg. Mis iganes ka poleks inimpaari plaanid, loovad selles mikroskoopilises “kultuuris” rakutasandi “pruut” (või saatuslik naine) ja rakutasandi “peigmees” (saatusliku naise ohver) rakutasandi imiku. Rosalind Petchesky toob välja, et visuaalsete representatsioonide, nagu sonogrammide, kaudu antakse meile “üha nooremate ja nooremate, väiksemate ja väiksemate loodete *kujutisi*, kes “päästetakse”. Selle tulemuseks on “nähtavuspunkti” *lõputuseni* “tagasi viimine”.⁷¹ Munarakule ja seemnerakule teadliku tegutsemise, meie kultuuris isiksuse võtmeomaduse, omistamine loob aluse sellele, et me lükkame nähtavuspunkti tagasi viljastamise hetke. See toob tõenäoliselt kaasa suurema tehnoloogiliste arengute ning uute järelevalve- ja manipuleerimisviiside aktsepteerimise nende sisemiste “isikute” kasu huvides: kohtu käsud raseda naise tegevuste piiramiseks loote kaitsmise huvides, lootekirurgia, aminotsentees ja abordiõiguste tühistamine, kui tuua vaid mõned näited.⁷²

Isegi kui suudame muna- ja seemneraku tegevuste kirjeldamiseks välja pakkuda egalitaarsemaid, interaktiivseid metafoore ning suudame vältida küberneetiliste mudelite lõkse, siis

võime endiselt olla süüdi rakuliste nähtuste isiksuse omistamises. Seega pole niivõrd oluline, milliseid isiksuseomadusi me rakkudele omistama, vaid hoopis asjaolu, et me seda üldse teeme. Sellisel tegevusel võivad olla äärmiselt häirivad tagajärjed.

Üheks selgeks feministlikuks ülesandeks on äratada üles teaduse uinuvad metafoorid, eriti need, mis on seotud muna- ja seemneraku kirjeldustega. Kuigi kirjandustraditsiooni järgi kutsutakse selliseid metafoore “surnud metafoorideks”, ei ole nad mitte surnud, vaid uinuvad, teadustekstidesse peitununa, olles seda võimukamad.⁷³ Selliste metafooride äratamine, teadvustades, et projitseerime kultuurilisi kuvandeid oma uurimistöösse, parandab meie suutlikkust loodust uurida ja mõista. Selliste metafooride äratamine nende tagajärgedest teadlikuks saamise kaudu rõõvib neilt jõu loomulikustada meie ühiskondlikke sookonventsioone.

Johns Hopkinsi Ülikooli antropoloogia osakond

Inglise keelest tõlkinud Raili Marling

Märkused

- 1 Esitasin mõned selle artikli osad 1987. aasta Beckeri loenguna Cornelli ülikoolis. Täna paljude tagasidena saadud soovitude ja ideede eest. Eriti täna Richard Cone'i, Kevin Whaley'd, Sharon Stephensit, Barbara Dudenit, Susanne Kuechlerit, Lorna Rhodes'i ja Scott Gilbertit, kes aitasid mul oluliselt täiendada andmeid ja argumente. Artikli tegid tugevamaks ja selgemaks ajakirja *Signs* anonüümsed retsensendid ja Amy Gage'i suurepärase toimetajatöö.
- 2 James Hillman, *The Myth of Analysis* (Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1972), 220.
- 3 Tutvusin levinumate õpikutega, mida on kasutatud meditsiiniõpinguteks valmistuvatele bakalaureuse-üliõpilastele või meditsiiniüliõpilastele mõeldud kur-

sustel (või mida hoitakse raamatukogus erialariiulil) Johns Hopkinsi Ülikoolis. Neid õpikuid kasutatakse palju ka teistes Ameerika ülikoolides.

- 4 Arthur C. Guyton, *Physiology of the Human Body*, 6th ed. (Philadelphia: Saunders College Publishing, 1984), 624.
- 5 Arthur J. Vander, James H. Sherman, Dorothy S. Luciano, *Human Physiology: The Mechanisms of Body Function*, 3rd ed. (New York: McGraw-Hill, 1980), 438–84.
- 6 Vernon B. Mountcastle, *Medical Physiology*, 14th ed. (London: Mosby, 1980), 2: 1624.
- 7 Eldra Pearl Solomon, *Human Anatomy and Physiology* (New York: CBS College Publishing, 1983), 678.
- 8 Pikemat analüüsi vt. Emily Martin, *The Woman Is the Body: A Cultural Analysis of Reproduction* (Boston: Beacon, 1987), 27–53.
- 9 Vander, Sherman, Luciano, 568.
- 10 Melvin Konner, Childbearing and Age, *New York Times Magazine* (December 27, 1987), 22–23, eriti 22.
- 11 Olen leidnud vaid ühe erandi arvamusest, et naine on pillav: “Kuna rõuged on ebameeldiv haigus, siis võiks eeldada, et loodus on loonud antikehamolekulide kombineerimiskohad, mis spetsiifiliselt tunneksid ära rüugeviiruse epitoovid. Loodus aga pole tehnoloogias: see ei pea raiskamist millekski. (Näiteks selle asemel, et seemneraku ja munaraku kohtumist kergendada, peab loodus kergemaks miljonite seemnerakkude tootmist)” (Niels Kaj Jerne, *The Immune System*, *Scientific American* 229, nr. 1 [juuli 1973], 53. Täna ajakirja *Signs* retsensenti, kes mu tähelepanu sellele viitele juhtis.
- 12 Bruce Alberts jt., *Molecular Biology of the Cell* (New York: Garland, 1983), 795.
- 13 Oma essees “Kas ainult mehed on arenenud?” (raamatus *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, toim. Sandra Harding ja Merrill B. Hintikka (Dordrecht: Reidel, 1983), 45–69, eriti 60–61) juhib Ruth Hubbard tähelepanu sellele, et sotsiobioloogid on öelnud, et naine kulutab oma suurte sugurakkude tootmiseks rohkem energiat kui mees, väites, et see seletab, miks pakub naine vanemlikku hoolitsust. Hubbard seab selle kahtluse alla, et “ühe või mõne munaraku tootmiseks kulub tõesti rohkem “energiat” kui tohtu hulga viljastamiseks vajalike seemnerakkude valmistamiseks”. Munarakkude suuruse sotsiobioloogilist tõlgendust kritiseerib ka Donna Haraway, “Investment Strategies for the Evolving Portfolio of Primate Females”, raamatus *Body/Politics*, toim. Mary Jacobus, Evelyn Fox Keller ja Sally Shuttleworth (New York: Routledge, 1990), 155–156.

- 14 Selle artikli jaoks kasutatud allikates on põnevat infot selle kohta, kuidas seemnerakud omavahel suhtlevad. Ruumipuudus ei võimalda mul siin seda käsitleda, kuid selles suhtluses ilmnevad konkurents, hierarhilisus ja ohverdus. Sellest on juttu nt. ajaleheartiklis: Malcolm W. Browne, Some Thoughts on Self Sacrifice, *New York Times* (5. juuli 1988), C6. Kirjanduslikuks näiteks: John Barth, Night-Sea Journey, tema raamatus *Lost in the Funhouse* (Garden City, NY: Doubleday, 1968), 3–13.
- 15 Vt. Carol Delaney, The Meaning of Paternity and the Virgin Birth Debate, *Man*, 21, nr. 3 (september 1986), 494–513. Ta käsitleb ühelt poolt teaduslikku seisukohta, et naised annavad lootele geneetilist materjali, ja kontrastiks Läänes kaua püsinud folkloorset uskumust, et loote alge ja identiteet pärinevad mehelt, nagu seemne muldapanemise metafooris.
- 16 Näite pakutud seosest inimkäitumise ning väidetavalt passiivse munaraku ja aktiivse seemneraku vahel annab: Erik H. Erikson, Inner and Outer Space: Reflections on Womanhood, *Daedalus* 93, nr. 2 (kevad 1964), 582–606, eriti 591.
- 17 Guyton (märkus 5 ülal), 619; Mountcastle (märkus 7 ülal), 1609.
- 18 Jonathan Miller, David Pelham, *The Facts of Life* (New York: Viking Penguin, 1984), 5.
- 19 Alberts jt., 796.
- 20 *Ibid.*, 796.
- 21 Vt. nt. William F. Ganong, *Review of Medical Physiology*, 7th ed. (Los Altos, CA: Lange Medical Publications, 1975), 322.
- 22 Alberts jt. (märkus 23 ülal), 796.
- 23 Guyton, 615.
- 24 Solomon (märkus 8 ülal), 683.
- 25 Vander, Sherman, Luciano (märkus 6 ülal), 4th ed. (1985), 580.
- 26 Alberts jt., 796.
- 27 Kõik ülaltsiteeritud bioloogiatekstdid kasutavad verbi “vallutama”. Ingliskeelses tekstis kasutatud verb “penetrate” viitab sugulisele vahekorrale, kuid kasutan siin stiililistel põhjustel pigem metafoori kui võõrsõna (tõlkija märkus).
- 28 Solomon, 700.
- 29 A. Beldecos jt. The Importance of Feminist Critique for Contemporary Cell Biology, *Hypatia* 3, 1 (kevad 1988), 61–76.
- 30 Gerald Schatten, Helen Schatten, The Energetic Egg, *Medical Word News*, 23 (23. jaanuar, 1984), 51–53, eriti 51.
- 31 Alberts jt. 796.
- 32 Guyton, 613.
- 33 Miller, Pelham (märkus 19 ülal), 7.
- 34 Alberts et al. (märkus 13 ülal), 804.
- 35 *Ibid.*, 801.
- 36 Ruth Herschberger, *Adam's Rib* (New York: Pellegrini & Cudaby, 1948), eriti 84. Tänan Ruth Hubbardit, kes rääkis mulle Herschbergeri tööst, ehkki see juhtus alles siis, kui käesoleva artikli mustand oli juba valmis.
- 37 Bennett M. Shapiro, The Existential Decision of the Sperm, *Cell* 49, 3 (mai 1987), 293–94, eriti 293.
- 38 Lennart Nilsson, A Portrait of the Sperm, raamatus *The Functional Anatomy of the Spermatozoan*, toim. Bjorn A. Afzelius (New York: Pergamon, 1975), 79–82.
- 39 Ludwig Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, toim. Thaddeus J. Trenn and Robert K. Merton (Chicago: University of Chicago Press, 1979), 38.
- 40 Uurimistöö, mida kirjeldan, tegi Jay M. Baltz ajal, mil ta oli Johns Hopkinsi Ülikooli Thomas C. Jenkinsi nimelise biofüüsika osakonna doktorant.
- 41 Seemneraku füsioloogiast teatakse palju vähem kui munaraku füsioloogiast, mis pole mõnede feministide arvates juhuslik. Suurem teaduslik huvi naiste reproduktsiooni vastu on võimaldanud pikka aega panna vastutuse rasedusest hoidumise eest naiste olule. Praegusel juhul ei teinud teadlased oma avastust mingit uut tehnoloogiat kasutades. Eksperimentides kasutati klaaspiipette, manomeetrit ja tavalist mikroskoopi, mis kõik on olnud kättesaadavad enam kui sada aastat.
- 42 Viide Joel Chandel Harrise *Onu Remuse juttudele*, mis on tuttavad ka eesti lugejatele (tõlkija märkus).
- 43 Jay Baltz, Richard A. Cone, *What Force Is Needed to Tether a Sperm?* (ülevaade Reproduktsiooni Uurimise Ühingule, 1985); *Flagellar Torque on the Head Determines the Force Needed to Tether a Sperm* (ülevaade Biofüüsika Ühingule, 1986).
- 44 Jay M. Baltz, David F. Katz, Richard A. Cone, The Mechanics of the Sperm-Egg Interaction at the Zona Pellucida, *Biophysical Journal* 54, nr. 4 (oktoober 1988), 643–54. Selle laboratooriumi liikmed olid mõnevõrra tuttavad uurimustega metafooride kasutamise kohta naiste reproduktiivbioloogia vallas. Laboratooriumi juht Richard Cone on minu abikaasa ning ta on laboratooriumi teistele liikmetele aeg-ajalt minu uurimistööst rääkinud. Kuigi minu praegune uurimistöö keskendub bioloogilistele kujunditele ja ma kuulen oma abikaasalt uudiseid laboratooriumi töö kohta iga päev, märkasin ma ise kujundite rolli seemnerakke puudutavas uurimistöös alles mitu nädalat pärast kirjeldatud uurimistööd ja tekstide kirjutamist. Seega eeldan, et laboratooriumi liikmete teadlikkus alateadlike metafooride mõjust uurimistööle oli üsna ähmane.
- 45 *Ibid.*, 643, 650.
- 46 Schatten, Schatten (vt. märkus 31 ülal).
- 47 *Ibid.*, 52.

- 48 Üllatavalt ei maini autorid laiemale lugejaskonnale mõeldud artiklis, et jutt on merisiiliku spermast, ega märgi, et inimese seemnerakud ei saada üldse niidikesi välja.
- 49 Schatten, Schatten, 53.
- 50 Paul M. Wasserman, Fertilization in Mammals, *Scientific American*, 259, nr. 6 (detsember 1988), 78–84, eriti 78, 84.
- 51 *Ibid.*, 78.
- 52 *Ibid.*, 79.
- 53 *Ibid.*, 78.
- 54 Kuna retseptormolekulid on suhteliselt liikumatud ja ligandid suhteliselt liikuvad, siis võiks arvata, et munarakku kutsutaks retseptoriks ja seemnerakku ligandiks. Kuid need muna- ja seemneraku molekulid on liikumatud molekulid. Seemnerakk kui rakk on liikumisvõimeline ning munarakk kui rakk on suhteliselt liikumatu.
- 55 Wasserman, 78–79.
- 56 Paul. M. Wasserman, The Biology and Chemistry of Fertilization, *Science*, 235, nr. 1788, (30. jaanuar 1987), 553–560, eriti 554.
- 57 *Ibid.*, 557.
- 58 *Ibid.*, 557–558. See leid seab kahtluse alla Schatteni ja Schatteni kirjelduse (vt. märkus 31 ülal), et seemnerakk sukeldub sabaga vehkides munarakku.
- 59 Deborah R. Gordin, Tenacious Assumptions in Western Medicine, raamatus *Biomedicine Examined*, toim. Margaret Lock, Deborah Gordin (Dordrecht: Kluwer, 1988), 19–56, eriti 26.
- 60 Wasserman, The Biology and Chemistry of Fertilization, 558.
- 61 Baltz, Katz, Cone (märkus 45 ülal), 643, 650.
- 62 Schatten, Schatten, 53.
- 63 Wasserman, The Biology and Chemistry of Fertilization, 557.
- 64 Mary Ellman, *Thinking About Women* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968), 140; Nina Auerbach, *Woman and the Demon* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982), eriti 186.
- 65 Kenneth Alan Adams, Arachnophobia: Love American Style, *Journal of Psychoanalytic Anthropology*, 4, nr. 2, (1981), 157–197.
- 66 William Ray Arney, Bernard Bergen, *Medicine and the Management of Living* (Chicago: University of Chicago Press, 1984).
- 67 J. F. Hartman, R. B. Gwatkin, C. F. Hutchinson, Early Contact Interactions between Mammalian Gametes, *Vitro*, *Proceedings of the National Academy of Sciences (US)*, 69, nr. 10, (1972), 2767–2769.
- 68 Arney, Bergen, 68.
- 69 Ruth Hubbard, Have Only Men Evolved? (märkus 14 ülal), 51–52.
- 70 David Harvey, isiklik kirjavahetus, november 1989.
- 71 Rosalind Petchesky, Fetal Images: The Power of Visual Culture in the Politics of Reproduction, *Feminist Studies*, 13, nr. 2, (suvi 1987), 263–292, eriti 272.
- 72 Rita Arditti, Renate Klein, Shelley Minden, *Test-Tube Women* (London: Pandora, 1984); Ellen Goodman, Whose Right to Life?, *Baltimore Sun*, (17. november 1987); Tamar Levin, Courts Acting to Force Care of the Unborn, *New York Times* (23. november 1987), A1 ja B10; Susan Irwin, Brigitte Jordan, Knowledge, Practice, and Power: Court Ordered Cesarean Sections, *Medical Anthropology Quarterly*, 1, nr. 3 (september 1987), 319–334.
- 73 Tänan Elizabeth Feëd 1989. aasta veebruaris ja David Spaini 1989. aasta aprillis tehtud märkuste eest.

Autorist

Emily Martin on ameerika feministlik antropoloog, New Yorgi ülikooli kultuuriantropoloogia professor. Ta on oma töös läbivaltsidunud etnograafiat ja feministlikku analüüsi, uurimaks näiteks reproduktsiooni, immuunsussüsteemi ja psühholoogiat. Meditsiinilise Antropoloogia Ühingu auhinna võitnud raamatus *The Woman in Body* (Naine kehas, 1987) uurib ta etnograafilistele intervjuudele toetudes seda, kuidas ameerika kultuur tõlgendab reproduktsiooni erinevaid aspekte (menstruatsioon, rasedus, menopaus). Võrreldes meditsiiniteadlaste ja n.-ö. tavaliste naiste vaateid näitab Martin, et naiste kehakogemustes domineerivad negatiivne keel ja majanduslikud metafoorid (naine kui tootlik masin). Juba selles raamatus juhib Martin tähelepanu sellele, kuidas muna- ja seemneraku ümbritsetakse erineva emotsionaalse laenguga kujunditega.

Tema palju antoloogiates avaldatud ja siin tõlgitud essee asetub feministliku teaduskriitika traditsiooni, mida eesti keeles esindab Evelyn Fox Kelleri *Mõtisklusi teadusest ja soost* (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001). Sooliste eelduste mõjule teaduslikus mõttes, sh. bioloogias on tähelepanu juhtinud ka teised olulised feministlikud mõtlejad, nt. Sandra Harding (1986)

ja Donna Haraway (1989). Nagu Anne Fausto-Sterling juba 1978. aastal rõhutas, mõjutavad meie uskumused sotsiaalse soo kohta teadmist, mida teadlased bioloogilise soo kohta toodavad. Kui kasutame dualistlikku mõtlemist oma kultuuris, siis kandub see edasi ka teadusesse ning sealgi jäävad kõnelema binaarsed vastandused, mitte kahe osapoole vastastikune sõltuvus. Teadlased on alati paratamatult mingi kultuuri liikmetena selle väärtused omaks võtnud ning ei pruugi olla tundlikud keelde ja selle metafoorisüsteemi talletatud soostereotüüpide suhtes. Just viimasele juhib tähelepanu esmakordselt inglise keeles 1991. aastal prestiižseimas feministlikus ajakirjas *Signs* avaldatud Martini essee. Isegi kui teaduslikud avastused on üha täpsustanud meie arusaama inimreproduksioonist, ei ole nad ilmtingimata vabad soostereotüüpselt keelest. Just tundlikkuse tõstmine teaduskeele varjatud väärtushinnangute suhtes on selle essee jääv väärtus, eriti kui arvestame teaduse autoriteetset positsiooni kaasaja ühiskonnas.

Raili Marling

Kirjandus

Fausto-Sterling, Anne (1978). *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. Vintage, New York.

Haraway, Donna (1989). *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. Routledge, New York.

Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, Ithaca.

Keller, Evelyn Fox (2001). *Mõtisklusi teadusest ja soost*. Tlk. Mirjam Hinrikus. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

Martin, Emily (1991). "The egg and the sperm: how science constructed a romance based on stereotypical male-female roles". *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 16 (3), 485-501.

Martin, Emily (1987). *The Woman in Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Beacon, New York.

Ühised erinevused

Raili Marling

Katrin Kivimaa (toim.). *Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*.
Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012. 237 lk.

Käesolev kogumik kasvas välja konverentsist *Common Differences* (“Ühised erinevused”), mis toimus 2011. aastal Tallinnas. Tegu on mitmel põhjusel põneva ja omanäolise raamatuga. Esiteks, hoolimata mitmest feministliku kunsti lainest, on feministliku kuraatoripraktika kohta võrdlemisi vähe rahvusvahelisi käsitlusi. Eriti intrigeerivaks teeb kogumiku aga asjaolu, et selle juured on Ida-Euroopa kultuuriruumis, kus sageli on feministlikel ideedel olnud avalikes diskursustes valulik retseptioon ning seetõttu võrreldes lääneriikidega ka feministlikku teoretiseerimist palju vähem. Just see jagatud kontekst võimaldab tõmmata viljakaid paralleele ja tunnistada püsivaid erinevusi. Kaugelt vaatajad näevad meid enamasti liiga sarnastena (üks Ida-Euroopa kõik), kohalikud uurijad aga liiga erinevatena ning viljaka võrdluspositsiooni leidmine ei ole kerge.

Autorid on valdavalt Ida-Euroopa praktikud-teoreetikud, mitte Lääne eksperdid nagu üldiselt tavaks. Teooriad ning teadmisenähtused on liikunud valdavalt läänest itta ning kohalikke autoreid peetakse heal juhul teooriate rakendajaiks, mitte nende loojaiks (taastootes võimu tasakaalutust globaalses ideedevoolus, millele postkoloniaalsest kontekstist kõneledes viitas Chandra Talpade Mohanty (artikli tõlge on ilmunud 2010. a. *Ariadne Lõngas*). Eriti vähe on teadmisi otsitud maailma mastaabis marginaalseiks peetud naaberriikidest. Ida-Euroopas, sh. Ida-Euroopa feminismis, on olnud kahetsusväärset vähe pretsedente, mis tekitaksid dialoogi piirkonna riikide vahel, keda seovad paljud ajalookogemused. Sellele juhib tähelepanu ka käesolevas *Ariadne Lõngas* avaldatud Mihaela Mudure tõlketekst. Eesti keeles on minu mäletamist mööda ilmunud paar Ida-Euroopa feministi artikli tõlget ning pilt ei tundu olevat roosilisem ei Rumeenias ega ka Poolas. Seega on kontsentreeritud ühised Ida-Euroopa mõtetaldud juba väärtus omaette. Käesolev kogumik mitte ainult ei anna oma panust rahvusvahelisse erialadiskussiooni, vaid esitab olulisi küsimusi rahvusvaheliste ideevõrgude kohta. Kogumiku autorid on poliitiliselt teadlikud nii Ida-Euroopa rollist maailmas kui ka feminismi rollist Ida-Euroopa riikides.

Kunst on olnud üks keskseid feministlike ideede vahendajaid Ida-Euroopas, seda nii teoorias kui ka praktikas. Eestis tulid paljud feministliku teooria põhimõisted avalikku diskursusesse just kunstiteoreetiliste ülevaadete ja retsensioonide kaudu. Alahinnata ei tohi ka kunstnike, nagu Mare Tralla, jõulist tegutsemist, hoolimata enam kui kriitilisest retseptioonioonist, kus teda pea harjumuspäraselt “ilgeks naisterahvaks” tituleeriti. Sarnaseid näiteid leiab ka teistest Ida-Euroopa riikidest ja seega annab Katrin Kivimaa koostatud kogumik ka oma panuse feministliku mõtte rände ja arenemise mõistmisesse Ida-Euroopas. Küsimused, nagu mis on “Ida-Euroopa” või mis on “feminism”,

on erinevatest sotsialismieelsetest ja -järgsetest kogemustest rääkides endiselt väga olulised. Kogumikus on välditud üldistamist, kuid lugejale on antud võimalus tõmmata erinevaid paralleele. Raamatut ei pea kartma ka need lugejad, kes teooriatega hästi kursis pole. Kõigis tekstides on teooria heas tasakaalus praktilise külje kirjeldustega, sest enamasti on kirjutised välja kasvanud autori tegevusest kuraatorina.

Kuraatoripraktika ja kunst on lahutamatu seotud poliitikaga ning Angela Dimitraki juhib oma avasesses teravdatud tähelepanu sellele, kuidas post-sotsialistliku Euroopa neoliberaalismilembus on mõjutanud kuraatoreid kogu Euroopas. Tema arvates ei peaks mõistet "post-sotsialism" kasutama vaid Ida-Euroopa kontekstis, sest muutunud poliitiline olukord, kus kapitalismil puuduvad alternatiivid, on toonud kaasa radikaalseid muutusi ka lääneriikide avalikus diskursuses ja poliitilistes otsustes. Projektidest elatuvad paindliku töökorraldusega (loe: ebastabiilse sissetulekuga) kuraatorid on selle "hea uue ilma" näideteks. Dimitraki tugev vasakpoolne kriitika võib marksismifoobilises Ida-Euroopas võõrastavalt mõjuda, kuid kahjuks on just suutmatus analüüsida neoliberalismi ideoloogiaid Ida-Euroopa avalikus debatis ühiskonnakriitiliste, sh. feministlike diskursuste ja protestide, esilekerkimist pärssinud.

Ühiskonnakriitilist nooti kannab ka Katrin Kivimaa põhjalik ülevaade feministlikust kunstist ja kuraatorlusest Eestis 1990. aastatel. Kivimaa meenutab, kui tugev oli vastuseis feminismi mõistele (tähelepanek, mis jookseb punase niidina ka läbi teiste artiklite), ning näitab, milliseid strateegiaid kuraatorid kasutasid feministliku ja/või poliitilise teadlikkuse suurendamiseks ning sellealase avaliku debati julgustamiseks. Artikkel näitab selgelt, kui oluline oli konkreetsete kuraatorite tegevus ja kirg. See teema on endiselt oluline, sest kuigi Eestis pole praeguseni feministlikku liikumist kui niisugust ja üldine sooteadlikkus on madal, kohtab avalikkuses ikkagi arvamusi feminismi ülekül-

luse kohta. Kivimaa kirjutisega astub dialoogi Maria Traumane põhjalik ülevaade naiskunstist Lätis ning läti naiskunstnike vahel neurootilisest, vahel ignoreerivast suhtumisest feminismi.

Hoopis teist laadi poliitilise küsimuse esitab Isabela Kowalczyk, keda huvitab, kas sugu peaks olema feministlikus kuraatoripraktikas privilegeeritud kategooria. Sellisel juhul jäävad sageli tagaplaanile teised olulised kategooriad, nt. klass, mis on ehk Ida-Euroopas isegi nähtamatum sotsiaalse kriitika objekt kui sugu. Ta tõstatab ka mitut Poola näitust analüüsides küsimuse, kas sõna "feminism" kasutamine näituse pealkirjas piirab vaataja tõlgendusvabadust.

Kogumikus ei keskenduta aga üksnes poliitilisele teemakäsitlemisele, vaid antakse ka põnev ülevaade erinevatest feministlikest või sooteadlikest näitustest Ida-Euroopas ning nende koostamise strateegiatest. Katja Kobolt näiteks tutvustab interseksionaalsuse teooriatest tõukudes kaht naiskunsti festivali Sloveenias. Pawel Leszkowicz annab ülevaate *queer*-kuraatorlusest Euroopas "intiimse demokraatia" ja intersubjektiivsuse kontekstis.

Peab nentima, et kõigis artiklites pole teooria ja praktika tasakaalustamine õnnestunud ühesuguse elegantsiga, kuid kuna fookuses on teooria-praktika ehk siis praktikast kooruv teooria ja teooria, mis suunab praktikat, siis on need konarused mõistetavad. Praktikale ja praktikutele keskendumine ilmneb ka kogumiku lõpus toodud intervjuudes Bojana Pejici, Rebeka Põldsami ja Arvi Triisbergiga. Need usutlused väärtustavad kuraatori kui teerajaja rolli sageli konarlikul Ida-Euroopa ideedemaastikul.

Kogumiku aluseks olnud konverentsi pealkirjas mainitud ühised erinevused ei puuduta ainult jagatud minevikukogemust, vaid ka jätkuvat skepsist soolistatud analüüsides ja sotsiaalkriitilise mõtte vastu laiemalt. Kuigi me räägime väga erinevatest poliitilistest reaalsustest, on paralleelid sageli hämmastavad just oma samaaegses tutvavlikkuses ja võõrapärasuses. Siiani oleme näinud enamasti selliseid Ida-Euroopa

analüüse, milles keskendutakse kas kitsalt rahvuslikele teemadele või siis antakse hoopis väga üldistav visand kogu regioonist. Loodan, et tulevased analüüsid Ida-Euroopa feminismitest suudavad säilitada käesoleva kogumiku tasakaalu süvitsimineva kohaliku teadmise ja dialoogilisuse vahel nii Ida-Euroopa kolleegidega kui ka lääne teooriatega. Kogumik peaks olema põnev nii Ida- ja Kesk-Euroopa feminismitest kui ka kunstiteaduse huvilistele.

Autoritest

Eve Annuk on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur ning nais- ja meesuuringute ajakirja *Ariadne Lõng* peatoimetaja. Ta juhib uurimisprojekti “Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud”. Ta on avaldanud arvukalt publikatsioone kirjanduskriitika ja -ajaloo valdkonnast ning koostanud esimese eesti naiste eluloo kogumiku (1997). Tema peamisteks uurimisvaldkondadeks on eesti kirjanduse ajalugu eriti soolisest vaatenurgast; nõukogude perioodi kultuuriajalugu; epistolaarsus, biograafia ja autobiograafia; soouuringud.

Brigitta Davidjants on lõpetanud Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateadlasena (2007). Hetkel on ta doktorantuuris Tallinna Ülikoolis, kultuuride uuringute erialal, kus ta uurib seda, kuidas kultuuripoliitika abil luuakse, säilitatakse ja esitatakse “armeenlust” ning kuidas kultuuri võib siduda rahvuse identiteediloomega, geopoliitikaga ja ebavõrdsete võimusuhetega. Tema publikatsioonide hulka kuuluvad näiteks “Armeenia *enesekolonisatsioon* muusikas Vene impeeriumi ja Nõukogude Liidu (kultuuri)poliitika tagajärjel” (*Res musica*, 2010) ja “Ida Lääne piiril: Türgi, Armeenia, Gruusia” (*GO REISIRAAMAT*, 2010).

Merike Kaunissaare on Eesti Kunstiakadeemia doktorant kunsti ja disaini erialal. Ta on lõpetanud 1981. aastal disainerina ERKI ja 2005. aastal kaitsnud teadusmagistri kraadi meedia ja kommunikatsiooni erialal Tartu Ülikoolis. Tema uurimisvaldkonnaks on visuaalse materjali uurimine meedias.

Dagmar Kutsar töötab Tartu Ülikoolis sotsiaalpoliitika dotsendina. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia erialal ja samas kaitsnud ka doktorikraadi. Tema akadeemilised huvid on laste ja pere, vaesuse- ja heaolu-uuringud.

Katri Lamesoo on sotsioloogia doktorant Tartu Ülikoolis, kus ta on töötanud 2003. aastast: teadurina Tartu Ülikooli Soouuringute keskus 2003-2007 ja alates 2008 teadurina Haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. Tema uurimisvaldkondadeks on prostitutsioon, naised poliitikas, teaduses ja tehnoloogias ning perevägivald.

Kadri Soo (MA) on sotsioloogia doktorant ja Tartu Ülikooli Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi teadur. Tema peamisteks uurimistemadeks on vägivald inimsuhetes ja inimõigused. Ta on osalenud mitmetes uurimisprojektides, mis on keskendunud laste väärkohtlemisele, naistevastasele vägivald, pere- ja parisuhtevägivald. Oma doktoritöös uurib ta noorukite poolt toime pandud seksuaalse vägivald, mehelikkuse ja vägivalda soodustavate hoiakute vahelisi seoseid.

Age Viira on Tallinna Ülikooli RASI sotsioloogia eriala magistrant. Ta on lõpetanud sama osakonna bakalaureuseõppe ning õppinud vahetusüliõpilasena Groningeni Ülikoolis Hollandis. Age Viira on olnud kaasatud Euroopa Liidu raamprojekti *Euroidentities* Eesti uurimiserühma, kus ta uuris Euroopa identiteedi evolutsiooni inimeste hulgas, kel on kogemusi välisriigis töötamisel/õppimisel või lähisuhetega teisest kultuurikeskkonnast pärit inimesega. Uurimisuunadena paeluvadki teda eelkõige peresuhted nii kultuuri- ja kui piiriülestes kogemustes. Age Viira kevadel 2013 kaitsmisele tulev magistritöö käsitleb (topelt)kodakondsuse valikut ja tähendust Portugali-Eesti segaperede lastel.

ENUT

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) registreeriti mittetulundusühinguna 1997. a. aprillis. ENUT-i eesmärk on süvendada arusaamist inimõigustest ja aidata kaasa demokraatia arengule, ärgitades meeste ja naiste koostööd ning toetades sugupoolte võrdsust kõigis eluvaldkondades. ENUT-i ametlikule avamisele 4. veebruaril 1999. a. konverentsiga "Eesti naised poliitikas" eelnes mitu aastat vabatahtlike tööd, planeerimist ja toetuste kogumist.

Oma lühikese ajaloo jooksul on ENUT komplekteerinud mitmekülgse naisuurimust käsitleva raamatukogu, millele panid aluse Kanada Ontario provintsi, Eesti Abistamiskomitee ning Kanada Women's Issues Project.

Tänu Tallinna Ülikooli toetusele on ENUT-il kontori- ja raamatukoguruum ülikooli peahoones, samuti internetiühendus.

Mitmete toetajate, nagu Euroopa Liidu PHARE demokraatia makroprogrammi, Norra, Rootsi, Soome, Hollandi, Kanada, Suurbritannia, Saksa ja USA Eestis asuvate saatkondade, Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni arenguprogrammi, Põhjamaade Ministrite Nõukogu ning Norra Välisministeeriumi (koostööprogramm Kesk- ja Ida-Euroopaga) panus on teinud võimalikuks ENUT-i videokeskuse, kodulehekülje ja andmebaaside loomise, eesti- ja ingliskeelse uudistelehe väljaandmise ning seminaride ja konverentside korraldamise.

ENUT-i raamatukogu ja konverentside külastatavus annab tunnistust Eesti naiste ja meeste suurenevast huvist nende elu mõjutavate sooga seotud tegurite vastu. Seega on alust arvata, et on oluline ja vajalik välja anda Eesti nais- ja meesuuringute ajakirja. Ajakiri on foorumiks, kus saab kriitiliselt analüüsida soorolle kaasaja ühiskonnas ja diskuteerida sügavuti Eesti ühiskonnas toimivate soorollide üle.

Summaries

Gender question in late-19th-century Estonian journalism and Lilli Suburg's "new woman"

Eve Annuk

The article analyzes the representation of the gender question in late-19th-century Estonian journalism, comparing it to the gendered beliefs articulated in the texts of Lilli Suburg (1841–1923), Estonia's first feminist, writer, journalist and educator. The question of women's emancipation had become topical in Estonia in the second half of the 19th century. It was covered in Estonian-language journalism with emphasis on women's education. The related discussion highlighted different attitudes towards women's role and position in society and the domestic sphere. In general the discussion stayed within the framework of the gender ideology of the period, relying on the belief in the different natural roles of women and men that are reflected in social arrangements: the woman was seen in the context of the private sphere, man in the context of the public sphere. As a result, it was believed that women's education was to prepare her for taking care of the household and children, but to give only limited skills that would have enabled her to work outside of the home. This attitude was also shared

by the leaders of Estonian national movement like Carl Robert Jakobson and Jakob Hurt.

Lilli Suburg offered a different approach to the gender question. In her texts she attempted to break the dominant gender ideology by opposing its basis, biological determinism. Suburg's "new woman" was a free individual equal to man, who could determine her own needs and aspirations. Women's liberation meant both giving women better educational opportunities and recognizing women's right to self-determination. Suburg also called for a change in the masculine gender role, so that the man would be an understanding husband and participant in the raising of children. Built on Enlightenment thought, Suburg's approach to emancipation included moral questions, liberation from limiting (gendered) prejudices and national liberation – the right to be an Estonian without any sense of inferiority. Suburg's ideas were based on rational arguments and logic, confuting the era's patterns of belief and stereotypes.

Suburg's ideas were ahead of her time as the general level of development of Estonian society was behind that of Western Europe and there was not enough of an educated readership who would have been able to understand Suburg's ideas. The question of emancipation found a more responsive audience at the beginning of the 20th c., in the context of the revolutionary movements of 1905 when, in addition to women's education, attention also shifted to women's civil rights.

Image of the female body in the Armenian cultural space

Brigitta Davidjants

The present article looks at the image of the female body in the Armenian cultural space, more specifically the images of female bodies created in popular culture and their position

in the social power system. Similarly to many contemporary societies, Armenia sees itself as a borderland. The border can be defined in different ways: geographically, politically, linguistically, culturally, etc. A widespread narrative in Armenia places it in the East geographically and in the West culturally, because of Christianity. Such divided identity creation can be seen in different spheres, from daily media to history writing. Armenians are characterized by the desire to distance themselves from their Islamic neighbors and to place themselves culturally in the West. However, they have adopted only some visual attributes of Westernness and in their mentality Armenians still belong to the Middle-Eastern cultural space, which associates women with the private sphere, primarily with the reproduction of the nation and the preservation of traditions. The present article illustrates the problem with an analysis of the representation of women in Armenian Eurovision song contest videos. Eurovision is considered an event of national importance since it gives an opportunity to present a desired image to Europe while reaffirming national identity and the related gender roles. The analysis confirms the hypothesis that the Armenian woman is in the service of the nation, simultaneously representing maternity and Armenianness on the one hand and femininity and Europeanness on the other.

Pictorial turn to freedom.

Changing gendered content of photos in the newspaper *Edasi/Postimees* 1985–2005

Merike Kaunissaare

In the context of the visual turn, we have witnessed an increase in the information conveyed visually and its independent news value, also in traditional print media. The media seem to function as a cultural indicator that cha-

racterizes social conditions similarly to other socio-economic indicators. Photo selections of a newspaper as significant media content also reflect general values.

The selection of newspaper photos in the article is derived from the selection and coding principles of the ESF grant no. 5854, Structure, actors and values in Estonian, Russian and Finnish dailies 1901–2009 (M. Lõhmus, R. Kõuts). The analysis is based on the photo material published in the *Edasi/Postimees* in the coded months of 1985–2010. The detailed analysis focuses on the weeks with the most diverse pictorial material. The focus is on the social context conveyed in the newspaper photos, especially on the gendered changes in the representational field. The empirical data yields clear conclusions on the quantitative and qualitative structural changes. The attention to social roles and statuses varies in different periods. The choice of what is being represented and how is determined by the field of life and social position as well as gender. Political liberation has been accompanied by a great structural change in the representation of men and women.

Study of sexual harassment in the workplace – a challenge for Estonia

Katri Lamesoo

Although sexual harassment has been studied in the West for over 30 years, there are only a few studies from Estonia – some broad surveys that have included questions about sexual harassment and some qualitative studies. The aim of the present article is to open the issues related to the study of sexual harassment, give an overview of the development of the research field and place the knowledge into the Estonian context. The critical survey of the development of the study of sexual harassment, its central theories, different approaches, research prob-

lems and most important research results can be seen as an input into the study of sexual harassment in Estonia.

The author believes that research in Estonia has to proceed from the paradox that Western scholars have faced for a while: how do we study harassment in a multilayered fashion, with attention to gendered power structures at a social and institutional level, without treating men and women as homogeneous groups. The author believes that there are two areas that need to be investigated in Estonia – Estonian men's understanding of harassment from a masculinity studies perspective and the extent to which sexual harassment may be represented as a pseudo-problem by denying its existence. The two aspects should be approached with ethnographic methods that yield deeper understanding about the interpretation of harassment and this in turn can be used for planning a broad survey.

Typology of masculinity on the basis of young men's self-evaluation, gender role satisfaction and sexual practices

Kadri Soo, Dagmar Kutsar

The aim of the present article is to determine the prevalent types of masculinity among 16-19 year old Estonian young men and their correlation to parenting styles, gender role satisfaction and attitudes and practices related to sexual behavior. The empirical data is derived from the questionnaire about sexual behaviors and attitudes administered in 2003 among Estonian school students. Proceeding from Sandra Bem's abbreviated BSRI (Bem Sex Role Inventory) questionnaire and using cluster analysis we defined three types of masculinity the correlations of which with parenting styles, attitudes and behaviors were studied with the help of

regression analysis. Boys who belonged to the confident-caring type expressed features similar to new or positive masculinity. They believed themselves to possess both traditional masculine and feminine values, were satisfied with their gender role, preferred expressive rather than instrumental attitudes in sexual relationships and were not violent. Boys of the aggressive-uncaring type expressed such characteristics of dominating masculinity as power and heteronormativity. They were prone to risk, aggressive, lacked empathy, preferred double standards in sexuality and considered themselves likely to perpetrate sexual violence. Boys with an indistinct type of masculinity who scored low on both traditional femininity and masculinity were characterized by less sexual experience than the other types and lesser satisfaction with their gender role. The analysis showed the effect of parenting styles on the masculine self-image of young men.

Waiting heroes home from afar

Age Viira

The present article is dedicated to the strategies of balancing family and paid work in as a result of the mobility of one partner. How is work-life balance created in families where the father seeks employment abroad while the family – children and partner – remain in Estonia? The empirical section of the paper focuses on the women who remain in Estonia to care for the children and the household.

The analysis showed that the frequent absence of one partner as a result of labor mobility changed the life of the whole family. For the women who take care of the household and family work-life balance is tied to the periods of presence and absence of the commuting partner: in the absence of the commuting partner the woman as if becomes a part-time single parent who has to complete both male and

female tasks. For women employed outside the home the balancing of paid work and domestic sphere is a major challenge in terms of time and energy allocation.

The presence of the commuting partner is defined as a special period, quality time, dedicated to children and the relationship. The time is used to make up for the family celebrations cancelled because of the partner's absence or household tasks postponed until the return of the partner. Although there were frequent problems with the absence of the partner, the families studied used different interpretive and behavioral strategies to cope with the frequent absence. The idea of the temporary nature of this way of life helped the women cope with the negative aspects of the difficult work-life balance deriving from the commuting of the partner.

About authors

Eve Annuk is Senior Researcher at the Estonian Cultural History Archives in the Estonian Literary Museum and the editor-in-chief of the Estonian gender studies journal *Ariadne Lõng*. She leads a research project "Gender question in Estonia: local situation and international influences". She has published numerous articles of literary criticism and literary history and edited the first collection of Estonian women's life stories (1997). Her main areas of research are the history of Estonian literature, primarily from a gendered perspective; the cultural history of the Soviet period in Estonia; epistolarity, biography and autobiography; gender studies.

Brigitta Davidjants graduated from the Estonian Academy of Music and Theatre in 2007 with a degree in musicology. She is currently a PhD candidate in culture studies at Tallinn University. Her research focuses on how cultural policy is being used to create, maintain and represent "Armenianness" and how culture can connect the nation with identity creation, geopolitics and unequal power relations. She has published, for example, on Armenian self-colonization in music, as a result of the (cultural) policies of the Russian Empire and the Soviet Union (Res musica, 2010) and a travel guide to Turkey, Armenia and Georgia (GO REISIRAAMAT, 2010)

Merike Kaunissaare is a PhD candidate in art and design at the Estonian Academy of Art. She graduated from the Estonian State Art Institute with a degree in design and defended a research Master's degree in media and communication at the University of Tartu. Her research focuses on the visual aspect of the media.

Dagmar Kutsar is an Associate Professor of sociology at the University of Tartu. She studied psychology at the University of Tartu and received her PhD at the same institution. Her research interests include the study of children and families, poverty and well-being.

Katri Lamesoo is a PhD candidate in sociology at the University of Tartu. She has been working at the University of Tartu since 2003: as a research fellow at the Unit of Gender Studies in 2003-2007 and as a specialist/researcher at the Centre for Educational Research and Curriculum Development since 2008. She has researched prostitution, women in politics, women in science and technology and domestic violence.

Kadri Soo is a PhD candidate in sociology and a researcher at the Institute of Sociology and Social Policy at the University of Tartu. Her primary research areas are violence and human rights. She has participated in numerous research projects that have focused on child abuse, violence against women, domestic and intimate-partner violence. In her PhD dissertation she studies sexual violence perpetrated by young men and the effects of masculinity and attitudes that contribute to violence.

Age Viira is a Master's student at the Institute of International and Social Studies, Tallinn University. Her MA thesis, to be defended in spring 2013, is dedicated to the choice of dual citizenship among children of Portuguese-Estonian families. She is a member

of the Estonian research group of the EU FP7 *Euroidentities* project where she studied the evolution of a European identity among people who have experience of studying or working abroad or are in an intimate relationship with a person of a different cultural background. Her main research areas are family relationships in cross-cultural and cross-border contexts.

About ENUT

The Estonian Women's Studies and Resource Centre, known under Estonian acronym ENUT, was registered as an NGO in April, 1997. The Centre was officially opened on February 4, 1999 at the Tallinn Pedagogical University. Its aim is to promote better understanding of human rights, and to support the democratic process by encouraging gender equality, cooperation among men and women in all aspects of life, and the empowerment of women.

During its short history, ENUT has developed an extensive library, thanks to donations from the Government of the Province of Ontario, Canada, the Estonian Relief Committee in Canada, and the work of the Canadian Women's Issues Project.

The Tallinn University has provided space and Internet service on its premises for the Centre. Other donors, most notably the European Union PHARE Democracy Programme, the Embassies of Germany, Norway, Canada, Finland, Netherlands, Great Britain, Sweden, UNDP, the Nordic Council of Ministers, and the Norwegian Foreign Office's Programme of Cooperation in Central and Eastern Europe, made it possible for us to develop an audio-video center, to issue a newsletter in both Estonian and English, and to establish a homepage and databases.

ENUT has organized well-attended conferences and seminars on a wide variety of subjects.

Evidence of growing interest, based on attendance at the conferences, visitors to ENUT, and borrowers of books from ENUT's library gave reason for ENUT to decide that the time is ripe for launching an Estonian journal of women's studies. The journal will be the forum in which critical analyses of gender roles in contemporary Estonian society are presented.

Juhised autorile

Toimetus võtab vastu käsikirju, mis mahult ei ületa 25 lehekülge või umbes 56 000 tühikutega tähemärki. Leheküljel 24 topeltvahega rida. Soovitav kirjatüüp: Times New Roman 12p. Käsikiri esitada toimetusele elektroonilisel kujul (e-postiga) koos paberkoopiaga. Kontaktandmed leiate lk. 2. Käsikirju ei tagastata.

Soovitisi elektrooniliselt sisestatud käsikirja vormistamiseks:

1. **Failinimi** sisaldagu a) autori nime ja b) artikli pealkirja.
2. **Failivorming.** Soovitav salvestada universaalses failivormingus Rich Text Format (MS Word RTF), et vältida tekstiprogrammide ühildumisprobleeme. Macintosh arvuti kasutajatel salvestada fail PC > Rich Text Format või PC > MS Word vormingus.
3. **Käsikirja ülesehitus:**
 - a) artikli pealkiri;
 - b) autori nimi;
 - c) põhitekst;
 - d) viited, lõpumärkused, kasutatud kirjanduse loetelu jms.

Märkus. Viited (footnotes) ja kirjanduse loetelu (endnotes) sisestada automaatselt numeratsiooni võimaldava käsuga Insert>Footnotes/Endnotes.

Viidetest: kõik tekstis tsiteeritud teosed peavad olema viidatud ja nimekirjastatud. Viide esitatakse ümarsulgudes, esiteks autori perekonnanimi ja siis avaldamise aasta (Moi 1985). Vajadusel märkida ka lehekülje number (Moi 1985, 47).

Võimaluse korral kasutage viites initialsiaalide asemel autori eesnime. Vältige lühendite kasutamist ka ajakirjade pealkirjades.

Viidete näited:

Butler, Judith (1990). *Gender Trouble*. Routledge, London, New York.
Harding, Sandra (1990). *Feminism, science, and the anti-enlightenment critiques*. In Nicholson, L. J. (ed.), *Feminism/Post-modernism*. Routledge, New York, London.
Annuk, Eve (1999). Naise tekstini: feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti. *Keel ja Kirjandus*, 11, (42), 764–770.

Vene-ladina transliteratsiooni kohta vt.:

Erelt, Tiiu (1999). Eesti ortograafia, lk. 19.

4. **Tabelid ja diagrammid** lisada põhiteksti eraldi lehekülgedena. Erand: andmebaaside, tabeltötluse failid tuleb küjendamise tarbeks saata eraldi failidena. Näitlikkuse huvides võiksid nad olla sisestatud ka põhiteksti viitega eraldi failile.
5. **Graafikaprogrammide** CorelDraw, Adobe Illustrator, Macromedia Freehand jt. failid salvestada EPS vormingus.
6. **Graafika:** fotod, diapositiivid, joonised on soovitatav esitada originaalidena. Vajalik teave tagaküljel: number ja allkiri. Kui artikkel sisaldab illustatsioone, peab autor saatma need mustvalgete fotodena koos artikliga. Värvillustratsioonid avaldatakse ainult juhul, kui värvi olemasolu on artiklis oluline. Digitaliseeritud kujutised võib lähendada ka e-posti lisandiga (*attachment*).
7. **Digitaliseeritud kujutiste** põhilised skaneerimisparameetrid: halltoonid või RGB; resolutsioon: vähemalt 300 dpi; vorming JPG; suurimad mõõdud: kõrgus 190 mm, laius 130 mm.
8. **Lisad artikli lõppu:**
 - a) resüme (1500-1700 tühikutega tähemärki);
 - b) autori eluloo lühikokkuvõte;
 - c) autori isiklikud andmed: ees- ja perekonnanimi, aadress, postindeks, telefon, e-post, faks.
9. **Toimetus ja autor.** Toimetaja kooskõlastab parandused autoriga.

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) · XII aastakäik 1/2, 2012

Mehelikkuse
tüpiseerimine
noormeeste
enesehinnangute,
soorolliga rahulolu ja
seksuaalkäitumise
järgi

Kadri Soo, Dagmar Kutsar

Terminit "maskuliinsus" on erinevatel aegadel defineeritud ja kasutatud väga erineval ja isegi vastuolulisel viisil (Flood 2002). Varasemad uurijad käsitasid mehelikkust kui soospetsiifilist isiksuseomaduste kogumit. Hilisemad teadlased heitsid sellisele käsitusele ette fikseeritust, gruppidevaheliste erisuste ning sotsiokultuurilise mõju vähest arvestamist (Connell 2002; Flood 2002). Hilisemate (feministlike) lähenemiste järgi väljendub mehelikkus igapäevastes sotsiaalsetes praktikates, mille kaudu ei looda võimusuhteid mitte ainult meeste ja naiste, vaid ka meeste endi vahel.

Kalevipoegi kaugelt
koju oodates

Age Viira

Tööjõu geograafilise liikumise lihtsustumine, töövormide muutumine ning transpordi- ja kommunikatsioonitehnoloogiate areng on muutnud võõrsil töötamise üha mitmetahulisemaks ja interdistsiplinaarsemaks sotsiaalseks nähtuseks. Tuleb arvestada, et inimeste asumisega teise riiki kaasneb ka palju teisi, mitte tingimata ainult majanduslikke ning poliitilisi tagajärgi, mis mõjutavad nii indiviidi ennast kui ka tema lähedasi.

Naisekeha kuvandist
Armeenia
kultuuriruumis

Brigitta Davidjants

Artiklis analüüsitakse naisekeha kuvandit Armeenia pealinnas Jerevani nüüdisaegses kultuuriruumis. Vaadeldakse, kuidas kujundatakse ja kujutatakse naiste kehasid palju matkitavas popkultuuris ning milline konflikt tekib kuvandi ja naiste tegeliku positsiooni vahel ühiskondlikus võimususteemis. Parafrapeerides Althusseri, on eesmärgiks näidata, kuidas saab naisest kultuuriliselt toodetud ja ideoloogia poolt ellu kutsutud subjekt (Kosonen 2003, 191).

ISSN 1406-6246

9 771406 624008